حکومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی

هەرێمی كوردستانی عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەكان

زمانو ئەدەبی كوردی

بۆ پۆلی یازدە هەمی ئامادەیی

دانانی
لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە

داڕشتنەوەو بژاركردنی هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەب

د. عەزیز گەردی
موحسین ئەحمەد كەریم

شێركۆ ئەحمەد حەوێز
عەبدولستار فەتاح

محەمەد ئەحمەد محەمەد
عەلی عەبدوللا سالح

كراوە

چاپی چوارەم ٢٠١٠ ز ٢٧١٠ كوردی

چاپخانەی المستقبل – لوبنان

سەرپەرشتی زانستی: سادق ئەحمەد عوسمان روسنایی

سەرپەرشتی هونەری چاپ: زاگرۆس محمود عرب - عثمان پیرداود
صباح سعید-کریم مولود

جێبەجێکردنی بژاری هونەری: خالد سلیم محمود

نەخشەسازی بەرگ: عادل زرار

پێشەکی:

لیژنەی بژاردنو پێداچوونەوەو دارشتنەوەی هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەبی ئەم پەرتووکە گۆڕانکارییەکی زۆری لەناوەرۆکی ئەم دوو بەشدا ئەنجام داو هەردوو بەشەکەش بە هێنانەوەی نموونە لە هەردوو زارە سەرەکییەکەی زمانی کوردی، دەوڵەمەندکران، بۆیە داوا لە مامۆستا بەڕێزەکانی بابەتی زمانو ئەدەبی کوردی دەکەین کە گرنگی بە هەموو نموونەکان بدەنو قوتابیانو خوێندکارانی لێ بەرپرس بکەن.

هەروەها داواکارین مامۆستایانی بەڕێز پابەند بن بەو بەشە نموونانەی کە بۆ لەبەرکردن دەستنیشان کراون لە هەردوو بەشی ئەدەبو نموونەی ئەدەب، بۆیەش وا کراوە تا خوێندکارانی پۆلی یازدەمی ئامادەیی لە سەرتاسەری قوتابخانە بنەرەتی و ئامادەییەکانی هەرێمدا پابەندبن بە پرۆگرامو بۆ هەموویان وەکو یەك بێت.

دوا جاریش داوا لە مامۆستایانی بەڕێزو خۆشەویستی زمانو ئەدەبیاتی کوردی دەکەین کە بەهۆی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی پارێزگەکانیانەوە ئاگادارمان بکەنەوە لە هەر کەمو کورتیو ناتەواویەك کە لەکاتی وانە گوتنەوەدا هەستی پێدەکەن بۆ ئەوەی لە چاپەکانی داهاتوودا چاك بکرێنەوە، دیارە هیچ بەرهەمێکیش بێ کەمو کورتی نابێت، خوای گەورە پشتو پەنای هەمووان بێت.

لیژنەی بژارکردنو پێداچوونەوەو دارشتنەوە

بەشی ڕێزمان

بەشی ڕێزمان

(ناوەڕۆکی بابەتەکان)

وانەی یەکەم: (جۆرەکانی پاڕستە لەڕستەی ئاوێتەدا)

ئـ- پاڕستەی ناویی.

ب- پاڕستەی هاوەڵناویی.

پ- پاڕستەی هاوەڵکاریی.

وانەی دووەم: تەواوکەری کار (بەرکار)

وانەی سێیەم: تەواوکەری کار (تەواوکەری بەیاریدە)

وانەی چوارەم: جێناوی خۆیی

وانەی پێنجەم: جێناوی هەیی

وانەی شەشەم: هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو)

وانەی حەوتەم: هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری لێکدراو)

وانەی هەشتەم: هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو)

وانەی نۆیەم: هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی لێکدراو)

وانەی دەیەم: هاوەڵکار

وانەی یازدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری کاتیی.

وانەی دوازدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری شوێنیی.

وانەی سێزدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چۆنیەتیی.

وانەی چواردەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری ڕێکخستن

وانەی پازدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چەندیی.

وانەی شازدەم: ئەرکی هاوەڵکار لەڕستەدا.

(وانەی یەکەم)

جۆرەکانی پاڕستە

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

(ئـ)

١. نازانرێت کە ئاسۆ لەبەرچی دواکەوت.

٢. من نەزانییە کو سەردار دێ ڕۆمانێ نڤیسیت.

٣. من نەبیستییە کو شێرۆ دەست درێژبیت.

٤. بە کرێکارەکانم گوت کە کاتی خۆتان بەفیڕۆ مەدەن.

(ب)

١. مە ئەو دیت کو دکەنی.

٢. ئەو چرایەی کە ڕووناك بوو، کوژایەوە.

٣. من شڤان دیت کو ژترسان دلەرزی.

٤. پیاوەکەم دیت کە دەشەلی

(پ)

١. وی دەرمان خوار بەلکی پێ چێببیت.

٢. ئاراس نەهاتە قوتابخانە چونکە نەخۆش بوو.

٣. کە زەنگەکە لێدرا،خوێندکارەکان چوونە ژوورەوە.

٤. فەرهاد دهەڤبرکێ دە پشکدار نەبوو، چونکی نەساخ بوو.

خستنە ڕوو:

ڕستەکانی هەرسێ بەشەکە، ڕستەی ئاوێتەن، چونکە لە "شارڕستە"و "پاڕستە" پێکهاتوون، وەکو پێشتریش زانیمان "شارڕستە" لە ڕستەی

ئاوێتەدا ڕستەیەکی سەربەخۆیەو وشەی لێکدەریشی پێش ناکەوێت، بەڵام "پاڕستە" بە تەنیا واتا ناداتو سەر بە شاڕستەیەو کاری ناوێک، یان هاوەڵناوێک، یان هاوەڵکارێک دەکات، جاژبەر هندێ، سێ جۆر پاڕستە هەن:

١. لەڕستەی یەکەمی بەشی (ئـ)دا، ڕستەی "نازانرێت" شاڕستەیە، هەروەها گوتراوی (کە ئاسۆ لەبەرچی دواکەوت) ڕستەیەو لەکارو بکەر پێکهاتووە، بەڵام لەبەر ئەوەی کە واتایەکی تەواوی نییە، بە پێچەوانەی ڕستەی (نازانرێت)، هەروەها سەر بە شاڕستەکەشەو ئەرکی جێگری بکەری کاری (نازانرێت)ی لەشارستەکەدا پێ سپێراوە، لەبەر ئەوە پێی دەگوترێت "پاڕستەی ناویی" چونکە ئەو ئەرکەی کە دەیکات، ئەرکی ناوە.

لەڕستەی دووەمی بەشی (ئـ)دا، من نەزانییە، شاڕستەیە، چونکی ئەو ژی ژکارەکی پێکهاتییەو پەیڤێ لێکدەری ژ پێشڤە نەهاتیەو ڕامانو مەبەستەکا سەربخۆ ددەت، هەروەسا گوتراوا (کو سەردار دێ ڕۆمانێ نڤیسیت) ژ (کارو بکەرو بەرکار)ی پێکهاتییەو ڕامانەکا سەربخۆ ددەتو سەر ب شارستێ ڤەیە، ئەرکێ بەرکارێ ڕستا (من نەزانیە) دبینیت، ژ بەرهەندێ دبێژنێ "پاڕستەی ناویی" چونکو ئەرکێ ناوی دبینیت.

٢. لەڕستەی یەکەمی بەشی (ب)دا، ڕستەی "مە ئەو دیت"، شاڕستەیە، چونکە واتایەکی سەربەخۆی هەیەو جێناوی لێکدەری "کو"ی پێش نەکەوتووە، هەروەها گوتراوی "کو دکەنی" ڕستەیە،

بەڵام لەبەر ئەوەی لەڕووی واتاوە بەستراوە بە ڕستەی یەکەمەوە واتا بە شارستەکەوەو بە تەنیا واتای نییەو چونکە وەسفی جێناوی ئەو دەکات لە شارستەکەدا، بۆیێ پێی دەگوترێت "پارستەی هاوەڵناویی".

هەر بەو جۆرەش لەڕستەی دووەمی بەشی (ب)دا، ڕستەی "ئەو چرایە کوژایەوە، شارستەیەو واتایەکی تەواوی هەیەو وشەی لێکدەریشی لە پێش دا نییە. گوتراوی " کە ڕووناك بوو" ئەویش ڕستەیە، بەڵام واتای تەواوی نییەو چونکە وەسفی چرایەکە دەکاتو جێناوی لێکدەریشی لەپێشە، بۆیێ پێی دەگوترێ "پارستەی هاوەڵناویی".

٣. لەڕستەی یەکەمی بەشی (پ)دا، ڕستەی "وی دەرمان خوار" شارستەیە چونکی ئەوژی واتایەکی سەربخۆ هەیە، پەیڤا لێکدەر ل پێش دا نینە. هەروەسا گۆتنا "بەلکی پێ چێبیت" ڕستەیە، بەلێ چونکو واتەیەکا سەربخۆ نینەو پەیڤەکا لێکدەریا لپێشو ئەم دشێین بێژین وەسفا کاری شارستی دکەت، ژ بەرهندێ دبێژنێ " پارستەی هاوەڵکاریی" چونکی ئەرکێ هاوەڵکاری دبینیت.

هەر بەو جۆرەیش لەڕستەی دووەمی ئەو بەشەدا، ڕستەی "ئاراس نەهاتە قوتابخانە" شارستەیە، واتای تەواوی هەیە، وشەی لێکدەری لەپێش نییە، "چونکە نەخۆش بوو" پارستەیە، چونکە بەتەنیا واتای نییە، پەیڤی لێکدەری لەپێشەو وەسفی کاری

شارستەکە دەکات، واتە هۆکاری نەهاتنەکە نیشان دەدات بۆییّ بەم ڕستەیە دەگوترێت "پارستەی هاوەڵکاری".

هەر بەو جۆرەی کە باسکرا، ڕستەکانی تری هەرسیّ بەشەکەی پێشوو دەتوانین لێك بدەینەوە، دیارە ئەمەش کارێکی سروشتی مامۆستای بەڕێزی وانەکەیە.

دەستوور:

لەزمانی کوردیدا سیّ جۆر پارستە هەیە:-

1. **پارستەی ناویی: ئەو ڕستەیەیە کە سەر بە شارستەیەو واتاکەی بەندە بە واتای ئەوەوە، دەکریّ ببێتە جێگری بکەر یا تەواوکەری کاری شارستە وەکو لەڕستەکانی بەشی (ئـ)دا دیارە یان هەر ئەرکێکی تری ناو ببینیّ.**
2. **پارستەی هاوەڵناویی: پارستەی هاوەڵناویی، لەڕستەی ئاوێتەدا، ئەو ڕستەیەیە کو سەر بەشارستەیەو واتاکەی بە واتای ئەوەوە بەندەو وەسفی ناوێك دەکات لە شارستەکەدا، وەکو لەڕستەکانی بەشی (ب)دا دیارە.**
3. **پارستەی هاوەڵکاریی: لەڕستەی ئاوێتەدا ئەو ڕستەیەیە کەسەر بە شارستەیەو واتاکەی بەندە بە واتای ئەوەوە، وەسفی کارێك دەکات لە شارستەدا وەکو لەڕستەکانی بەشی (پ) دا دیارە.**

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەدا پارستەکان دەربهێنەو جۆرەکانیان جیا بکەوە:

١. ئەم دخەبتین بەلکی ب ئارمانجا خۆ دگەهین.

٢. بیستوومە کە ئاشنا دەبێتە ئەندازیار.

٣. ئاشکرایە کو وەلات هەر ب زانستیێ پێش دکەڤیت.

٤. ئەو وانەیەی کە خوێندمان زۆر گران بوو.

٥. کە بەهار هات دەچینە سەیران.

ڕاهێنان (٢)

١. سیێ پارستەی ناویی لەڕستەدا بەکاربهێنە.

٢. سیێ پارستەی هاوەڵناویی لەڕستەدا بەکاربهێنە.

٣. سیێ پارستەی هاوەڵکاریی لەڕستەدا بەکاربهێنە.

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستەو دێڕە هۆنراوانەدا پارستەکان دەربهێنەو جۆرەکانیان دەربخەو پاشان شلۆڤەیان بکە:

١. گریانی منو خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێن.

بەو مەوسیمی بارانە کەوا غونچە دەپشکووت.

٢. نەم زانی کە پێشمەرگەکە لەبن دارەکە شەهید کرا.

٣. مە زانییە کو کۆمپیوتەر ل خوێندنگەهێ هەیە.

٤. نەم پرسی بوو کە باخەوانەکە هاتووە.

ڕاهێنان (٤)

پاڕستەی ناویی " کو نارین دێ هۆزانێن خۆ بەلاڤ کەت"

لە ڕستەدا بەکاربهێنە، بە مەرجێك:

١. بکەر بێت ٢. جێگری بکەر بێت ٣. بەرکار بێت

ڕاهێنان (٥)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە پڕ بکەرەوە، بەمەرجێك یەکەمیان بە پاڕستەی ناویی، دووەمیان بە پاڕستەی هاوەڵناویی سێیەمیان بە پاڕستەی هاوەڵکاریی.

١. مامۆستاکەم پێی گوتم.............

٢. ئەو مرۆڤەی .... شەرمەزارە.

٣. .... بەشکو گەل سەربکەوێت.

تەواوکەری کار

١. بەرکار

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

(ئـ)

١. ئاوێرە چێشت لێ دەنێت.

٢. گەل ئێمەی هەڵبژاردووە.

٣. ناردمی بۆ بازاڕ.

٤. ڤانا چوار کتێب و شەش دەفتەری وەرگرتووە.

٥. مامۆستا ڕێزمانی کوردی فێری خوێندکاران دەکات.

(ب)

١. کوردێکم دەوێ چاپووك و پتـەو
سەفەرێك هەیە بۆم بکا بە شەو

(هەژار)

٢. تنێ فەرهاد دزانت لە زەتی عیشق
کو وی جان دایە شیرینێ نە پەروێز

(جزیری)

٣. من ڕەنگی سوورم بۆیە خۆش دەوێ
موژدەی شەفەقی لێ دەردەکـــەوێ

(پیرەمێرد)

٤. بۆی عەنبەر نەتۆی دەماغم دوورکـەرد
فرسەتەش ئاوەرد هەوای وەبـای دەرد

(مەولەوی)

٥. پڕ بە دەم بانگ ئەکەم سەربەستیم ئەویٚ
کورستانم جێی شێرانە ئەبیٚ سـەرکەویٚ

(ع.ع. شەونم)

٦. بە خەنجەر گەر دەرئارەند دیدەگانم
بە ئاتەش گەر بسوزەند ئیسـتخوانم
ئەگەر بەر ناخونانەم نەی بکو بەند
نەگیـرەم دلٚ ز یـاری میـهرەبـانم

(بابە تاهیر)

٧. پڕ قوولٚی هیـواو پـانی پەژارە
گۆڕیٚ هەلٚکەنین بۆ ئەو سەردارە

(بلە)

٨. شۆخ و شەنگی زوهرە ڕەنگی دل ژمن بر دلٚ ژمن
ئاورێن هەیـبەت پلنگیٚ دل ژمن بـر دلٚ ژمـن

(جزیری)

٩. لەو هەڕەفتم ئەز ژ مەیلیٚ شوبهەتی سەهل و سوهەیلیٚ
موحبەت و عەشقاد مەیلیٚ ئـەز کـرم یـەکسـەر پلۆخ

(جزیری)

خستنه ڕوو:

لەساڵانی ڕابردوودا زانیمان کە یەکێك لەدوو بنچینەکانی ڕستە (بکەرو کار)ە، (کاریش) یان (تێپەڕە) یان (تێنەپەڕ)، ئاشکراشە کاری تێپەڕ پێویستی بە (بەرکار)هەیە. جا ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا، پەیڤی (چێشت)ناوە و ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە کاری تێپەڕی (لێ دەنێت)ی تەواوکردووەو ئەرکی کارەکەشی کەوتۆتە سەرو ئەگەر ببوایە وشەی (چێشت)مان لەو ڕستەیەدا نەهێنایە، نەمان دەزانی کە (ئاوێرە) چی لێناوە؟

٢. لە ڕستەی دووەمی بەشی (ئـ)دا، جێناوی (ئێمە) ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە کاری تێپەڕی (هەڵبژاردووە)ی تەواوکردووەو ئەرکی کارەکەشی کەوتۆتە سەرو ئەگەر ببوایەو جێناوی (ئێمە)مان نەهێنایە، نەمان دەزانی کە (گەل) کێی (هەڵبژاردووە)؟ بەهەمان شێوەش لەڕستەی سێیەمی بەشی (ئـ)دا، جێناوی لکاوی (م) ئەرکی (بەرکاری) بینیوە، چونکە کاری تێپەڕی (نارد)ی تەواوکردووەو ئەرکی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٣. لەڕستەی چوارەمدا هەردوو پەیڤی (کتێبو دەفتەر) ئەرکی بەرکاریان بینیوە، بۆکاری (وەرگرتووە)، هەر بەهەمان شێوەش لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤەکانی (ڕێزمانی کوردی)و (خوێنکار) بەرکارن بۆ کاری (فێر دەکات)، ئەمەش ئەوە دەخاتە ڕوو کە دەشێ لەڕستەیەکدا زیاتر لە (بەرکارێك) هەبێت.

لەخوێندنـەوەی هۆنراوەکـانی سـەرەوەدا بۆمـان دەردەکـەوێت کـە پەیڤی (کوردێك، لەزەتی عیشق، جان، ڕەنگ، بۆی عەنبەر، سەربەستی، دیدەگان، ئیستخوان، ناخونان، دڵ، گۆڕێ، دڵ، ئەز) هـەموویان ئـەرکی بەرکاریان بینیوە بەم شێوەی خوارەوە.

١. لەدێرە هۆنراوەی یەکەمدا پەیڤی (کوردێك) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دەوێ)ی تـەواو کـردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٢. لەدێڕە هـۆنراوەی دووەمـدا پـەیڤی (لـەزەتی عیشق) نـاوەو ئـەرکی بــەرکاری بینیــوە، چــونکە واتــای کــاری تێپــەڕی (دزانیــت)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سـەر هـەروەها پـەیڤی (جان) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دایە)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٣. لە دێڕە هۆنراوەی سێیەمدا پەیڤی (ڕەنـگ) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (خۆش دەوێ)ی تـەواو کـردووە هەروەها کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٤. لـەدێڕە هـۆنراوەی چـوارەمدا پـەیڤی (بـۆی عەنبـەر) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دوور کـەرد)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٥. لـەدێڕە هـۆنراوەی پێنجەمـدا پـەیڤی (سەربەسـتی) نـاوەو ئـەرکی بــەرکاری بینیــوە، چــونکە واتــای کــاری تێپــەڕی (دەوێ)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٦. لەدێڕە هۆنراوەی شەشەمدا پەیڤی (دیدەگان) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (دەر ئارەند)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. هەروەها پەیڤی (ئیستخوان) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (بسوزەند)ی تەواو کردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. هەروەها پەیڤی (ناخونان) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (بکوبەند)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. هەر وەسا پەیڤی (دڵ) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (نەگیرەم)ی تەواو کردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٧. لەدێڕە هۆنراوەی حەفتەمدا پەیڤی (گۆڕ) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (هەڵکەنین)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٨. لەدێڕە هۆنراوەی هەشتەمدا پەیڤی (دڵ) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (بر، برد)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٩. لەدێڕە هۆنراوەی نۆیەمدا پەیڤی (ئەز) جێناوی کەسی سەربەخۆیە (جودا) ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (کر، کرد)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

دەستوور:

بەرکار ئەو ناوەیە یان ئەو جێناوەیە کە لەڕستەدا یان لەدێڕە هۆنراوەدا واتای کاری تێپەڕی تەواو کردووە یان تەواوی دەکات، کاریگەری کارەکەشی دەکەوێتە سەر.

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا بەرکارەکان دیاری بکە:

١. کوێخایەك نانی بۆ ڕەنجبەرێ برد
زۆر زۆر بەسووکی تەماشای ئەکرد.

(قانع)

٢. ڕۆژی جەژنە چاوەکانت جوانە جەژنانەم ئەوێ
من بەهەڵپەم چاوەکانم، جامێ پێوانەم ئـــەوێ

(حسیب قەرەداغی)

٣. دەمگرێ ئەمما لەگرتووخانە ڕق ئەستوورترم
لێم دەدا ئەمما لەسەر داوا ڕەواکەم سوورترم

(هێمن)

٤. یەکێ نەمام ئەڕوێنێ‌و یەکێ نەمام ئەنێـــــــژێ
ئەمیان چاوەڕێی گوڵەو ئەویان فرمێسك ئەڕێژێ

(ئەخۆل)

٥. شەرتە وەك فەرهاد قولنگی یادی شیرین هەڵگرم
تا لە پای کێوی فیراقا جێ دەهێڵم یادگـــــــار

(ئەخۆل)

ڕاهێنان (٢)

لەڕستەی (**داهێن ڕێزمانی کوردی فێرکردین**)

ئـ- کاری ڕستەکە دیار بخەو چ جۆرە کارێکە؟

ب- وشەی (ڕێزمانی کوردی) شی بکەوە؟

پ - (ین) چییەو ئەرکی چییە؟

ت- (ی) لە وشەی ڕێزمانی کوردی شی بکەوە؟

ج- ئەم ڕستەی سەرەوە بە زاراوەی کرمانجی ژووروو بنووسەوە؟

ڕاهێنان (٣)

ئەم دێڕە هۆنراوەیە شی بکەوە:

بە ئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە

لە باخچەی بەهار گوڵم چنیوە.

ڕاهێنان (٤)

وشەی (ڕۆژنامە) لەسێ ڕستەدا وەکو (بەرکار) بەکاربهێنە، بە مەرجێك لەڕستەی یەکەمدا لەگەڵ کاری ڕابردوو لەڕستەی دووەمدا لەگەڵ کاری ڕانەبردوو لەڕستەی سێیەمدا لەگەڵ کاری داخوازی بێت.

تەواوکەری کار

٢. تەواوکەری بەیاریدە

(ئـ)

١. لاوەکان بەگیانی برایەتییەوە پەروەردە بکەن.

٢. نەوزادی نامەك ژ بۆ ئازادی نڤیسی بوو.

٣. مامۆستا وانە بۆ ئێمە ڕوون دەکاتەوە.

٤. حوکومەتا کوردستانیٚ خوێندنگەهـ ل گوندان دا ئاڤا کرییە.

٥. پێشمەرگەکان لەشکری دوژمن لە ناوچەکەدا دەردەکەن.

٦. ڕەزڤان گولاٚن ل باغچیٚ دچینیت.

(ب)

١. ئێمە لە کارەکەدا سەردەکەوین

٢. سالار ل ژووریٚ نڤست بوو.

٣. ئەم دچینە دهۆکێ.

٤. ئەڤـ کتێبانە ژ بۆ قوتابییان هاتینە.

٥. هەواڵەکان بە ئێوە گەیشتن.

خستنه ڕوو:

ئـ- کاتێ سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەکەین، دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا وشەی (گیانی برایەتی) ناوێکی لێکدراوەو ئەرکی تەواوکەری بە یاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (پەروەردە بکەن)ی تەواو کردووە بە یاریدەی ئامرازی پەیوەندی (بە).

٢. لەڕستەی دووەمدا وشەی (ئازاد) ناوێکی تایبەتییەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (نقیسی بوو)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ژ بۆ).

٣. لەڕستەی سێیەمدا وشەی (ئێمە) جێناوی کەسیی سەربەخۆیەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (ڕوون دەکاتەوە)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (بۆ).

٤. لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (گوندان) ناوێکی کۆی نەناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (ئاڤا کرییە)ی تەواو کردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ل).

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (ناوچەکە) ناوێکی تاکی ناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (دەردەکەن)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (لە- دا).

٦. لەڕستەی شەشەمدا پەیڤی (باغچێ) ناوێکی تاکی نەناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (دچینیت)ی تەواو کردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ل).

ب- ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (کارەکە) ناوێکی تاکی ناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (سەردەکەوین)ی تەواوکردووە بە یاریدەی ئامرازی پەیوەندی (لە- دا).

٢. لەڕستەی دووەمدا پەیڤی (ژوور) ناوێکی تاکی نەناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (نڤست بوو)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ل- ێ).

٣. لەڕستەی سێیەمدا پەیڤی (دهۆك) ناوێکی تایبەتییەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (دچین)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ە، ێ).

٤. لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (قوتابییان) ناوێکی کۆی نەناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (هاتینە)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ژ، بۆ).

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (ئێوە) جێناوی کەسی سەربەخۆیەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (گەیشت)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (بە).

دەستوور:

تەواوکەری بەیاریدە: ئەو ناوەیە یان ئەو جێناوەیە کە لەڕستەدا واتای کار تەواو دەکات بەیارمەتی ئامرازی پەیوەندی { بە- ەوە، لە- دا، بۆ، بەرەو، ژبۆ، ژ، ل، د، تا، ە } تەواوکەری بەیاریدە لەگەڵ کاری تێپەڕو تێنە پەڕدا دێتە کایەوە.

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەر چ بەرکارو تەواوکەری بەیاریدە هەن دەریان بهێنە:

٦. خوون ژ دل جۆجۆ ڕەوان تێ وەك عەقیقو ئەرخەوان تێ
لێ ژ دەست سەلوا جوان تێ ئەو شەپالا شەنگو شۆخ

(جزیری)

٧. با بە قولنگی تیژی فەرهادیی
هەڵکوتینە سەر بێستوونی شادیی

(بلە)

٨. ئەو چەم بە سورمەی خەمناکی ڕەشتە
چەنی گەشت دەشت پای ڕەشت سەرگەشتە

(مەولەوی)

٩. بۆت نووسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
دوندی قەندیل گۆڕەپانی هەڵگورد نیم
بەرەو بەرزی دەچم گەرچی وردم
خاکی بەرپێی تێکۆشەرێکی کوردم

(هێمن)

١٠. لەهەموو ئاسمانا ئەستێرەی بەربەیان
ئەخاتە دڵی من هەستێکی سپی و جوان

(گۆران)

١١. ئەو کەسەی گیانی لەڕێگای نیشتمانا بەخت ئەکا
پێی مەڵێن مردووە شەهیدە وا لە فیردەوسی بەرین

(بێکەس)

ڕاهێنان (٢)

ئەم ناوانەی خوارەوە لەڕستەدا بەکاربهێنە، جارێك ببنە بەرکارو جارێك ببنە تەواوکەری بەیاریدە:

(وڵات- ڕۆژنامە- پێشمەرگە- زانست- گوڵ- پەرلەمان)

ڕاهێنان (٣)

جیاوازی لەنێوان بەرکارو تەواوکەری بەیاریدە چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە:

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەرەوە:

ئـ- ئەو کتێبان ژ بۆمە دکڕیت.

ب- گۆڤارەکانیان بۆمان هێناوە.

پ- مامۆستا لەهۆڵی قوتابخانەدا دیارییەکەی پێشکەش کردین.

ت- ئەم ڕۆژنامەیەم خوێندۆتەوە بۆتان.

جێناوی خۆیی

/١

ئـ- ئەو خۆی لە ئاوێنەدا دیت. (بەرکار)

ب- وێ خۆ ل ئاوینێ دا دیت.

/٢

ئـ- هەمیشە خۆم دەچم بۆ کتێبخانە. (بکەر)

ب- ئەز بخۆ دهێم بۆ دەڤ هەوە.

/٣

ئـ- ئەوە خۆت بوویت کە لەتاقیکردنەوەدا دەرنەچوویت.
(تەواوکەری کاری بێ هێز).

ب- ئەڤە تۆ ب خۆ بووی کو ژ تاقیکردنێ دا دەرنەکەفتی.

/٤

ئـ- نازدار کچەکەی خۆی نارد بۆ زانکۆی دهۆك. (دیارخەری ناو)

ب- نازداری کچا خۆ هناردە زانکۆیا دهۆکێ.

/٥

ئـ- تۆ لە خۆتەوە هیچ کارێك مەکە. (تەواوکەری بەیاریدە)

ب- تۆ ژ خۆڤە هیچ کاران نەکە.

٦/

ئـ- خۆی نەزان و نەشارەزایە. (نیهاد)

ب- ئەو ب خۆ نەزان و نە شەهرازایە.

٧/

ئـ- خۆیان گیران. (جێگری بکەر)

ب- ئەو ب خۆ هاتن گرتنێ.

خستنە ڕوو:

لــەم ڕســتانەی ســەرەوەدا پــەیڤی (خــۆ) وەکــو جێنــاوی خــۆیی بەکارهاتووەو لەهەریەك لەو ڕستانەدا ئەرکی تایبەتی خۆی هەیە:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (خۆی) لە وشەی (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ی) پێکهاتووەو لەگەڵ جێنـاوی کەسیی سـەربەخۆی (ئـەو) بەکارهاتووە بۆ ئەوەی زیاتر جەخت لەسەر ئەو کەسە بکـات، هـەر بـۆ زیـاتر چەسـپاندنی ئـەو کەسـەش، کـە کەسـی سـێیەمی تاکـە، جێنـاوی کەسـیی لکـاوی (ی) خراوەتـە سـەری‌و بـووە بـە (خـۆی)، ئەگەر زیاتریش لە ڕستەکە وردبینەوە بۆمە دیار دەبێـت کـو پـەیڤی (خـۆی) ئـەرکی (بـەرکار) لەڕسـتەکەدا دەبینێـت کـە یەکێکـە لـە ئەرکەکانی (ناو) لەڕستەدا. بەهەمان شێوەش لەڕستەی (وێ خـۆ ل

ئاوێنیٚ دا دیت)، پەیڤی خۆ هەر ئەو ئەرکەی پێشوو دەبینێت، بیٚ ئەوەی هیچ جێناوێکی کەسیی لکاوی خرابێتە سەر:

٢. لەڕستەی دووەمیشدا پەیڤی (خۆم) لە وشەی (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (م)ی کەسیی یەکەمی تاك دروست بووە، بەکارهێنانیشی لەم ڕستەیەدا هەر بە مەبەستی جەختکردنە لەسەر جێناوی کەسیی سەربەخۆی (من)، لەڕستەکەشدا ئەرکی (بکەر)ی ڕستەکەی لەئەستۆ گرتووە.

٣. هەر بەم جۆرەش لەڕستەی ژمارە (٢)ی (ب)دا، پەیڤی (خۆ)، دیسان هەر بۆ تەوکیدی جێناوی (ئەز)ە، ئەرکەکەشی لەڕستەدا وەکو ئەوەی پێش خۆی (بکەر)ی ڕستەکەیە.

٤. لەڕستەی سێیەمدا، پەیڤی (خۆت) لە (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ت) دروست بووە، لەجیاتی ناوی ئەو کەسە بەکارهاتووە کە گوناهی دەرنەچوونی دەخرێتە ئەستۆ، ئەرکەکەشی لەم ڕستەیەدا تەواوکەری کاری بیٚ هێزە (کاری ناتەواو)، هەر بەو جۆرەش لە ڕستەی ژمارە (٣)ی (ب)دا پەیڤی (خۆ) تەواوکەری کاری بیٚ هێزە.

٥. لەڕستەی ژمارە (٤)ی (ئـ)دا، دیسان ژی پەیڤی (خۆی) لە وشەی (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ی) دروست بووە، بەکارهێنانیشی هەر بۆ مەبەستی جەختکردنە لەسەر ناوەکە، ئەگەر بۆ ئەم مەبەستە نەبوایە دەمانتوانی بڵێین (نازدار کچەکەی نارد بۆ زانکۆی دهۆك)، کە لێرەدا لە وانەیە ئەو کچە، کچی نازدار خۆی نەبێت، بەلاّم ئەو ناردبێتی بۆ زانکۆی دهۆك، کەچی کە ڕستەکە بەم

شێوەیە دەردەبڕێن: (نازدار کچەکەی خۆی نارد بۆ زانکۆی دهۆك) ئەو کاتە جەختمان لەسەر ئەوە کرد کە کچەکە هی نازدارەو پەیوەندی بە ئەوەوە هەیە. ئەرکی (خۆی) لەو ڕستەیەشدا دەبێتە دیارخەری ناوی کچەکە.

٦. هەر بەم جۆرەش لەڕستەی ژمارە (٤)ی (ب)دا، پەیڤی (خۆ) تەوکیدە بۆ ناوی کچەکەو بووە بە تەواوکەری، بەهۆی ئامرازی (ا)ی دانە پاڵەوە.

٧. ئینجا لەڕستەی ژمارە (٥)ی (ئـ)دا، پەیڤی (خۆت)، لە (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ت) پێکهاتووە کە ئەویش بۆ تەوکیدو جێگیربوون خراوەتە سەری، ئەرکیشی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (مەکە)یە.

٨. لەهەمان ڕستەی ژمارە (٥)ی (ب)دا، پەیڤی (خۆ) بەبێ جێناوی کەسیی لکاو بەکارهاتووەو لەو ڕستەیەدا ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (کاران نەکە)یە.

٩. لەڕستەی ژمارە (٦)دا، پەیڤی (خۆی) لە جێناوی (خۆ)و (ی)ی جێناوی لکاوی کەسیی پێکهاتووەو ئەرکەکەشی (نیهاد)ی ڕستەکەیە.

١٠. لەڕستەی ژمارە (٧)ی (ئـ)دا، پەیڤی (خۆیان) لە (خۆ)و جێناوی کەسیی (یان) پێکهاتووەو لێرەدا وەك (جێگری بکەر) بەکارهاتووە چونکە کاری ڕستەکە، کارێکی نادیارە.

دەستوور:

١. جێناوی (خۆ) جێناوێکی هاوبەشە لەنێوان هەر شەش کەسیی تاک و کۆدا، ئەم جێناوەش واتای خۆیەتی و خاوەنییەتی دەگەیەنێت و کاتێك جێناوە کەسییە لکاوەکانی دەخرێتە سەر دەبێتە جێناوێکی لێکدراو وەك (خۆم- خۆت- خۆی- خۆمان- خۆتان- خۆیان)

٢. لەزمانی کوردیدا ئەم جێناوە چەند شێوەیەکی هەیە وەك:

ئـ- خۆ: نموونە: بیست و حەوت ساڵە من ڕەنجبەری تۆم
بەنان و ئاوو جل و بەرگی خــــــۆم.

(بێکەس)

ب- خوە: نموونە: هەم ئەهلی نەزەر نەیێن کو کورمانج
ئیشقی نەکرن ژ بۆ خوە ئارمانــــج

(خانی)

پ- زۆرجاریش لەشێوەی (خود)دا بەکاردێت:

نموونە:

هەر کەسێ ئیظهاری دانایی بکات و مەقسەدی
خود پەسندی بێ، یەقین ئیظهاری نادانی دەکا

٣. جێناوی خۆیی لە دووباردا بەکارد :

ئـ- بۆ تەوکیدی (ناو) یان (جێناو) وەك:

ئەو خۆی نامەی نووسی.

کە لێرەدا جێناوی (خۆ) بۆ تەوکیدکردن و جەختکردنی جێناوی (ئەو) بەکارهاتووەو ئەگەر بۆ ئەم مەبەستە نەبوایە، دەمانتوانی بڵێین:

ئەو نامەی نووسی.

ب- کاتێك ئەگەر (بکەر) و (بەرکاری) ڕستەکە یەك بن ئەوا دەتوانین جێناوی (خۆ) بەکاربێنین وەك:

من خۆم خۆمم پێگەیاند

لەم ڕستەیەدا (بکەر)و (بەرکار) یەك كەسن و چونکە (خۆ) وەك (بەرکار) بەکارهاتووە، بۆیە بوونی لەڕستەدا پێویستە، بەلابردنیشی ڕستەکە دەشێوێت.

٤. ئەگەر جێناوی کەسیی سەربەخۆ لەڕستەدا لەگەڵ جێناوی (خۆ) بەکارهات و (بکەر)ی ڕستەکە بوو وەك:

من خۆم نانم خوارد.

ئەوا لەم بارەدا سێ جێناو لەڕستەیەکدا کۆ دەبنەوە، دووانی سەربەخۆ (من، خۆ)و یەکێکی لکاویش (م). کۆبوونەوەی ئەم سێ جێناوەش لەیەك ڕستەدا پێویست نییە، بۆیە زۆر ڕەوایە هەردوو جێناوە سەربەخۆیەکان لابەین و بڵێین:

نانم خوارد.

ئینجا ئەگەر مەبەستمان تەوکید کردنی جێناوە سەربەخۆیەکە بێت ئەوا بۆمان هەیە بڵێین (من نانم خوارد)، بۆ زیاتر تەوکیدیش لە پلەی سێیەمدا جێناوە خۆییەکە دەخەینە ڕستەکەوەو دەیکەین بە:

من خۆم نانم خوارد

٥. لەشێوە زاری کرمانجی ژووروودا جێناوی (خۆ- خوە) بە تەنیا دهێتە بەکارهێنان و جێناوی لکاوی ناخرێتە سەر، ئەم جێناوەش:

ئـ- ئەگەر (بکەر) یان (نیهاد) یان (جێگری بکەر) بوو، ئەوا پێشگری (ب)ی دەخرێتە پێش وەك:

ئەز ب خۆ هاتم = من خۆم هاتم.

ئەو ب خۆ نەزانە = ئەو خۆی نەزانە.

ئەو بخۆ هاتە گرتنێ = ئەو خۆی گیرا.

ب- بەلام ئەگەر (بەرکار) بوو ئەوا ئەم (ب)ی پێشگرە وەرناگرێت و پێویستی پێی نابێت وەك:

من خۆ شوشت = من خۆم شوشت.

تە خۆ هاڤێت = تۆ خۆت هاویشت.

وێ خۆ کوشت = ئەو خۆی کوشت.

٦. (خۆ) دەکرێ بە تەنیاو بەبێ هیچ زیادییەك بەکاربێت وەك:

خۆ بەخۆ دانیشتبووین = ئەم خۆ ب خۆ ڕوونیشتبووین.

دەشکرێ لەگەڵ جێناوە لکاوەکانی دەستەی یەکەمو دووەمیش بەکاربێت وەك:

خۆم دەچم بۆ بازاڕ. (م جێناوی لکاوی دەستەی یەکەمە)

ئەم پیاوانە خۆیین. (ن جێناوی لکاوی دەستەی دووەمە)

هەروەها هەندێ جار دوو جێناوی دەستەی یەکەم لە دوویەك دێن و دەخرێنە سەر (خۆ) وەك:

خۆتم لێ مەکە بە بلیمەت (ت.م)

یان جێناوێکی دەستەی یەکەمو یەکێکی دەستەی دووەم لەدوو یەك دەخرێنە سەر (خۆ) وەك:

ئەم کوڕانە برادەری خۆمن (خۆمانن). (م، ن) (مان، ن).

٧. جێناوی (خۆ) لە بەکارهێناندا تەواوی ئەرکەکانی ناو دەبینێتو دەبێتە: بکەر، بەرکار، نیهاد، تەواوکەری بەیاریدە، دیارخەری ناو، تەواوکەری کاری بێ هێز، جێگری بکەر.

٨. جێناوی (خۆ) لە ڕووی ڕەگەزو ژمارەو دۆخەوە بێ لایەنە، بۆنموونە:

ئازادی کوڕێ خۆ نەهینایە. (نێر)

ئازدارێ خۆ ئامادەکریە. (مێ)

٩. هەر کاتێك (خۆ) بە پەیڤی ترەوە، ئالا، پەیڤی ناسادە (داڕێژراو)و (لێکدراو) دروست دەکات وەك:

داڕێژراو: (خۆیەتی، خۆیی، لە خۆوە، بەخۆ)

لێکدراو: (خۆ پەسەند، خۆکوژ، خۆویست)

١٠. زۆرجار جێناوی لکاو دەخرێتە سەر (خۆ)و پێوەی دەلکێت، جا پێوە لکانەکە لەبەشی پێشەوە یان دوواوە بێت، ئەوا مۆرفیمی (ش، یش)ی پەیوەندی وەردەگرێت وەك:

خۆشم، خۆشت، خۆشی – خۆشمان، خۆشتان، خۆشیان

خۆمیش، خۆتیش، خۆشیی- خۆمانیش، خۆتانیش، خۆیانیش.

١١. جێناوی (خۆ) ئەگەر جێناوێکی دەستەی یەکەمی پێوەلکا ئەوا لەگەڵ کاری تێپەڕو تێنەپەڕیشدا دهێتە بەکارهێنان وەك:

خۆمان خانووەکەمان فرۆشت. (تێپەڕ)

خۆیان بە پێ هاتنەوە. (تێنە پەڕ)

بەلام ئەگەر دوو جێناوی دەستەی یەکەمی پێوە بلکێت ئەوا تەنیا لەگەڵ کاری تێپەڕدا بەکاردێت وەك:

زەوییەکەی خۆمانمان فرۆشت.

پەرتووکەکەی خۆمت پێشکەش دەکەم

١٢. زۆرجار بۆ زیاتر تەوکیدو چەسپاندن (خود) دەخرێتە پێش (خۆ)، بۆ نموونە دەکرێ بڵێین:

کارەکە بەخودی خۆت ئەنجام بدە.

کە لێرەدا (خود) تەنیا هەر بۆ تەوکید کردن هاتووەو لابردنی هیچ زیانێکی ئەوتۆ بە چەمکی ڕستەکە ناگەیەنێت.

ڕاهێنان (١)

پەیڤی (خۆ) لەڕستەدا بەکاربێنە بە مەرجێك:

١. لەڕستەی یەکەمدا (بکەر)بێت.

٢. لەڕستەی دووەمدا تەواوکەری کاری بیٚ هێز بێت.

٣. لەڕستەی سێیەمیشدا نیهادی ڕستەکە بێت.

٤. لەڕستەی چوارەمدا دیارخەری ناوبێت.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا جێگری بکەر بێت.

ڕاهێنان (٢)

ئەم ڕستانە لەتاکەوە بگۆڕە بۆ کۆ.

١. بە منداڵەکەی خۆمم خوێند.

٢. دوێنیٚ خۆت پارەکەت لیٚ سەندم.

٣. خۆی لێرە نییە خوای لێرەیە.

٤. من خۆم کارەکە جێبەجێدەکەم.

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. جێناوی (خۆ) کەی پێشگری (ب)ی دەخرێتە پێش؟

٢. جێناوی (خۆیی) لە چەند باردا لەڕستەدا بەکاردێت؟ ئەو بارانە چین؟ بەنموونە ڕوونی بکەرەوە.

٣. کەی دەتوانین جێناوی خۆیی لەڕستەدا لاببەین؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

٤. کەی جێناوی (خۆیی) لەگەڵ کاری تێپەڕو تێنەپەڕ بەکاردێت؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

٥. کەی جێناوی (خۆیی) مۆرفیمی (ش، یش)ی پەیوەندی وەردەگرێت؟ بەنموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٤)

ئەم بۆشاییانە بە جێناوی خۆیی پڕ بکەوەو جێناوی لکاوی گونجاویشی بۆ دابنێ:

١. بۆ .... لە وڵاتی .... بە ئاسودەیی ژیان بەسەر دەبەین.

٢. بستێك لە خاكی .... بە هەموو زێڕی دنیا ناگۆڕمەوە.

٣. پێرێ .... قسەی لەگەڵم دا کرد.

٤. لەگەڵ برای .... چوون بۆ دەرەوە.

٥. لە .... ەوە وەڵامی هیچ پرسیارێك مەدەوە.

ڕاهێنان (٥)

لەم ڕستانەدا پەیڤی (خۆ) شی بکەوەو ئەرکەکەشی دەربخە:

١. بە خۆتم گوت ئەم کارە مەکە.

٢. من خۆم چووم بۆ بازاڕ.

٣. ئەو ب خۆ هات گرتنێ.

جێناوی هەیی

(ئـ)

١. دیواری باخەکەی ئێوە ڕووخاوەو هی باخەکەی ئێمە نەڕووخاوە.

٢. کتێبی من مەخوێنەرەوە هی خۆت بخوێنەرەوە.

٣. بەو قەڵەمەی من مەنووسە بە هی خۆت بنووسە.

٤. ئەم کتێبەی من لەهی کێ چاکترە؟

(ب)

١. دیوارێ خانیێ هەوە هەڕفتییەو یێ خانیێ مە نەهەڕفتییە.

٢. کتێبا من نەخوێنە یا خۆ بخوێنە.

٣. ب دەستێن من ماری نەکوژە ب یێن خۆ بکوژە.

٤. ئەڤ کتێبا من ژیا کێ چاکترە؟

خستنە ڕوو:

لەمەو پێش زانیومانە کە جێناو لەجیاتی ناوێک لەڕستەدا بەکاردەهێت، ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین دەبینین لە هەر ڕستەیەکدا جێناوێکی (هەیی) هەیە کە لەجیاتی ناوی شتێك بەکارهێنراوە کە تایبەتە بەشتێکەوە یان کەسێك خاوەندیەتی.

١. لەڕستەی یەکەمدا جێناوی (هی) لە بری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تایبەتە بە باخەکەوەو نەڕووخاوە (دیوار). لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بکەر) ی بینیوە.

٢. لەڕستەی دووەمدا جێناوی (هی) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تۆ خودانی (خاوەندی) ئەویتو داوات لێ کراوە بیخوێنیتەوە (کتێب) لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بەرکار)ی پێ سپێرراوە.

٣. لەڕستەی سێیەمدا جێناوی (ئی) لە بری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە من خودانی ئەوم (قەڵەم) داوام لێ کراوە پێی بنووسمو لەم ڕستەیەدا ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (بنووسە)ی پێ سپێرراوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا جێناوی (هی) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە جێناوی پرسی (کێ) خاوەندێتیو بۆتە (دیارخراو). (تەواوکەری بەیاریدە)یە.

تێبینی: جێناوی (هی) ژمارەو ڕەگەز (جنس) پیشان نادات.

ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین دەبینین جێناوی (یا- یێ- یێن) هەیە کەلەجیاتی ناوی شتێك بەکارهێنراوە کە تایبەتە بە شتێکەوە یان کەسێك خاوەندەکەیەتی.

١. لەڕستەی یەکەمدا جێناوی (یێ) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تایبەتە بە (خانییەکەوە)و نەهەڕفتییە، (دیوار)، لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بکەر)ی پێ سپێرراوە.

٢. لەڕستەی دووەمدا جێناوی (یا) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تۆ خاوەندی ئەویتو داوات لێ کراوە بیخوێنیتەوە (کتێب)و لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بەرکار)ی پێ سپێرراوە.

٣. لەڕستەی سێیەمدا جێناوی (یێن) لەبری ئەو شتانە بەکارهێنراوە کە من خودانی ئەوانمو داوام لێ کراوە پێیان (بکوژم) و لەم ڕستەیەدا ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (بکوژە)ی پێ سپێرراوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا جێناوی (یا) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە جێناوی پرسی (کێ) خاوەندێتی، و لەم ڕستەیەدا بۆتە دیارخراو.

تێبینی: لە کرمانجی ژووروودا شێوەکانی تاکی ئەم جێناوە ڕەگەز پیشان دەدەن، (یا) بۆمێ (یێ) بۆ نێر.

یێن: بۆ کۆی نێرو مێ، واتە ڕەگەز پیشان نادات.

دەستوور:

جێناوی هەیی (هی- ئی- یا- یێ- یێن)[1] . ئەو جێناوەیە کە بۆ خاوەندێتی بەکاردەهێنرێتو خاوەنەکەی دەشێت ناو، یان جێناو بێتو لەڕستەدا ئەرکی ئەو ناوەی پێ دەسپێررێت کە جێی دەگرێتەوە.

ڕاهێنان (١)

ئەم جێناوانە بۆ چ ناوێك دانراون بیان نووسە:

١ . نمرەی نەسرین لەهی من بەرزترە.

٢ . ئەسپەکەی تۆ، لەهی من خێراترە.

٣ . ئاهەنگەکەی ئێوە لەهی ئێمە خۆشتربوو.

٤ . پەڕتووکێن من و تە زۆر بەسوودن .

٥ . مامۆستای ئێمە هاتووە هی ئێوە نەهاتووە.

---

(١) لە کرمانجی خواروودا لەجیاتی جێناوی (هی) جێناوی (هین) بەکاردەهێنن. پێڵاوەکە هین من بوو.
لە کرمانجی ژووردا لەجیاتی جێناوی (یا) (ئا) بۆ تاکی مێ بەکاردەهێننو لەجیاتی (یێ) (ئێ)
بۆ تاکی نێر بەکاردەهێننو لەجیاتی (یێن) (ئێن) بەکاردەهێنن.
ئەڤ کتێبە یا منە/ ئەڤ کتێبە ئا منە.
ئەڤ مامۆستایەیێ مەیە/ ئەڤ مامۆستایە ئێ مەیە.
- لە کرمانجی ژووروودا لەجیاتی جێناوی هەیی (یێن) جێناوی (یێت- ئێت)- (بێد- ئێد- ئێن) بەکاردەهێنن، (یێن) ئێستا لە نووسیندا بەکاردەهێنن.
ئەڤ سێڤەیێن بەراورییانن/ ئەڤ سێڤە (ئێن- ئێت- یێد- یێت) بەراورییانن.

ڕاهێنان (٢)

لەجیاتی ئەو ناوانەی هێلیان بەژێردا هاتووە جێناوی هەیی دابنێ:

١. ئەڤە گوندێ مەنینە، گوندێ ئەوانە.

٢. ب پێنووسێ خۆ بنڤیسە.

٣. ئەسپەکەی تۆ لە ئەسپەکەی من خێراترە.

٤. ئاڤا کانییا ژ ئاڤا ڕووباری پاکژترە.

٥. بەقسەی دوژمن نارۆم بەڕێوە.

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١. وتاری یەکەم هی فیسار بوو.

٢. باخچێ مە ژیێ وە جوانترە.

٣. شۆڕشی کوردستان هی گەلی کوردە.

ڕاهێنان (٤)

جێناوی (هی) لەسێ ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك ببێتە:

١. بکەر. ٢. بەرکار ٣. تەواوکەری بەیاریدە.

(وانەی شەشەم)

هاوەڵناوی بکەر

هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو

١. مرۆڤی نووسەرو خوێنەر ڕووناکبیرن.

٢. کاڵای بیانی کڕیار بۆ خۆی دەکێشێت.

٣. دەردی کوشندە دەرمانی نییە.

٤. بدەستێن لەرزۆك و بچاڤێن گریۆك ژینا خۆ نەبوورینە.

٥. مرۆڤی زانا بە توانایە.

٦. نانەوای گەڕەکەکەمان مرۆڤێکی دەستپاکە.

٧. مرۆڤی نڤستی هایی ژ خۆ نینە.

٨. قوتابی کەوتوو زیان لەخۆی و لە میللەتەکەی دەدات.

٩. پیاوی بخۆر لەش دروست و بەهێزە.

١٠. زەلامێ بکوژ پێتڤیە بهێتە سزادان.

١١. خـوای پـەروەردگار لـە تاوانبـار دەبەخـشێت و پاداشـتی مرۆڤـی دادگەریش دەداتەوە.

١٢. هەڵگری بەرپرسییەتی باری سەرشانی قورسە.

خستنه ڕوو:

ئەگەر بە وردی ڕستەکانی سەرەوە بخوێنینەوەو لێیان وردبینەوە، دێ بینین کە لەهەر ڕستەیەکدا، پەیڤێك یان زیاتر لە پەیڤێك هەیە کە واتای بکەریی دەبەخشێتو دەلالەت لە کار ئەنجامدەرەکە دەکات، بۆ نموونە:

١. لەڕستەی یەکەمدا هەردوو پەیڤێن (نووسەر)و (خوێنەر) کەسەك دەردەخەن کە کاریٚ نڤیسینو خواندنیٚ ئەنجام دابیتو ئەڤ کار ئەنجام دانەژی بوویتە سیفەتەکا هەمیشەییو بەردەوام بۆ وان. ئەمانە هەردووکیان لەڕەگی کارو پاشگر دروستکراون.

٢. لەڕستەی دووەمیشدا پەیڤی (کڕیار) لە ڕەگی کارو پاشگر دروستبووەو بەهەمان شێوەو ئاوای پێشوو سیفەتەکا هەمیشەییو بەردەوام ب وان کەسان دەبەخشێت کو کاریٚ کڕینیٚ ئەنجام دەدەن.

٣. ڕستەی سێیەم، پەیڤی (کوشندە) دەگرێتە خۆی کە ئەویش ئەم سیفەتە بە هەڵگرەکەی دەبەخشێتو لەڕووی دروستبوونیشەوە لەڕەگی کارو پاشگر دروستبووە.

٤. هەر بەهەمان شێوە، هەردوو پەیڤێن (لەرزۆك)و (گریۆك) لە ڕستەی چوارەمدا ئەو سیفەتە هەمیشەییە بە خاوەنەکانیان دەدەنو لەڕووی دروستبوونەوە هەریەك ژوان لەڕەگی کارو پاشگرێك دروست بووە، چاوگی یەکەمیان (لەرزین)و یێ دووەمیشیان (گریان)ە.

٥. پەیڤەکانی (زانا)و (توانا)ش کە هەردووکیان هاوەڵناوی بکەری داڕێـژراونو دەلالـەت لـە سـیفەتێکی بـەردەوام دەکـەن بـۆ خاوەنەکانیان ئەوانیش هەر لەڕەگی کارو پاشگرێك دروستکراون.

٦. لەڕستەی شەشەم دا پەیڤی (نانەوا) دەلالەت لە کەسێك دەکات کە سیفەتێکی هەمیشەیی بە خۆوە هەڵگرتووەو لەناوی بەرجەستەی (نان)و پاشگرێك دروستبووەو بووە بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو.

٧. لەڕسـتەی حەفتەمـدا پـەیڤی (نڤـستی) واتـە (نوسـتوو) هـەر ئـەو مەبەستە دەبەخشێت کە پەیڤە دەستنیشانکراوەکان لەڕستەکانی پێشوودا دەیبەخشن، بەڵام لەڕووی دروستبوونەوە لە قەدی چاوگی (نڤستن)و پاشگری (ی) دروستبووەو دەلالەتیش لەو کەسە دەکات کە کاری نوستنەکەی ئەنجام دایە.

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا دەبینین پاشگری (وو) دەخرێتە سەر قەدی چـاوگی (کـەوتن) بـۆ ئـەوەی بیکـا بـە (کـەوتوو= کـەوتی) کـە هاوەڵناوێکی بکەری داڕێژراوە.

٩. پەیڤی (بخۆر)ژی، هاوەڵناوی بکەری داڕێـژراوەو لـە پێـشگرو ڕەگـی کارو پاشگر هاتیە دروستکردن، ئەو ژی سیفەتەکا هەمیشەیی بڤـی کەسی ددەت.

١٠. (بکـوژ) ژی ل ڕسـتا دەهـێ، هاوەڵنـاوی (بکـەری) داڕێـژراوەو لـە پێشگرو ڕەگی کار هاتیە دروستکردن.

١١. لەڕستەی یازدەهەمدا سێ پەیڤ هەن کو دبنە (هاوەڵنـاوی بکـەر)ی داڕێژراو، ئەو سێ پەیڤە ژی بـریتین لـە: (پـەروەردگار)و (تاوانبـار)و

(دادگەر)، کو هەرسێك ب یەك دەستوور هاتینە دروستکردن ئەو ژی ناوی واتایی‌و پاشگرە.

١٢.وشەی (هەلگر)یش لەڕستەی دوازدەمدا لە پێشگرو ڕەگی کار دروستبووەو بووە بە هاوەڵناوێکی بکەری داڕێژراو.

دەستوور:

هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو پەیڤێکە بە زۆری لە چاوگەوە دێتە دروستکردن بە هۆی پێشگرو پاشگرەوە، هەندێکیشیان هەن کە لەناوو پاشگر دهێنە دروستکردنێ، ئەڤ پەیڤانە ژی دەلالەت ژ (کارکەر)ی دکەن‌و واتای بکەریی ژی دەبەخشن.

دروستکردنی هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو:

وەکو لە پێشەوە گوتمان سەرچاوەی دروستکردنی ئەڤ جۆرە هاوەڵناوە چاوگ‌و ناوە، دروستکردنەکەش بەم جۆرە دەبێت:

١. ڕەگی کار لەگەڵ پاشگرێك: بەزۆریش ئەو پاشگرێن کو دگەل (ڕەگی کار)

بکار دێن ئەڤەنە:

ئـ- پاشگری (ەر) وەکو: نووسەر، خوێنەر.

ب- پاشگری (یار) وەکو: فرۆشیار، کڕیار.

پ- پاشگری (ندە) وەکو: بڕندە، کوشندە.

ت- پاشگری (ۆك) وەکو: گەڕۆك، مژۆك.

ج- پاشگری (ەك) وەکو: کوژەك، گیرەك.

چ- پاشگری (ا) وەکو: بینا، زانا

٢. ناو لەگەڵ پاشگر، هەندێ لەو پاشگرانە تەنیا دەچنە سەر ناوی واتاییو دەیانکەن بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو کە هەندێ لەم پاشگرانە ئەمانەن:

ئـ- پاشگری (مەند) وەکو: هۆشمەند، بەهرەمەند...

ب- پاشگری (بار) وەکو: تاوانبار، ستەمبار...

پ- پاشگری (گەر) وەکو: دادگەر، ستەمگەر...

ت- پاشگری (گار) وەکو: پەروەردگار...

ج- پاشگری (وان، ڤان) وەکو: مەلەوان، هۆزانڤان...

چ- پاشگری (ناك) وەکو: خەمناك، ترسناك...

ح- پاشگری (وەر) وەکو: بەهرەوەر، هونەروەر...

هەندێکیشیان دەچنە سەر ناوی بەرجەستەو دەیانکەن بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو وەك.

ئـ- ەوا، ەوان، ڤان، وەکو: نانەوا، شاخەوان، دارڤان

ب- ندە وەکو: باڵندە.

پ- وەر وەکو: سەروەر.

٣. پێشگر لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر وەکو:

ب + خۆ + ەر = بخۆر ← نەخۆر

ب+ کە + ەر = بکەر ← نەکەر

٤. پێشگر لەگەڵ ڕەگی کار وەکو:

بمر، بسۆت، بنووس، بگۆڕ، نەگۆڕ، نەکوژ

٥. قەد لەگەڵ پاشگر وەكو:

ئـ - پاشگری (وو، ی) كە دەچێتە سەر قەدی چاوگی تێنە پەڕی (تائیو دالی)وەكو:

نوستن نوست+ وو (ی)= نوستوو (نوستی).

مردن مرد + وو (ی) = مردوو (مردی).

بەڵام ئەگەر چاوگەكە (یایی) بوو ئەوا پاشگر دەبێتە (و) لەجیاتی (وو) وەكو:

فڕین فڕی فڕیو (فڕیی).

بەزین بەزی بەزیو (بەزیی).

ب- پاشگری (ەوار، ەڤان) دەچێتە سەر قەدی چاوگی تێپەڕو دەیكا بە هاوەڵناوی بكەری داڕێژراو وەكو:

خوێندن =خوێند + ەوار = خوێندەوار (خوێندەڤان)

٦. ڕەگی كاری داڕێژراو وەك:

هەڵگر، هەڵبەز، هەڵفڕ

ئەمانە هەندێك بوون لەو پاشگرانەی كە بەكاردێن بۆ دروستكردنی هاوەڵناوی بكەری داڕێژراو.

هەندێك تێبینی:

١. ئەو هاوەڵناوە بكەر داڕێژراوانەی كە بە پاشگری (ندە) كۆتاییان دێتو لە ڕەگی كارەوە دروستدەبن بە زۆری بۆ كارو سیفەتێكی ناجێگیر بەكاردێن، بۆ نموونە كە دەڵێین:

(كوشندە) مەبەستمان كەسێكە یان شتێكە كە كاری كوشتنەكە ئەنجامدەداتو بە ئەنجامدانی كارەكە سیفەتەكەی لەسەر لادەچێت، ئەم جۆرە هاوەڵناوە بكەرانە لە كوردیدا بەكارهێنانیان دەگمەنو كەمە.

٢. ئەو هاوەڵناوە بکەر داڕێژراوانەی کە لەڕەگی کارو پاشگری (ا) دهێنە دروستکردن جۆرە بەردەوامی و جێگیری و موکومییەك لە کارو سیفەتێن وان دا هەیە، وەك (زانا)، واتە کەسێك ئەو سیفەتەی بە بەردەوامی تێدا هەبێت.

٣. لە هاوەڵناوی بکەری دڕێژراوی وەك (کڕیار) پێدەچێت ئەو پاشگرەی کە خراوەتە سەر ڕەگی کارەکە پاشگری (ار) بێت بەلاّم بۆ دەربڕینی سووکتر، بووە بە (یار)، واتە ئەو (ی)یە وەکو ناوبەندێك هاتووەو دەربڕینەکەی سووکتر کردووە.

٤. پاشگرێن (کار، گەر) کە دەخرێنە سەر ناوی واتایی و دەیکەنە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو، جۆرە موبالەغەو زێدە ڕۆییەك لە سیفەتەکەیدا ڕوودەدات بۆ نموونە (ستەمگەر) کەسێکە کە زوڵم و ستەمێکی زۆری لیّ چاوەڕوان دەکرێت.

٥. پاشگری (گەر) ئەگەر خرایە سەر ناوی بەرجەستە، نایکا بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو بەڵکو دەیکاتە ناوی پیشە وەکو: ئاسنگەر، دەرمانگەر، مسگەر، بەلاّم پاشگری (ەوا، ەوان، ڤان) ناوی بەرجەستەش دەکەنە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو (ناوی بکەری داڕێژراو) وەك: نانەوا، شاخەوان، دارڤان.

٦. پێشگری (نە) کە خرایە پێش ڕەگی کارەوە دەیکا بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو (ناوی بکەری داڕێژراو) بەلاّم لە واتادا بە پێچەوانەی ئەو هاوەڵناوە بکەر داڕێژراوەیە کەبەهۆی پێشگری (ب)و ڕەگی کارەوە دروست دەبێت وەك:

نەمر × بمر

نەبین × ببین

نەسۆت × بسۆت

نەخۆر × بخۆر

نەگۆڕ × بگۆڕ

٧. پاشگری (ناك) دەخرێتە سەر ئەو ناوە واتاییانەی کەواتاییێکی ناخۆش دەبەخشن و دەیانکەن بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو (ناوی بکەری داڕێژراو)، هاوەڵناوەکانیش واتای ناخۆشیان لیّ بەدی دەکرێت وەك: ترسناك، خەمناك.

٨. زۆربەی ئەو چاوگە داڕێژراوانەی کە بەهۆی پێشگری وەکو (هەڵ)و (دا)و (ڕا) دروستدەبن هاوەڵناوی بکەری داڕێژراویان بەهۆی ڕەگی کارەوە لێ دروست دەکرێت.

هەڵگرتن ← هەڵگر

هەڵبەزین ← هەڵبەز

داگرتن ← داگر

داماڵین ← داماڵ

ڕاماڵین ← ڕاماڵ

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هەر هاوەڵناوێکی بکەری داڕێژراو هەبێت دەریان بهێنەو دەستووری دروستکردنەکەیان ڕوون بکەوە:

١. لەدەست ئەم چەرخە زانا زۆر کەسادن

هەمیشە دیلو مەستو نا مرادن

٢. ئەی فریشتەی چاو بەخومار

بەلام بێکەسی هۆشیار

بێکەسی دنیای نووسین

دانەری بەستەی شیرین

مەبەستی منو تۆیە

بۆ ئەوە، ئەو ڕۆڕۆیە

(گۆران)

٣. مـــــــەژێك ڤەكـــــــەن

لـــەوڕا ئـــەزێ پەرســـتڤانێ

بـەژنا تـەیا شـەنگو شـەپال

ســـــــوندێ دخـــــــۆم

چ ئـەڤرۆ بیـت، چ سـوباهی

ئـــــــەو دڤـــــــێتن

هەموو هیڤی ییێد تە بێد فـڕی

٤. میوەی گەیشتووی زەردو سووری باخ

جریوەو جووكـەی دارسـتانی شـاخ

٥. ملی كەچكرد وەنەوشە كەوتە بەرپێت وەك قەباحەتبار

كە دەركەوت خالّی لێوت تێگەیی شێتو خـەتـابـارە.

٦. مزگەوتی كاتی چێشتەنگاوی چۆلّ

وەك مردوو كفنی بێدەنگی بەكۆلّ

ڕاهێنان (٢)

لەم چـاوگانەی خـوارەوە هاوەلّنـاوی بكـەری دارێـژراو دروسـت بكـەو چۆنیەتی دروستكردنەكەش پیشان بدە:

(سوتاندن- گۆڕین- نقستن- تێكردن- هەلّكەفتن)

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

٦. جیاوازی لەنێوان ئەو هاوەڵناوە بکەرە داڕێژراوانەی کە بەهۆی پاشگری (ەر)و پاشگری (گەر) دروست دەکرێن چییە؟ لەڕووی دروست بوون‌و سیفەتەکانیانەوە.

٧. جیاوازی لەنێوان هەردوو پەیڤی (ستەمگەر)و (ئاسنگەر) چییە؟ لە ڕووی:

ئـ – شێوەی دروستکردن.

ب– مەبەستی بەکارهێنان.

ڕاهێنان (٤)

لە ڕستەی (**گەلی زاناو تێگەیشتوو بە ئامانج دەگات**):

١. وشەی زانا چییەو چۆن دروست کراوە؟

٢. وشەی تێگەیشتوو چییەو چۆن دروست کراوە؟

٣. وشەی زانا، تێگەیشتوو ئەرکیان چییە؟

٤. وشەیەکی تر بهێنە کە بەشێوەی وشەی زانا دروست کرابێت.

٥. وشەیەکی تر بهێنە کە بەشێوەی وشەی تێگەیشتوو دروست کرابێت.

ڕاهێنانی (٥)

لە چاوگی (بەزین، مردن) بە چەند ڕێگا هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو دروست دەکرێت؟ نیشانی بدەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

هاوەڵناوی بکەر

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

٥. وان مەیخۆران ئەبتەر کریـن

بێ قووەت و ڕەنگ زەرکـرین

وەڵلا ژ دل کەرکەر کــرین

خانی بەسە ئاهـو ئەســەف

٦. دەڵێن دڵمان لەیەك پاکە، برای دینین لەیەك نەسلین

کەچی چاومان بەخێری یەکتری هەڵنایە، کەچ بینین

٧. لەڕێی ئەوبەری شاخ دەنگی زەنگ دێ

لـە شـوێنی راوکـەر تەقەی تفەنگ دێ

٨. گەلی دواکەوتوو بەشی جەخـارە

قوڕ بەسەر ئەوەی پەست و هەژارە

٩. کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆ کوردییە خۆ کردیـیە

هەر کەسێ نادان نەبێ خۆی تالبی مەعنا دەکا

خستنه ڕوو:

لەبابەتی هاوەڵناوی بکەری داڕێژراودا ئەوەمان دەرخست کە ئەو جۆرە هاوەڵناوە بە پلەی یەکەم لە چاوگەوە دەهێتە دروستکردن بە یارمەتی پاشگرو پێشگرەوە، هەروەها هەندێکیشیان لەڕووی دروستبوونەوە سەرچاوەکەیان ناوی واتایی و بەرجەستەیە لەگەڵ پاشگر.

لەم وانەیەشدا ئەگەر ئەو هۆنراوەو هۆزانانەی بە نموونە هێناومانن بخوێننەوە دەبینین:

١. لە نموونەی یەکەمدا خانی هۆزانڤان پەیڤی (مەیخۆران)ی بەکارهێناوە کە لەناوی (مەی)و (ڕەگی کار) دروستبووەو سەرچاوەی پەیڤەکەش چاوگی لێکدراوی (مەیخواردنەوە)یە، بۆیە بەم پێیە پەیڤی (مەیخۆران)یش وەکو هاوەڵناوی بکەری لێکدراو بەکارهاتووەو ئەم هاوەڵناوە سیفەتێکی هەمیشەیی ب وان کەسان دەدەت کو کارو پێشێن وان ب بەردەوامی (مەی) ڤەخوارنە.

٢. لە نموونەی دووەمیشدا (پیرەمێرد)ی هۆزانڤان پەیڤی (کەچ بینین)ی بەکارهێناوەو ئەم پەیڤەش لە هاوەڵناوی سادەی (کەچ)و لەڕەگی کاری چاوگی (بینین)ەوە دروستبووەو پەیڤەکە وەسفی جێناوی (ئێمە) دەکات کە لە هۆنراوەکەدا لەشێوەی جێناوێکی لکاودا دەرکەوتووە لەگەڵ وشەی (چاو)دا، ئەم پەیڤەش وەکو هاوەڵناوی بکەری لێکدراو بەکارهاتووە چونکە سیفەتێکی بەردەوام بەو کەسانە دەدات کە کارو پیشەیان کەچ بینییە.

٣. لە نموونەی سێیەمدا (گۆران)ی هۆزانڤان پەیڤی (ڕاوکەر)ی بەکارهێناوەو ئەم پەیڤەش لەناوی (ڕاو)و (ڕەگی کار)ی (کە)و پاشگری (ەر) دروستبووەو سەرچاوەی دروستکردنەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ چاوگی لێکدراوی (ڕاوکردن)و سیفەتێکی هەمیشەییش بە خاوەنەکەی دەدات کە ئەویش سیفەتی ڕاوکردنە.

٤. لە نموونە هۆنراوەی چوارەمدا هۆزانڤان هاتووە، هاوەڵناوێکی بکەری لێکدراوی لە چاوگی تێنەپەڕی (دواکەوتن)ەوە وەرگرتووە، ئەویش بە وەرگرتنی قەدی چاوگەکەو ئینجا زیادکردنی پاشگری (وو) بۆ سەر قەدەکە، دیارە چاوگە لێکدراوەکەش لە بنەڕەتدا لە هاوەڵکاری (دوا)و چاوگی سادەی تێنەپەڕی (کەوتن)ەوە پێکهاتووە، بۆیە هاوەڵناوە بکەرە لێکدراوەکەش هەر بەو چەشنە لە هاوەڵکاری (دوا)و قەدی (کەوت)و پاشگری (دوو) دروستبووەو سیفەتێکی هەمیشەییو بەردەوامیی داوە بەو ناوەی کە لەپێشییەتی کە ئەویش ناوی (گەل)ە.

٥. لە نموونەی پێنجەمیشدا پەیڤی (خۆکرد) دێتە بەرچاو کە لە جێناوی خۆیی (خۆ)و قەدی (کرد)ی چاوگی تێپەڕی (کردن)ەوە دروستبووەو ئەم پەیڤەش لەم دێرە هۆنراوەیەدا وەکو هاوەڵناوێکی بکەری لێکدراو بەکارهاتووە.

دەستوور:

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو، پەیڤێکە سیفەتێکی هەمیشەیی و توانایەکی تایبەتی بە هەڵگرەکەی دەبەخشێت و ئەم جۆرە هاوەڵناوە بکەرانەش لە کوردیدا بە چەند شێوەیەك دهێنە دروستکردن، گرنگترینیان ئەمانەن:

١. ناو لەگەڵ ڕەگی کار، یا هەر دەتوانین بڵێین ئەڤ جۆرە ژ (ڕەگی کار)ی ئەو چاوگە لێکدراوانە دروست دەبن کەبەشی یەکەمی چاوگەکانیان ناوە، وەکو:

پیاو کوژ، خوا پەرست، هەواڵگر، دەرمانفرۆش، وێنەگر، خوێنمژ کە لەچاوگە لێکدراوەکانی (پیاو کوشتن، خوا پەرستن، هەواڵگرتن، دەرمانفرۆشتن، وێنەگرتن، خوێنمژین)ەوە دروستکراون.

٢. هاوەڵناو لەگەڵ ڕەگی کار: ئەمەش لەو چاوگانە دروست دەبێت کەبەشی یەکەمیان هاوەڵناوە وەك:

کەچ بین، تیژڕۆ، خۆشنووس، ڕەشپۆش، گەشبین.

٣. هاوەڵکار لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر وەك:

کەمخۆر، زۆرخۆر.

٤. هاوەڵکار لەگەڵ ڕەگی کار وەك:

پێشرۆ، زۆروەڕ، کەم دوو (دوێ).

٥. ناو لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر یان پێشگر وەکو:

نانخۆر، خەباتکەر، ئیشکەر، نانبدە

٦. ناو یان جێناوی خۆیی لەگەڵ قەدی چاوگی تێپەڕ وەك:

دەستکرد، خۆکرد.

٧. جێناوی خۆیی لەگەڵ ڕەگی کار وەك:

خۆبین، خۆڕاگر، خۆ هەڵکێش، خۆناس.

٨. جێناوی خۆیی لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر وەك: خۆ خۆر

٩.ناو لەگەڵ قەدی چاوگی تێپەڕ لەگەڵ پاشگری (وو) یان (ی) یان (ە) وەك:

نان بردوو (نان بردی، نان بردە)

کار کردوو (کارکردی، کار کردە)

تێبینی:

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو وەکو ناو لەڕستەدا بەکاردێتو لەم بارەدا دەتوانین ناوی لێ بنێین (ناوی بکەر)، هەروەها تایبەتییەکانی ناویش وەردەگرێت وەکو:

١. دەکرێ کۆ بکرێتەوە وەك:

خواپەرستان لە پەرستگەکاندا دەژین.

٢.هەروەها وەکو ناو دەبێتە ناسراوو نەناسراو وەك:

دەرمانفرۆشەکە کۆمەڵێك دەرمانی تێکچووی فڕێ دا.

دەرمانفرۆشێك لەڕێگادا تووشم بوو.

٣.ئەرکەکانی ناویش دەبینێ، دەبێتە (بکەر، بەرکار، نیهاد، تەواوکەری بەیاریدە، دیارخەری ناو، جێگری بکەر، تەواوکەری کاری ناتەواو).

وەك:

١. وێنەگرەکە دوو وێنەی بۆ گرتین. (بکەر)

٢. من وێنەگر ل ئاهەنگا نەورۆزی دیت. (بەرکار)

٣. وێنەگرەکە شارەزایە (نیهادە)

٤. دێ ئەڤ وێنەی. ژوێنەگری کرم. (تەواوکەری بەیاریدە)

٥. وێنەی وێنەگرەکە زۆر کاڵ بوو. (دیارخەری ناو)

٦. ئەمە کامێرای وێنەگرەکەیە. (تەواوکەری کاری ناتەواوە)

٧. وێنەگرەکە بینرا. (جێگری بکەر)

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هەر هاوەڵناوێکی بکەری لێکدراو هەیە دەریان بهێنەو دەستوری دروستکردنەکەیان نیشان بدە:

١. لەو ڕا کو دەما ژ غەیب فەك بوو
تەئریخ هەزارو شێستو ئێك بوو
ئیسالە گەهشتە چلو جاران
وی پێشڕەوی گونەهکاران

٢. فرمێسکی چاوم شەتاو ئەدا جۆش
وەنەوشە لەتاو دەردی من شین پۆش

٣. نێرگزا شەهلا شەپالی ئاسەمینا مێرغوزار
لەب خەمۆشی، مەی فرۆشی، دێم پەیالآ، کێی توو

٤. ئەگەر گوناهێ وە نەم کەری بار
بەسەر، بەشمشیر، بە تەناف، بەداو
وەگەر نە حەیفەن بە واتەی بەدگۆ
نە پەردە مانۆ ڕازی منو تۆ

ڕاهێنان (٢)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو ولێکدراو چییە لە ڕووی دروستبوونەوە.

٢. کەی هاوەڵناوی بکەری لێکدراو وەکو ناو لەڕستەدا بەکاردێت و ئەو ئەرکانەش چین کە پێی دەسپێررێت؟

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستەو دێرە هۆنراوانەدا جۆری وشە هێڵ وبەژێردا هاتووەکان و چۆنیەتی دروستبوونیان و ئەرکەکانیان پیشان بدە:

١. مرۆڤێ کێم پرس زوو تشتی فێرنابت.

٢. چەرخی ستەمکار نەیبەخشی بەکەس.

دلێکی بێ غەم، ژینێکی سەربەست.

٣. ئەوە موژگانی تۆیە یا وەکو تیرێکی دڵدۆزە

ئەوە باڵایی تۆیە یا بە قوربان سەرووی بوستانە

٤. مرۆڤی کۆستکەوتوو بیر لەماڵ و سامانی دنیا ناکاتەوە.

٥. زاڵمەی لە خوا نەترسەی کافرەی بێ مروەتە

قاتلەی عاشقکوژەی جەللادەکەی خونخوارەکەم

ڕاهێنان (٤)

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو لەم دوو چاوگە دروست بکە، ئینجا هەر یەك لە هاوەڵناوەکان وەکو ناوی بکەر لە دوو ڕستەدا بەکاربێنە بە مەرجێك هەریەکەیان لەڕستەکانی یەکەمدا بووبێتە بەرکارو هەریەکەشیان لەڕستەکانی دووەمدا بووبێتە تەواوکەری بەیاریدە.

(نووسین، فرۆشتن)

ڕاهێنان (٥)

بەچەند ڕێگا دەتواندرێ هاوەڵناوی بکەری لێکدراو دروست بکرێت؟ بۆ هەر ڕێگایەك دوو نموونە بهێنەوەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنان (٦)

لەم چاوگانە (کوشتن، ماڵین، کێشان، بردن) هاوەڵناوی بکەری لێکدراو دروست بکەو چۆنیەتی دروست بوونی بنووسە.

هاوەڵناوی کراو

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١. نامەیەکی نووسراوم بۆ ئازادی هەڤاڵم نارد.

من نامەکا نڤیسیی بۆ ئازادی هەڤاڵێ خۆ هنارد.

٢. زەوی کێڵراو بەزۆری گەنم و جۆی لێ دێتە چاندن.

زەڤیا کێلای ب زۆری گەنم و جە ژێ دهێتە چاندن.

٣. نانی سووتاو و ماستی ترشاو مەخۆ.

نانێ سۆتی و ماستێ ترشیای مەخۆ.

٤. لە گەشت و گوزاردا بەزۆری خەڵك گۆشتی برژاو دەخۆن.

٥. ئەم سێوە فرۆشراوانە، سێوی ناوچەی بەرواریان بوون.

ڤان سێڤێن فرۆتی، سێڤێن دەڤەرا بەرواریـــان بوون.

٦. ئێمە کوشتەی دەستی نەخوێندەواری و هەژاریـــن.

ئەم کوشتەیا دەستێن نەخوێندەڤانیی و هەژارێینە.

خستنه ڕوو:

لەوانەکانی پێشووداو لەباسی هاوەڵناوی بکەردا گوتمان ئەو جۆرە هاوەڵناوانە سیفەتێکی هەمیشەییو بەردەوام بە خاوەنەکانیان دەبەخشنو دەلالەت لە کارکەرەکە دەکەن. لەم بابەتە تازەیەش دا ئەگەر بەوردی تەماشای ڕستێن سەرەوە بکەین دەبینین کە:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (نامە) کە ناوێکی گشتییە لەپاڵ هەردوو پەیڤێ (نووسراو، نڤیسی)دا بەکارهاتووە کە لەچاوگی (نووسین، نڤیسین)ەوە هاتینە وەرگرتنو پەیڤەکانیش بەم شێوە تازانەیان بووینە سیفەتێکی هەمیشەیی بۆ پەیڤی (نامە)کەو ئەوە دەردەخەن کە ناوی (نامە) کردەوەیەکی بەسەرداهاتووەو ئەم کردەوەیە، ئەو سیفەتە هەمیشەییەی پێبەخشیوە.

٢. لە هەردوو ڕستەی دووەمیشدا پەیڤەکانی (کێڵراو)و (کێلاَی) کە یەکەمیان لەگەڵ پەیڤی (زەوی)و دووەمیشیان لەگەڵ پەیڤی (زەڤیا= زەڤی) بەکارهاتوون ئەمانە هەریەکەیان لەڕووی دروستبوونەوە لەچاوگی (کێلاَن) هاتینە دروستکردنو هەریەکەشیان سیفەتێکی هەمیشەیی بەردەوام بە (زەوی- زەڤی)یەکە دەدەن، بەلاَم دیارە لەڕووی دەستووری دروستکردنەوە ئەم دوو پەیڤە تۆزێك جیاوازی لەنێوان چۆنیەتی دروستکردنیان هەیە.

٣. لەڕستەی سێیەمیشدا پەیڤی (سووتاو) کردەوەیەکی بەسەرداهاتووەو بۆی بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی و وەسفی پەیڤی (نان)ی پێکردووە، ئەمە لە ڕووی واتاوە، لەڕووی دروستبوونیشەوە تەماشا دەکەین وشەکە دەچێتە سەر چاوگی (سووتان)، کە چاوگێکی سادەی تێنەپەڕی ئەلفییە.

٤. هەروەها لەڕستەی چوارەمدا بەهەمان شێوە وشەی (برژاو) هاوەڵناوێکی کراوی داڕێژراوەو سیفەتێکی هەمیشەیی بە خۆیەوە گرتووەو لەڕووی دروستکردنیشەوە لە چاوگی (برژان) دروستکراوە، کە ئەویش چاوگێکی تێنەپەڕی سادەی ئەلفییە.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (فرۆشراو) هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوەو لەڕووی دروستکردنەوەو لەچاوگی تێپەڕی (فرۆشتن)ەوە وەرگیراوە.

٦. لەڕستەی شەشەمدا پەیڤی (کوشتە) هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوەو لەڕووی دروستکردنەوە لەچاوگی تێپەڕی (کوشتن)ەوە وەرگیراوە.

دەستوور:

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو پەیڤێکە کە کردەوەیەکی بەسەردا هاتووەو ئەم کردەوەیە بۆی بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی بێ ئەوەی بزانین ئەوەی کردەوەکەی بەسەردا هێناوە کێیە یان چییە، هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە ئەم جۆرە هاوەڵناوە داڕێژراوە بەزۆری لەو چاوگانە وەردەگیرێن کە تێپەڕو نادیارن، هاوەڵناوە

داڕێژراوەکەش وەسفی ناوێك یان جێناوێك دەکات کە لە پێشییەوە هاتووە، هەر کاتێکیش ئەم جۆرە پەیڤانە بەتەنیا لەڕستەدا بەکاربێن و ناوو جێناویان لەگەڵدا نەیەت ئەوا دەبنە ناوو بە (ناوی کراو) دەناسرێن، بۆ نموونە:

١. نامە نووسراوەکەم بەدەست گەیشت. (نووسراو هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوە)

٢. نووسراوەکەم بەدەست گەیشت. (نووسراو ناوی کراوە)

لەڕستەی یەکەمدا وشەی (نووسراو) هاوەڵناوی کراوەو وەسفی ناوی (نامە)ی کردووەو تەواوکەرییەتی کەچی لەدووەمین ڕستەدا وشەکە دەبێتە (ناوی کراو)و وەکو ناوێکی ئاسایی بەکارهاتووە، دیارە لەم بارەدا هەموو ئەرکەکانی ناویش دەبینێت و تایبەتییەکانیشی وەردەگرێت.

دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو:

١. ئەم هاوەڵناوە کراوە بەزۆری لە چاوگی سادەو داڕێژراوی تێپەڕ دروست دەکرێت (ڕەگی کار) وەردەگرین ئینجا پاشگری (راو)یان (رای) دەخەینە سەر ڕەگەکە وەك:

نووسین	نووس	نووسراو (نووسرای)
هەڵواسین	هەڵواس	هەڵواسراو (هەڵواسرای)

٢. لە شێوە زاری کوردی کرمانجی ژووروودا هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لە چاوگی تێپەڕ بەفڕێدانی نوونی چاوگ و زیادکردنی پاشگری (ی) دروست دەبێت وك:

نڤیسین	نڤیسی + ی = نڤیسیی
خواندن	خواند + ی = خواندی
ئێخستن	ئێخست + ی = ئێخستی
کێڵان	کێڵا + ی = کێڵای

٣. چاوگە تێنەپەڕەکان هاوەڵناوی کراویان لێ دروست نابێ (تەنیا چاوگە ئەلفییەکانیان نەبێت)، ئەم چاوگە ئەلفییانە هەرچەند تێنەپەڕیش بن بەلام چونکە لە پێکهاتندا لە چاوگە تێپەڕە نادیارەکان دەچن کە ئەوانیش هەموویان

دەبنە چاوگی ئەلفی بۆیە لە دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لەم چاوگە ئەلفییە تێنە پەڕانە، هەمان دەستوری وەرگرتنیان لە چاوگە تێپەڕە نادیارەکان بەکاردەهێنن ئەویش بە فڕێدانی نوونی چاوگ و زیادکردنی پاشگری (و) یان (ی) وەك:

سووتان	سووتا	سووتاو (سووتای)
برژان	برژا	برژاو (برژای)
لکان	لکا	لکاو (لکای)

چاوگە تێنە پەڕەکانی تر، ئەم جۆرە هاوەڵناوەیان لێ دروست ناکرێت تەنیا هاوەڵناوی بکەری داڕێژراویان لێ دێتە دروستکردن وەکو لە بابەتی پێشوو باسکرا.

٤. هەندێ جار لە چاوگی تێپەڕ دەتوانین هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو دروست بکەین بە وەرگرتنی قەدی چاوگ و زیادکردنی پاشگری (ە) وەك:

کوشتن: کوشت + ە = کوشتە

بردن : برد+ ە = بردە

هەڵبژاردن: هەڵبژارد + ە = هەڵبژاردە

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانە هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو دروستبکە:

فەوتاندن، پێچان، دانان، شکاندن، چەسپاندن

ڕاهێنان (٢)

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لەم ڕستانەدا دەربهێنە:

١- زەوی کێڵراو بە بڕشتە.

٢- گوندنشینەکان جۆی خوسێنراو دەدەن بە وڵاخەکانیان.

٣- شتی فرۆشراو وەرناگیرێتەوە.

٤- خوێندکارە بەخشراوەکان خەڵات کران.

ڕاهێنان (٣)

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لەم چاوگانە دروستبکەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە:

خزاندن، کڕاندن، تەکاندن، کرماندن، چەقاندن، شکاندن، خواردن، بینین.

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەرەوە:

١. جۆگەی هەڵبەستراو بەسوودە.

٢. نامەی نوسراو کۆ دەکاتەوە.

هاوەڵناوی کراو

هاوەڵناوی کراوی لێکدراو

(١)

١. جوتیارە ستەملێکراوەکە زۆر هەژارو کەم دەرامەتە.
٢. مرۆڤی دڵسووتاو پێویستی بە دڵدانەوە هەیە.
٣. پرچی ڕەشداگیرساوی ئەم کچە نیشانەی لەش دروستییەتی.
٤. ئازادی دەستبڕاو (دەستبڕای) یەکێکە لە قوربانییانی ڕەفتاری چەوتی بەدکاران.
٥. دوژمنی تەنگ پێهەڵچنراو ناچار بوو خۆی بدا بەدەستەوە.
٦. پیاو نابێ دوای کڵاوی بابردوو بکەوێت.

(٢)

١. پێویستە چاودێری دڵسووتاوو ماڵوێرانی کارەساتی ئەنفال و بەعەرەب کردنی کەرکووک و گەرمیان بکەین.
٢. بەشخوراوان لە پێناوی وەدەستهێنانی مافەکانی خۆیان تێدەکۆشن.
٣. تەنگ پێهەڵچنراوان بە زووترین کات خۆیان بەدەستەوە دەدەن.
٤. بەکرێگیراوان تەمەنیان لە ناپاکی بەرامبەر بە گەلەکەیان بەسەر دەبەن.

خستنه ڕوو:

هاوەڵناوی کراوی لێکدراو، ئەوەیە کە کردەوەیەکی بەسەرداهاتووە کردەوەکەش وەکو لە پێشدا لە باسی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراودا ئاماژەمان پێکرد، بۆی بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی، بەڵام بکەری کردەوەکە دیار نییەو نازانین کێیە یان چییە.

ئەگەر چاوێك بەسەرجەم ڕستەکاندا بخشێنین دەبینین ئەو پەیڤانەی کە بووینە بە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو، بە پێی چەند بنەمایێك ئەم بوونەیان پێدراوە کە بەم جۆرەیە:

ئـ –

١. لەڕستەی (١)ی کۆمەڵە ڕستەی ژمارە یەکدا، پەیڤی (ستەملێکراو) کە سیفەتێکی هەمیشەیی بە جوتیارەکە دەبەخشێتو لە ناوێكو قەدی چاوگی نادیاری (لێکرا)و پاشگری (و) دروستبووە. یان بە واتاییێکی دی دەتوانین بڵێین لە ناوێكو ڕەگی کاری چاوگی لێکردنو پاشگری (راو) دروستبووە.

٢. لە هەمان کۆمەڵە ڕستەدا ئەگەر تەماشای ڕستەی (٢) بکەین، دەبینین پەیڤی (دڵسوتاو) وەسفی ناوی (مرۆڤ)مان پێکردووە، ئەم پەیڤە بووە بە سیفەتێکی هەمیشەییو جۆری دروستکردنەکەی بریتییە لە ناوێكو قەدی چاوگی تێنەپەڕی (سووتان)و پاشگری (و)، لێرەدا پێویستە سەرنج لە چاوگەکە بدەین کە تێنەپەڕو ئەلفییە، ئەمەش لەوانەی ڕابردوو ڕوون کرایەوە.

٣. بەهەمان شێوەی سەرەوە ڕستەی (٣) پەیڤێکی تێدایە کە سیفەتێکی هەمیشەیی بە پەیڤە وەسفکراوەکە دەبەخشێتو خۆشی وەکو ناوێکی گشتی پیشان دەدات. ئەم پەیڤە دەبێت بە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو بە پێی دەستورێکی تایبەتییەوە دروست بووە. پەیڤەکەش بریتیە لە (ڕەشداگیرساو) کە وەسفی ناوی (پرچ) دەکاتو بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی بۆی، ئەم هاوەڵناوە کراوە (بەرکارە) لێکدراوەش لە هاوەڵناوێکو قەدی چاوگی داڕێژراوی تێنەپەڕی ئەلفی (داگیرسان)و پاشگری (و) دروستبووە.

هەروەها لەڕستەکانی تریش (دەستبڕاو، تەنگ پێهەڵچنراو، بابردوو) هاوەڵناوی. کراوی لێکدراون.

ب- ئەگەر سەرنج لە کۆمەڵە ڕستەی ژمارە (٢) بدەین دەبینین لە هەریەك لەو ڕستانەدا پەیڤێك یان زیاتر هەیە کە بەشێوەیەکی پەیڤە باسکراوەکانی سەرەوە دروستکراون، بەلاّم چونکە ناوێك یان جێناوێکیان لە پێشەوە نەهاتووەو ئەو پەیڤانە نەبوونەتە سیفەت بۆ پەیڤی تر، بۆیە ناکرێ ناویان بنێین (هاوەڵناوی کراوی لێکدراو)، بۆ نموونە:

- لەڕستەی (١)ی ئەم کۆمەڵەیەدا هەردوو پەیڤی (دڵسووتاو) و (ماڵڕماو) وەکو ناوێك لەڕستەکەدا بەکارهاتوونو ئەم دوو ناوەش ئەرکی بەرکاریان پێ هاتیتە سپاردنو لەدروستبوونیشیاندا لە ناوێكو قەدی چاوگێکی تێنەپەڕی ئەلفیو پاشگری (و) دروستکراون، بەلاّم نەبوونەتە سیفەتێکی هەمیشەیی بۆ هیچ ناوێك یان جێناوێك، بۆیە

لەم بارەدا دەکرێ پێیان بڵێین (ناوی کراو)و لە دروستبوونیشدا لێکدراون.

- هەر بەم شێویە لە ڕستەی (٢)شدا پەیڤی (بەشخوراوان) ئەرکی بکەری لەڕستەکەدا هەڵگرتووەو تایبەتمەندییێکی ناوی پێوەیە کە ئەویش (کۆ)یە، وەسفی هیچ ناوێك یان جێناوێك ناکات، تەنیا ئەرکە تایبەتییەکەی ناو دەبینێت، بۆیە ئەویش هەر پێی دەگوترێ (ناوی کراو)و لێکدراویشە، چونکە لەناوی (بەش)و قەدی چاوگی نادیاری (خوران)و پاشگری (و) دروستبووە.

بە هەمان شێوە پەیڤەکانی (تەنگ پێهەڵچنراو) و (بەکرێگیراوان)یش (ناوی کراو)ن و لێکدراویشن.

دەستوور:

هاوەڵناوی کراوی لێکدراو پەیڤێکە کە کردەوەیەکی بەسەرداهاتووە، ئەم کردەوەیە بۆی بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی، بەڵام نازانین کردەوەکە لەلایەن (کێ) یان (چی)یەوە بەسەری داهاتووە، واتا (بکەر)ی کردەوەکە دیار نییە، دیارە هاوەڵناوە کراوە لێکدراوەکە وەسفی ناوێك یان جێناوێك دەکات کە لە پێشییەوە هاتووە، کاتێکیش هاوەڵناوەکە بە تەنیا بەکارهات، واتە هیچ ناوێك یان جێناوێکی لەگەڵدا بەکارنەهات ئەوا دەبێتە (ناوی کراو) کە وەکو ناوێك لە ڕستەدا بەکاردێت.

هاوەڵناوی کراوی لێکدراو یان (ناوی کراوی لێکدراو) بە زۆری لەچاوگی لێکدراوی تێپەڕ دەهێنە وەرگرتن، چونکە کاری تێپەڕ، بەرکار وەردەگرێت، هەرچەندە دەتوانین لە چاوگی تێنە پەڕی ئەلفیشەوە وەری بگرین هەروەك لەمەوبەر ئاماژەمان پێکرد.

دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی لێکدراو، یان (ناو کراوی لێکدراو):

ئەم جۆرە هاوەڵناوە بەزۆری لە چاوگە تێپەڕە لێکدراوەکان دروست دەکرێت و ئەم دروستکردنە بە پێی چەند بنەماییێك دێتە جێبەجێکردن بەم شێوەیەی خوارەوە:

١. ناوێك لەگەڵ (ڕەگی کار) و پاشگری (راو) یان (رای):

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	هاوەڵناوی کراو
سەرتاشین	سەرتاش +	راو (رای)	سەرتاشراو- سەرتاشرای

٢. ناوێك یان هاوەڵناوێك لەگەڵ قەدی چاوگی ئەلفی تێنە پەڕو پاشگری (و) یان (ی) وەك:

چاوگ	قەد	هاوڵناوی کراو
ڕەش هەڵگەران	ڕەش هەڵگەڕا	ڕەش هەڵگەڕاو (ڕەش هەڵگەڕای)
ماڵسووتان	ماڵسووتا	ماڵسووتاو (ماڵسووتای)

هۆی دروستبوونی ئەم هاوەڵناوە لێکدراوانە لە چاوگە ئەلفییە تێنە پەڕەکان لەخاڵی سێیەمی دەستووری دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو ڕوون کراوەتەوە.

٣. ناو لەگەڵ قەدی چاوگی تێپەڕی (دالی وتایی و واوی) و پاشگری (وو) یان (ی) وەك:

با + بردن = بابرد + وو (ی)، ە = (با بردوو (بابردی، بابردە)

کۆچ+ کردن = کۆچکرد + وو (ی)، ە = کۆچکردوو (کۆچکردی، کۆچکردە)

تێبینی:

لەو چاوگە لێکدراوانەی کە لەناوێك و چاوگێکی سادەی تێپەڕ پێکدێن دەکرێ هاوەڵناوی بکەری لێکدراوو هاوەڵناوی کراوی لێکدراویان لێ دروست بکەین، جا ئەگەر بمانەوێ جۆرێ هاوەڵناوی کراوی لێکدراو لە هاوەڵناوی بکەری لێکدراو جودا بکەینەوە پێویستە:

تەماشای پەیڤی پێش (کار)ەکە بکەین، ئەگەر ئەو پەیڤ (بکەر) بوو ئەوا تێکڕای بێژەکە دەبێتە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو وەك:

(گورگ خواردوو) یان (گورگ خوارده)، کە لێرەدا ناوی گورگ (بکەر)ە، بۆیە (گورگ خواردوو) یان (گورگ خوارده) دەبێتە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو.

بەڵام ئەگەر پەیڤی پێش کارەکە (بەرکار) بوو، ئەوا تێکڕای بێژەکە دەبێتە هاوەڵناوی بکەری لێکدراو، واتە بە پێچەوانەی یەکتری دەبن وەك: (گۆشت خواردوو) یان (گۆشت خوارده) کە لێرەدا پەیڤی گۆشت بەرکارە بۆیە تەواوی بێژەکە دەبێتە هاوەڵناوی بکەری لێکدراوو لە واتادا وەکو هاوەڵناوی (گۆشت خۆری) لێ دێت بۆ نموونە دەڵێن:

ئازادی گۆشت خواردوو هات.

بێژەی (گۆشت خواردوو) دەبێتە هاوەڵناوی بکەری لێکدراوو وەسفی ناوی (ئازاد)ی پێدەکەین.

جا لێرەدا هەردوو بێژەی (گۆشت خواردوو) و (گۆشت خۆر) هاوەڵناوی بکەری لێکدراون، جیاوازی نێوانیان ئەوەیە کە:

گۆشت خواردوو	**سیفەتێکی کاتی پێوەیە.**
بەڵام گۆشت خۆر	**سیفەتێکی هەمیشەیی بە خۆوە دەگرێت.**

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هەرچی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوو لێکدراوت بەرچاو دەکەوێ دەریان بهێنەو شێوازی دروستکردنییان ڕوون بکەوە:

١. گەر دەپرسی دادوگریانو فوغانم بۆچییە

ڕاستە باوك مردەنیم ئەمما جگەر سووتاوی تۆم

(کوردی)

٢. گوڵ که یاخیو دەم دڕاو بوو کەوتە لافی ڕەنگو بۆی
باغەبان گوێی گرتو دای هێنا بەدەستی بەستە بۆی

(نالی)

٣. فیداتم گیانە من داخ بردەی تۆم
توخوا دانیشە کەمێك لە گڵکۆم

(پیرەمێرد)

٤. دڵــێ هێلانــەی عەشــقی یــار نــەبێ
بـــەتیری نـــازی برینـــدار نـــەبێ
کوشتەی دوو دیـدەی پـڕ خومـار نـەبێ
بەجامێ شـەراب نەشئەی پـێ نـەدەی
خوایـە ئـەم دڵـە دائـیم پەسـتی کـەی

(سەلام)

٥. ئەسیری میحنەتی هیـجرانی تـۆم یـاری وەفـادارم
کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم مەحبووبی نازدارم

(ئەختەر کۆیی)

٦. بە شەستی زولفو ڕووی ماهی وەکو ماهی گرفتارم
گەهێ دڵگەستەی مـارم، گەهێ جانخەستەی نـارم

(حاجی کۆیی)

ڕاهێنان (٢)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. بۆچی هاوەڵناوی کراو بەزۆری لەو چاوگانە وەردەگیرێن کە تێپەڕن؟

٢. جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی کراوو ناوی کراو (چ داڕێژراو چ لێکدراو) چییە؟

٣. لەبەرچی دەتوانین هاوەڵناوی کراو لە چاوگە ئەلفییە تێنەپەڕەکان دروست بکەین؟

٤. چۆن هاوەڵناوی کراوی لێکدراوو هاوەڵناوی بکەری لێکدراو لە چاوگە لێکدراوەکان کە بە ناو دەست پێدەکەن لەیەك جیا دەکرێنەوە؟

٥. چۆن لەشێوەزاری کرمانجی ژووروودا هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو دروست دەکرێت؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٣)

لە چاوگی (بردن، خواردن) بە چەند ڕێگا هاوەڵناوی بکەری لێکدراو، هاوەڵناوی کراوی لێکدراو دروست دەکرێت؟ نیشانی بدەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنان (٤)

جۆرو شێوەی دروست کردنی ئەم هاوەڵناوانەی خوارەوە دیاربخە:

(ببەز- فرۆشراو- خوێندەوار- گەشبین- دەستبڕ- دەستکرد- ستەمبار- مارانگەستی - خۆشخوان- نەنووسراو)

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. زەڤیا کێلای نەفرۆشن.

٢. گەلی بەشخوراو داوای مافەکانی خۆی دەکات.

٣. چیرۆکێکی هەڵبژاردەم بەباشی خوێندەوە.

ڕاهێنان (٦)

جیاوازی لەنێوان هەردوو بێژەی (گۆشت خواردوو) و (گۆشت خۆر) چییە؟

١. لەڕووی دروستبوونەوە.

٢. لەڕووی مەبەستی بەکارهێنانەوە.

هاوەڵکار

١. دوهی بەفر باری.

٢. دەرسەکەمان خێرا تەواو بوو.

٣. ئازادی کەو دناڤ هێلینێ داگرت.

٤. پووشەکە تۆزێ سووتا.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەینو لە کارەکانیان باش وردبینەوە دەبینین:

لەڕستەی یەکەمدا دەمانتوانی (مەدشیا) بێژین (بەفر باری) بەلاّم بۆ ئەوەی سنوورێك بۆ دەمی ڕوودانی کاری ڕستەکە دابنێین پەیڤی (دوهی)مان بەکارهێناوە بەهۆیەوە توانیمان ڕوودانی کارەکەو ڕامانەکە ژی بەتەواوی ئاشکرا بکەین.

- لەڕستەی دووەمدا مەڤیا چەوانییا وێ تەواو بوونێ دەربخەین لەبەر ئەوە پەنامان بردە بەر پەیڤی (خێرا)وە سنوورێکمان بۆ واتای کارەکە دانا.

- لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (تۆزێ) هاوەڵکارە چونکە وەسفی (پەسنی) کاری (سووتا)ی کردووە. چەندییە چونکە ئەندازەی

سووتانی پووشەکەی بۆ دەرخستووین، ئەگەر ئەم پەیڤە لەڕستەکەدا نەبووایە نەمان دەزانی (مەنەدزانی) کە پووشەکە چەند سووتاوە، لەبەر ئەوە بەم پەیڤەیە دەگوترێت (هاوەلکاری چەندیی).

دەستوور:

هاوەڵکار/ پەیڤەکە ڕوویەکی ڕوودانی کاری ڕستە دەربارەی (چۆنیەتی ئەو ڕوودانە، یان کاتی، یان شوێنی، یان چەندیی) دەردەخاتو لەم ڕووەوە سنورێك بۆ تەواوکردنی واتاکەی (ڕاماناکەی) دادەنێت.

تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری کاتی

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

هەڵەبجە لە شازدەی ئازاردا کیمیا باران کرا.

شڤان ژمێژە نڤستییە.

کوردستان لەسەدەی بیستەمدا جارێکی تر دابەشکرایەوە.

گەلی کورد لە پێنجی ئازاردا ڕاپەڕی.

هەڤاڵ سوبەهی دێ ڤەگەڕێتە دهۆکێ.

کورد هەرگیز واز لە ئازادی ناهێنێت.

خستنە ڕوو:

لەم ڕستانەی سەرەوەدا کارەکان بە هاوەڵکار تەواوکراون، لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (لە شازدەی ئازار) کاتی کیمیابارانی شاری هەڵەبجە نیشان دەداتو دەردەخات، بۆیە پێی دەوترێت هاوەڵکاری کاتیو دەبێتە تەواوکەری کاری ڕستەکە. لەڕستەی دووەمدا (ژمێژە) کاتی نووستنی (شڤان) نیشان دەداتو دەردەخات لەبەر ئەوە هاوەڵکاری کاتییەو تەواوکەی کاری ڕستەکەیە.

لەڕستەی سێیەمدا پەیڤی (لەسەدەی بیستەمدا) کاتی دابەشکردنی وڵاتی کوردستان بۆ جارێکی تر دەست نیشان دەکاتو دەبێتە تەواوکەری کاری ڕستەکە.

لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (لە پێنجی ئازار) هاوەڵکارە بەڵام چونکە کاتی ڕاپەڕینی کورد دەردەخات بۆیە هاوەڵکاری کاتیەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە.

لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (سوبەهی) کاتی گەڕانەوەی (هەڤاڵ) نیشان دەدات بۆ شاری (دهۆك) بۆیە هاوەڵکاری کاتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە.

لەڕستەی شەشەمو دیماهیدا پەیڤی (هەرگیز) ئەوە دەردەخات کە هیچ کاتێك کورد واز لە بیری ئازادی ناهێنێت بۆیە هاوەڵکاری کاتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە.

دەستوور:

هاوەڵکاری کاتی ئەو هاوەڵکارەیە کاتی ڕوودانی کاری ڕستە دەردەخاتو نیشان دەداتو دەبێتە تەواوکەری کاری ڕستەکە چ ڕابردوو بێت یان ڕانەبردوو یان داخوازی، کاری ڕستەکە تێپەڕ بێت یان تێنەپەڕ، هەروەها دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو... وەڵامی پرسیاری (کەی، کەنگی، لە کەیەوە، چ کاتێ) دەداتەوە ئەمانەش بەشێکن لە هاوەڵکاری کاتی (ئێستا، ئەمڕۆ، سبەهی، پشتی نیڤرۆ، نهۆ، لەم ڕۆژانەدا، چەند ڕۆژێکی دی، بەم زووانە، بەهارێ، ئیرۆ، ئێڤارێ، جاران، ئەمساڵ، لەمێژە، هەندێ جار، هەمیشە، لەمەولا، تا بەیانی، لەوساوە، بەرێ، پێرێ، سوبەهی...هتد).

تێبینی:

هاوەڵکار کە دەبێتە تەواوکەری کار نەدەبێتە بەرکارو و نەدەبێتە تەواوکەری بەیاریدە، و چونکە لە بنەڕەتدا بۆ ئەوەیە کە کاتی ڕوودانی کارەکە یا شوێنی ڕوودانی یان چۆنیەتی ڕوودانی کارەکە دەربخات... وەکو یەکو بەیەك شێوە دەبێتە تەواوکەری کاری تێپەڕو تێنە پەڕ.

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هاوەڵکارەکان دەربهێنەو شییان بکەرەوە:

ئەزانی بۆچی وا کورد زەلیلە!؟
بێ ناونیشان هەمیشە دیلە؟

کە دەڵێن ئەمڕۆ دەشتو کێو شینە
چەندە مەڵبەندی ئێمە شیرینە

هیوام بەتۆیە ئەی تازە منالْ
بەیانی ببیە نموونەی میسال

ئەگەرچی شەو درەنگە ساقی بۆم تێکە کەمێکی تر
کەوا ئەمشەو سەری هەڵدا لەناخمدا خەمێکی تر

(هێمن)

ڕاهێنان (٢)

هاوەڵکارەکانی (بەم زووانە- نهۆ- لەوساوە) لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك هاوەڵکاری یەکەمو دووەم ببن بە تەواوکەری کاری تێنەپەڕو هاوەڵکاری سێیەمیان ببێت بە تەواوکەری کاری تێپەڕ.

ڕاهێنان (٣)

لە ڕستەی (ئەڤرۆ دڤێت کوردستان ژ هەموو لایاڤە پێش بکەڤیت).

١. (ئەڤرۆ) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٢. بکەری ڕستەکە دەربخە.

٣. (پێش بکەڤیت) چ جۆرە کارێکە؟ چۆن دروست کراوە؟

٤. ڕستەکە بگۆڕە سەر شێوەی زاری کرمانجی خواروو سەر لەنوێ ڕستەکە بنووسەرەوە.

تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری شوێنی

ئەم هۆنراوانە بخوێنەوە:

١- لەژێر ئاسمانی شــینە
لەپاڵ لووتکەی بەفرینا
کوردستان گــــــەڕام
دۆڵاو دۆڵ پیـــــــوام

گۆران

٢-جۆشش و تابە لەنێو دیدەنی گریانمدا
چ تەنوورێکە لە تەندوورەیی تۆنانمدا

٣-لەژێر زەردی خـۆرەتـــــاوا
بەناو چیمەنی گوێ ئــاوا

گۆران

٤-مــــیری پادشـــاهی موویـــەك ل نـــك مـــەلایێ
نادەم بە موڵکێ عالەم یەك زەڕە یەك عینایەت

٥-قەسدی یــاریـتـە لەکن بەزمی ڕەقـــــــیب
یاری منە، خۆت مەکە بەدخوو بە عەبـــــەث

مەلایێ جزیری

خستنه ڕوو:

لـه م نموونانـه ی سـه ره وه دا کاره کـان بـه هاوه ڵکـار تـه واوکراون، لـه نموونه ی یه که مدا په یڤـه کانی (لـه ژێر) (لـه پاڵ) شـوێنی ڕوودانـی کاره کـه ده رده خــه ن، بۆیــه ده بنــه هاوه ڵکــاری شــوێنیو ده بنــه ته واوکــه ری کاره کان...

لــه نموونــه ی دووه مــدا پــه یڤی (لــه نێو) شــوێنی کــاری ڕســته که ده رده خات بۆیه هاوه ڵکاری شوێنییه و ته واوکه ری کاری ڕسته که یه...

له نموونه ی سـێیه مدا په یڤـه کانی (لـه ژێر)و (بـه ناو) شـوێنی ڕوودانـی کاره که ده رده خه ن بۆیه هاوه ڵکـاری شـوێنینو ده بنـه ته واوکـه ری کـاری ڕسته که....

له نموونه ی چواره مدا په یڤی (ل نك) شوێنی ڕوودانـی کـاری ڕسـته که ده رده خاتو ده بێته هاوه ڵکـاری شـوێنی لـه نموونـه ی پێنجه مـدا پـه یڤی (له کن) هاوه ڵکاری شوێنییه و ده بێته ته واوکه ری کاری ڕسته که...

ده ستوور:

هاوه ڵکاری شوێنی ئـه و هاوه ڵکاره یـه شوێنی ڕوودانـی کـاری ڕسته نیشان ده داتو ده رده خات، وه ڵامی وشه ی پرس (له کوێ، له کێنده رێ، بۆ کوێ) ده داته وه...

ئه مانه ش به شێکن له هاوه ڵکاره شوێنیه کان (سـه ر، ژێـر، خـوار، بـن، کـن، پـاش، پێش، له بن، له سه ره وه، نێو، نـاو، تـه نیـشت، چـه پ، ڕاسـت، لـه وێ، لێـره، ژ خـارێ، ل نـك، دنـاڤ، خـارێ، ژێـرێ، ژووری، بنـڕا، لـه نـاو ئه شـکه وته که، له سـه رداره که، له بنه وه...هتد).

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەدا هاوەڵکارەکان دەربهێنەو شییان بکەرەوە:

١. ڕۆژ لەڕۆژهەڵاتەوە بەرز دەبێتەوە.

٢. ئاڵای کوردستان لەسەر لووتکەی شاخەکە دەشەکێتەوە.

٣. شڤانەکە ل خارێ ڕوونیشتییە.

٤. ل نك مرۆڤێ نەخۆش نەڕوینە.

٥. شڤان ژ خوارێ چوو سەرێ.

ڕاهێنان (٢)

ئەم هاوەڵکارانەی خوارەوە چ جۆرێکن، لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(ل جەم، پار، باکوور، بەربانگ، نیڤ شەڤ ، ئێستا)

ڕاهێنان (٣)

نیوەی یەکەمی ئەم دێرە هۆنراوەی (گۆران) شیبکەوە.

بە باغچەی پاشادا ورد گەڕام خوارو ژوور

زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور

(گۆران)

ڕاهێنان (٤)

پارچە نووسینێك لەسەر هێرشە ناڕەواکانی ئەنفال بنووسە بۆ سەر هەموو ناوچەکانی کوردستانی عێراق لەساڵی ١٩٨٨ ئینجا هاوەڵکارە شوێنییەکان دەربهێنە.

تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چۆنیەتی

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

١. ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشیو بەهاتەوە. (پیرەمێرد)

٢. بە باخچەی پاشادا ورد گەڕام خوارو ژوور
زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور (گۆران)

٣. لە پاداشتی قسەی سەردا هەمە ئاهو هەناسەی گەرم
کەسێ شێتانە بەردم تێگرێ من بەرقی تێ دەگرم (نالی)

٤. هەڤاڵ ب دلگەشی چوویە ماڵ

٥. دارشتنەکە ب قنجی هاتە نڤیسین

خستنە ڕوو:

لەم نموونانەی سەرەوەدا کارەکان بە هاوەڵکارێ تەواوکراون، لە نموونەی یەکەمدا پەیڤی (بەخۆشی) چۆنیەتی هاتنەوەی جەژنی نەورۆزی کوردان دەردەخات، بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە...

لە نموونەی دووەمدا پەیڤی (ورد) چۆنیەتی گەڕانی شاعیر نیشان دەدات بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە...

لە نموونەی سێیەمدا پەیڤی (شێتانە) چۆنیەتی بەرد تێگرتن دەردەخات لەشاعیر بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە...

لە نموونەی چوارەمدا پەیڤی (ب دلگەشی) چۆنیەتی چوونەوەی هەڤاڵ نیشان دەدات بۆ ماڵەوە بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کارەکەیە...

لە نموونەی پێنجەمیشدا پەیڤی (ب قنجی) چۆنیەتی نووسینەوەی داڕشتنەکە دەردەخات بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە....

دەستوور:

هاوەڵکاری چۆنیەتی ئەو هاوەڵکارەیە کە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستە نیشان دەداتو وەسفی کاری ڕستەکە دەکات، وەڵامی وشەی پرسی (چۆن، کوو، چەوان) دەداتەوە ئەم وشانەش بەشێکن لە هاوەڵکارە چۆنیەتییەکان.

(شێرانە، ئازایانە، مەردانە، ژیرانە، بەگریان، بەڕاکردن، شێتانە، بەگەرمی، بەساردی، بەباشی، بەخۆشی، بەناخۆشی، بەتوڕەیی، دەماو دەم، پشتاو پشت، ب قنجی، بە دروستی، مێرانە، ب دینی، ب پاکی، ب لەزی... هتد):

تێبینی:

هەندێك وشە هەن ئەگەر لەڕستەدا وەسفی ناوێك یان جێناوێك بكەن، یاخود ببنە تەواوكەری كارێكی ناتەواو ئەوە دەبنە هاوەڵناوی چۆنیەتی (جوان، باش، خراپ، ڕێك، بەرز، چاك، توند...هتد) وەكو:

نمرەكانم باش بوون.

نمرەیەكی باشی لەكوردی وەرگرتووە.

باخچەیەكی جوانیان هەیە.

هۆنراوەكانی بەرزن.

لەڕستەكانی سەرەوەدا وشەكانی (باش، جوان، بەرز) هاوەڵناوی چۆنیەتین چونكە وەسفی ناوەكان دەكەن لەڕستەكاندا... بەلام ئەگەر ئەم وشانە وەسفی كارێكی تەواو بكەن لەڕستەدا ئەوە دەبنە هاوەڵكاری چۆنیەتیو دەبنە تەواوكەری كاری ڕستەكە وەكو:

وانەكانم باش خوێند.

باخچەكەیان جوان ئاو دابوو.

هۆنراوەكەی بەرز هەڵسەنگاندووە.

بەلام لەم ڕستانەی سەرەوەدا وشەكانی (باش، جوان، بەرز) چونكە وەسفی كاری ڕستەكان دەكەنو چۆنیەتی ڕوودانی كارەكان نیشان دەدەن بۆیە دەبن بە هاوەڵكاری چۆنیەتیو دەبنە تەواوكەری كاری ڕستەكان.

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەدا ئەوانەی هێلیان بەژێردا هاتووە شیبکەوە:

١. کوردستان بەدڵڕەقی وێرانکرا بوو.

٢. گەلی کورد شێرانە ڕاپەڕی.

٣. زەوییەکەی بەجوانی داگیرکرد.

٤. ئەم ب تەڤایی شولێ خۆ دکەین.

٥. مرۆڤێ لەزگینی ب لەز هاتن.

ڕاهێنان (٢)

ئەم وشانە لەڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك جارێك ببنە هاوەڵناو جارێکی تریش ببنە هاوەڵکاری چۆنیەتی:

١. خراپ ٢. چاك ٣. جوان ٤. باش ٥. بەرز.

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١. مەلەوانەکە بە مەلە لەڕووبارەکە دەربازبوو.

٢. فراڤینێ ب گەرمی بخۆ.

٣. ڕاوکەرەکان بەسواری چوون بۆ ڕاو.

ڕاهێنان (٤)

هاوەڵکارەکان لەم نموونانە دەربهێنەو جۆرەکانیان دەست نیشان بکە:

١. لەناو خۆێندا دەتلێتەوە لاوی بەزیپکو بەسەبات
بەڵام هەروا دەچێتە پێش بێ وچان کاروانی خەبات

٢. لە خەودا دیم لەسەر هەڵگورد
لەسەر چیای سەرکەشی کورد
لە فریشتان بەرزتر بوو جێم
هەور دەڕۆین لەبەر پێم (هێمن)

٣. کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو
لەبنیا بلەرزێ مرواریی زیخو چەو
جوانترە لەلای من لەدەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەرتیشکی خۆر شلپو هۆڕ (گۆران)

٤. لۆ پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن
دائیم بە تەمەرودو شقاقن (خانی)

٥. لەچوار چرای مەهاباد
لەکانگای بیری ئازاد
لەکاتی نیوە شەوا
لەجەنگەی شیرن خەوا
کرا کاری ناڕەوا
لەدار درا پێشەوا
(هێمن)

تەواوکردنی کار بە

هاوەڵکاری ڕێکخستن

١. پیاوەکان دەستە دەستە دەهاتن.

٢. باران تاڤ تاڤ دباریت.

٣. لاوەکان کۆمەڵ کۆمەڵ ڕاوەستابوون.

٤. ئەم وە جار جار دبینین- ئێمە جار جار دەتانبینین

٥. منداڵەکە ئاوەکەی قوم قوم خواردەوە.

٦. ئەو ئاڤێ فرفڕ ڤەدخۆت.

٧. پێشمەرگەکان پۆل پۆل گەیشتنە جێ.

٨. کەو بڕبڕ فڕین.

٩. کۆترەکان جووت جووت هەڵنیشتن.

١٠. زارۆ سێ سێ ڕۆیشتن.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی سەرەوە دەبینین پەیڤی (دەستە دەستە، تاڤ تاڤ ، کۆمەڵ کۆمەڵ ، جار جار، قوم قوم، فرفڕ، پۆل پۆل، بڕ بڕ، سێ سێ) کە ڕێکخستن‌و ڕیزکردنیان تێدایە پێیان دەوترێت هاوەڵکاری ڕێکخستن چونکە:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (دەستە دەستە) هاوەڵکاری ڕێکخستنە چونکە واتای کاری (دەهات)ی تەواوکردووەو شێوەی ڕوودانی کارەکەی دەرخستووە، ئەگەر وشەی (دەستە دەستە) نەبووایە نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٢. لەڕستەی دووەمدا پەیڤی (تاڤ تاڤ) هاوەڵکاری ڕێکخستنە چونکە واتای کاری (دباریت) تەواو دەکاتو شێوەی ڕوودانی کارەکە دەردەخات، ئەگەر پەیڤی (تاڤ تاڤ) نەبێت لەڕستەکەدا نازانین کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕوو دەدات.

٣. لەڕستەی سێیەمدا پەیڤی (کۆمەڵ کۆمەڵ) هاوەڵکاری ڕێکخستنە چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (ڕاوەستابوو)ی دەرخستووەو واتای کارەکەشی تەواوکردووە، ئەگەر وشەی (کۆمەڵ کۆمەڵ) نەبووایە نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (جار جار) هاوەڵکاری ڕێکخستنە چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (دەبینین) دەردەخاتو واتای کارەکەش تەواو دەکات، ئەگەر وشەی جار جار لەڕستەکەدا نەبێت نازانین کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕوو دەدات.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (قوم قوم) هاوەڵکاری ڕێکخستنە چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (خواردەوە)ی دەرخستووەو واتاشی تەواوکردووە، ئەگەر پەیڤی (قوم قوم) نەبووایە نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٦. له ڕستەی شەشەمدا پەیڤی (فڕ فڕ) هاوەڵکاری ڕێکخستنە، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (ڤەدخۆت) دەردەخاتو واتاشی تەواو دەکات، ئەگەر پەیڤی (فڕ فڕ) لەڕستەکەدا نەبێت نازانین کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕوودەدات.

٧. لە ڕستەی حەوتەمدا پەیڤی (پۆل پۆل) هاوەڵکاری ڕێکخستنە، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (گەیشت) دەردەخات واتاشی تەواوکردووە، ئەگەر پەیڤی (پۆل پۆل) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا پەیڤی (بڕ بڕ) هاوەڵکاری ڕێکخستنە، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (فڕی)ی دەرخستووەو واتاشی تەواو کردووە، ئەگەر پەیڤی (بڕ بڕ) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٩. لە ڕستەی نۆیەمدا پەیڤی (جووت جووت) هاوەڵکاری ڕێکخستنە، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (هەڵنیشت)ی دەرخستووەو واتاشی تەواوکردووە، ئەگەر پەیڤی (جووت جووت) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

١٠. لە ڕستەی دەیەمدا پەیڤی (سێ سێ) هاوەڵکاری ڕێکخستنە، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (ڕۆیشت)ی دەرخستووەو واتاشی تەواو کردووە، ئەگەر پەیڤی (سێ سێ) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

دەستوور:

هاوەڵکاری ڕێکخستن ئەو هاوەڵکارەیە کە لەڕستەدا شێوەی ڕێکخستنی ڕوودانی کارەکە دەردەخات و واتاشی تەواو دەکات، هەمیشە دەبێتە تەواوکەری کاری تەواو لەڕستەدا، وەکو: (دەستە دەستە، پۆل پۆل، جار جار، تاقم تاقم، جوان جوان، کۆمەڵ کۆمەڵ، سێ سێ، شەش شەش، ....).

ڕاهێنان (١)

ئەم هاوەڵکارەو ڕێکخستنانەی خوارەوە لەڕستەدا بەکاربهێنە:

(ناوە ناوە – تاو تاو – گاڤ گاڤ – ورد ورد – هێدی هێدی– خێرا خێرا– تاقم تاقم – بڕ بڕ – تنۆك تنۆك)

ڕاهێنان (٢)

لەم دێرە هۆنراوەی خوارەوەدا:

چاوی من دەم دەم دەڕێژێ ئاوی ساف و خوێنی گەش

تا بلێن دەریایی عومانە دوڕ و مەرجانی هەیە. (نالی)

ئـ– وشەی (دەم دەم) چییەو ئەرکی چییە؟

ب– وشەی (چاو) شی بکەوە.

پ– وشەی (ساف، گەش) شی بکەوە؟

ت– وشەی (ئاو، خوێن) ئەرکیان چییە؟

ج– وشەی (دوڕ، مەرجان) شی بکەوە.

ح– وشەی هەیە شی بکەوە.

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. دوهی قوتابیان کۆمەڵ کۆمەڵ بلەز دهاتنە خاندنگەهێ.

٢. یاریزانەکان دوو دوو بە مەشق دەڕۆن.

ڕاهێنان (٤)

ئەم پرسیارانە بە هاوەڵکاری ڕێکخستن وەڵام بدەوە:

١. میوانەکان چۆن دەهاتن؟

٢. گەنمەکە چۆن دروێنە کراوە؟

٣. یاریکەرەکان چۆن بە مەشق دەڕۆن؟

٤. سانا ئاوەکەی چۆن خواردەوە؟

تەواوکردنی کار بە

هاوەڵکاری چەندی

١. من دلبەرەك وەك دورٍ هەیـــە
مەحبوب و شیرین سورٍ هەیـــە
حوسن و جەمالەك پورٍ هەیـــە
بەلقیس سیفەت مەسکەن سەبا

(جزیری)

٢. هەتاوی نەورۆز مانگی جـۆ درەو
زۆر هاتوون و چوون بە ڕۆژ بەشەو

(گۆران)

٣. لە گەرووی شمشاڵ لە تەلی کەمـان
گەلێ هەڵساوە ئاوازەی جوان جوان

(گۆران)

٤. ئوتو بەند دبی زمان لالۆمــــە
بەلێ فەعم دکەم ئەز ژ روحێ تە
بەلێ کێم دبهێم خەبەرێ تـەدوور
حەزنافیکراتە، بەحرا بێ بوحوور

(جاسمی جەلیلی)

٥. بەسەرهاتی خۆت بۆمن بەیان کە
دەردی گرانم نەختێ ئاسان کـە

٦. ئەوەندەم بیست لە مۆسیقا خرۆشی ڕۆحی بێگانە
میزاجی کوردەواریم تێکچووە دەروێش عەبدوڵلا

(گۆران)

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەم دێرە هۆنراوانەی لای سەرەوە دەبینین:

١. لەدێرە هۆنراوەی یەکەمدا پەیڤی (پوڕ- پڕ) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (هەیە)یە، چونکە چەندێتی ڕوودانی کاری (هەیە) دەردەخات.

٢. لەدێرە هۆنراوەی دووەمدا پەیڤی (زۆر) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (هەڵساوە)یە، چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکەی دەرخستووە.

٣. لەدێرە هۆنراوەی سێیەمدا پەیڤی (گەلێ) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری (هات، چوو)ە، چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکەی دەرخستووە.

٤. لەدێرە هۆنراوەی چوارەمدا پەیڤی (کێم) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (دبهێم)ە چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکە دەردەخات.

٥. لەدێڕە هۆنراوەی پێنجەمدا پەیڤی (نەختێ) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (ئاسان کە)یە، چەندییە چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکە دەردەخات.

٦. لەدێرە هۆنراوەی شەشەمدا پەیڤی (ئەوەندە) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری (بیست)ە، چەندییە چونکە چەندێتی ڕوودانی کاری (بیست)ی دەرخستووە.

دەستوور:

هاوەڵکاری چەندیی: ئەو هاوەڵکارەیەکە لەڕستەدا چەندێتی (بڕی) ڕوودانی کارێکی تەواو (تێپەڕو تێنە پەڕ) نیشان دەداتو دەبێتە تەواوکەری کارەکە. وەکو: (زۆر، کەم، کێم، گەلێك، تۆزی، هەندێك، نەختێ، پوڕ، پیچێك، فرە، کۆڵێ، ...).

ڕاهێنان (١)

ئەم هاوەڵکارە چەندییانە لەڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك سێیانیان ببنە تەواوکەری کاری تێپەڕ، سێیانیان ببنە تەواوکەری کاری تێنەپەڕ:

(کۆڵێ- فرە- هەندێك- پیچێك- گەلێك- کەم)

ڕاهێنان (٢)

لەڕستەی (بەڵێن هۆنراوەی گەلێك لەبەرکردووە):

ئـ- (ی) لەدوای وشەی هۆنراوە چییەو ئەرکی چییە؟

ب- بکەری ڕستەکە دیار بخە.

پ- وشەی گەلێك چ جۆرە هاوەڵکارێکە؟ ئەرکی چییە؟

ج- کام وشە بەرکاری ڕستەکەیە؟

ح- کاری (لەبەرکردووە) بە چەند جۆرە هاوەڵکاری تر دەتواندرێ تەواو بکرێت؟ بە نموونە نیشانی بدە.

ڕاهێنان (٣)

ئەم دێرە هۆنراوەیەی خوارەوە شی بکەوە:

گەلێکم ڕۆژگاری تاڵو شیرین ڕابوارد، ئاخۆ

مەرگ مەودا دەدا دیسان ببینم، سەردەمێکی تر (هێمن)

ڕاهێنان (٤)

کاری ئەم ڕستانە بەهاوەڵکارێکی چەندیی تەواو بکە.

١. ئەلەند دوێنێ ڕایکرد.

٢. منداڵەکە ئاوی خواردەوە.

٣. نەخۆشەکە دەکۆکێت.

٤. کەوەکە دەخوێنێت.

٥. چێشتەکە ساردبووەوە.

ڕاهێنان (٥)

ئەم هاوەڵکارانە لەڕستەدا بەکاربهێنەو جۆرەکانیان نیشان بدە:

(هەمیشە، گەلێ، بەخێرایی، پێرار، تاو تاو، تیپ تیپ، لەناوەڕاست)

ئەرکی هاوەڵکار لەڕستەدا

١. پار چووین بۆ دهۆك.

٢. ئاڤ گەلەك زوو کەلی.

٣. پێڵاوەکەم بە پەلە لەپیێ کرد.

٤. مە ماسی دناڤ گۆمیێ دا گرتن.

خستنە ڕوو:

مەزانی کۆ هاوەڵکار ئەو بەشەیە کە سنوورێك بۆ ڕوودانی واتای کاری ناو ڕستە دادەنێتو ڕوویەکی ڕوودانی ئەو کارە ئاشکرا دەکاتو دەبێتە تەواوکەری واتای کارەکە.

لێرە مە دڤێت ئەرکی هاوەڵکار لەناو ڕستەدا بخەینە بەرچاو:

لەڕستەی یەکەمدا هاوەڵکاری (پار) سنوورێکی بۆ دەمی ڕوودانی کاری ڕستەکە داناوەو بووە بە تەواوکەری ڕامانو مەبەستی کارەکە.

لەڕستەی دووەمدا هاوەڵکاری (زوو) تەواوکەری کاری (کەلی)یە، بەلام بۆ دەرخستنی ئەندازەی ئەو (زوو)وەو دیارخستنی واتاکەی هەوەڵکارێکی ترمان لە پێشەوە بەکارهێنا کە (گەلەك)ە، لەم ڕستەیەدا هاوەڵکاری (گەلەك) دیارخەری هاوەڵکاری (زوو)وەو هەردوو پێکڤە ڕامانا کاری تەواو دەکەن.

ئەگەر جارێکی تر لە ڕستەکانی (٢،١) وردبینەوە، دەبینین هاوەڵکارەکان بەبێ ئامرازی پەیوەندی دەوری خۆیان وەك تەواوکەری کارەکان دەبینین.

بەڵام لەڕستەی (٣)دا پەیڤی (پەلە) بەهۆی پێشگری (بە) دەوری خۆی وەکو هاوەڵکار دەبینیٚو دەبێتە تەواوکەری کارەکە.

لەڕستەی چوارەمیشدا هاوەڵکاری (ناڤ گۆمیٚ) بە یاریدەی ئامرازی پەیوەندی (د...دا) بووە تەواوکەری کاری ڕستەکە.

دەستوور:

١. هاوەڵکار لەناو ڕستەدا ڤان ئەرکێت خواریٚ دبینیت.

ئ- دەبێتە تەواوکەری کار.

ب- دەبێتە دیارخەری هاوەڵکارێکی ترو هەردوو پێکڤە دبنە تەواوکەر بۆ کارەکە.

٢. هاوەڵکار هەمیشە دەبێتە تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ڕستەکە.

ڕاهێنان (١)

ئەم ڕستانە دروست بکە:

١. ڕستەیەك هاوەڵکارەکەی دیارخەری هاوەڵکارێکی تر بێت.

٢. ڕستەیەك هاوەڵکارەکەی لە پەیڤێكو پێشگرێك دروست کرابێت.

٣. ڕستەیەك هاوەڵکارێکی شوێنی تێدابێت.

٤. ڕستەیەك هاوەڵکارێکی چۆنیەتی تێدابێت.

٥. ڕستەیەك هاوەڵکارێکی ڕێکخستنی تێدابێت.

ڕاهێنان (٢)

لەڕستەی (پێشمەرگەکان پۆل پۆل‌و زۆر بەخێرایی لەڕووبارەکە دەپەڕینەوە):

ئـ- (پۆل پۆل) چییە؟ ئەرکی چییە؟

ب- بکەری ڕستەکە شی بکەوە.

پ- (زۆر بەخێرایی) چۆن شی دەکرێتەوە؟

ت- کاری ڕستەکە دیار بخەو بزانە چ جۆرە کارێکەو چۆن دروست ج- بووە؟

ج- ئایا دەکرێ هەردوو بێژەی (پۆل پۆل) و (زۆر بەخێرایی) لەڕستەدا لاببرێ؟ بۆچی؟

چ- ڕستەکەی سەرەوە بەزاراوەی کرمانجی ژووروو بنووسەوە.

ڕاهێنان (٣)

ئەم هاوەڵکارانە لەڕستەدا بەکاربهێنە:

(زۆرباش، گەلێك جوان، تۆزێك بەخێرایی، هەندێك بەهێواشی)

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. مامۆستایێ مە وانێ باش دبێژیت.

٢. مەلەوانەکە زۆر بەخێرایی منداڵەکەی ڕزگارکرد.

٣. گۆڤارەکەم بەپاڵ کەوتنەوە خوێندنەوە.

١. ڕێبازە ئەدەبییەکان :

ڕێبازی ڕۆمانتیکی (بەگشتی)

٢. ئەدەبیاتی کوردی سۆڤیەتی جاران.

٣. پەخشانی کوردی (جۆرەکانی)

٤. کوردی پەتی

نموونەی ئەدەب :

١. سەی یاقۆبی ماهیدەشتی

٢. عەلی حەریری

٣. مەحوی

٤. شێخ ڕەزا.

٥. ناری

٦. زێوەر

٧. شێرکۆ بێکەس

٨. شێخ غەیاسەدین نەقشەبەندی

٩. شێخ محەمەدی خاڵ

١٠. ڕەوشەن بەدرخان.

ڕێبازە ئەدەبییەکان

٢. ڕێبازی ڕۆمانتیکی:

کە یەکەم جار وشەی ڕۆمانتیك دەبیسین یەکسەر شتی خودیو خەیاڵیو سۆزو شەیدابوونی سروشتو خۆشەویستی ئاسەواری کۆنمان بە بیردادێ.

ڕێبازی ڕۆمانتیك لە ئەرووپا نزیکەی سەدەو نیوێك دوای دەرکەوتنی ڕێبازی کلاسیزم سەری هەڵدا، ئەم ڕێبازە تازەیە شۆڕشێك بوو دژی هەموو دەستوورو بنەما دەقگرتووەکانی ڕێبازی کلاسیزم، شۆڕشێك بوو بۆ ڕزگارکردنی ئەدەبو هونەر لەژێر دەسەڵاتی داسەپاوی ئەدەبیاتی گریکیو لاتینی کۆن.

ڕێبازی ڕۆمانتیك: ئازادکردنی حەزو ئارەزوو وڕەهاکردنی سۆزو مەگێزەکانی مرۆڤە، جڵەو بەردانی فریشتەی ئەدەبو هونەرە، کردنەوەی جیهانی بێ سنوورە بۆ پەروازەبوونی سۆزو گیان.

وشەی ڕۆمانتیك لە وشەی (ڕۆمانیوس– Romanius)ەوە هاتووە کە بەو زمانانە دەگوترا کە لەلاتینی کەوتبوونەوەو لە سەدەکانی ناوەڕاست بەزاری ڕەمەکی (عام) دادەندران و لەسەرەتای چاخی ژیانەوەدا (ڕێنیسانس) وردە وردە بوون بە زمانی نووسینو جێگای زمانی لاتینیان گرتەوە، ڕۆمانتیکیەکان کە ئەم وشەیان بۆ ڕێبازەکەیان دانا مەبەستیان ئەوەبوو مێژوو، ئەدەبو کولتووری نەتەوایەتی خۆیان لەوانەی گریك

ولاتینی جودا بکەنەوە کە بەسەر کلاسیزمدا زاڵ ببوو. یان وشەکە لە (Romance)ەوە هاتووە کە لەسەدەکانی ناوەڕاست بە چیرۆکی خەیاڵیو پاشان سوارچاکی دەگوترا کە بە شیعر بووبێ یان بە پەخشان. ڕۆمانس پەیوەندی بە ئۆرستوکراتەکانەوە هەبوو بەڵام زمانەکەی سادەو ساکاربوو، زمانی میللەت بوو ڕۆمانس دواتر دوو لقی لێ جودا بووەوە– ڕۆمانسی ئورستوکراتیو ڕۆمانسی میللی.

سەردەمی دەرکەوتنی ڕێبازی ڕۆمانتیکی:

ڕێبازی ڕۆمانتیك لە ئەوروپا دەرکەوتووە بەڵام لە هەموو ولاتانی ئەوروپا بەیەك کات نەبووە. یەکەم جار (فردریك شلیگل)ی ئەڵمانی ڕۆمانتیکی وەکو ڕێبازێکی ئەدەبی دژی کلاسیزم پەیڕەو کرد، (مادام دو ستایل) لەژێر کاریگەری ئەوەوە لە فەرەنسا بانگەشەی بۆدا. لە فەرەنسادا کە مەڵبەندی چەسپانو بلاوبوونەوەی ڕێبازەکەیە، ساڵی ١٨٠٠– ١٨٣٠ بەماوەی خۆگرتنو پەرەسەندنی ئەو ڕێبازە دادەندرێ. (فکتۆر هۆگۆ) دەوری سەرەکی لە چەسپاندنی ڕێبازی ڕۆمانتیك هەبووە، ساڵی ١٩٢٧ شانۆگەری (کرۆمۆیل)ی بلاوکردەوە، لە پێشەکیدا باسی گەشەسەندنی شیعر دەکا لە مێژووی مرۆڤایەتیو دەیکا بە شیعری لیریکیو شیعری ئیپیکیو شیعری دراماتیکی، ئەم پێشەکییە وەکو بەیاننامەو ئینجیلی ڕۆمانتیکی وابوو.

خاسیەتەکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکی:

لەبەر ئەوەی ڕۆمانتیك کاردانەوە بوو دژی دەستوورەکانی کلاسیزم، ئەگەر خاسیەتەکانی کلاسیزم هەڵبگێڕینەوە، خاسیەتەکانی ڕۆمانتیکمان دەکەوێتە دەست کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١. ڕۆمانتیك دەسەڵاتی (عەقڵ) بەلاوە دەنێ، بایەخ بە ئازادکردنی هەستو سۆز دەدا، لەباتی مێشك، دڵ دەکا بە کانگای ئیلهامو شوێنی شعورو ویژدان.

٢. ڕۆمانتیك گەڕانەوەیە بۆ باوەشی سروشتی کپو هێمن. شاعیر بە سروشت هەڵدەڵێو حەز دەکا، بە گۆشەگیری، تێکەڵ سروشت ببێو لە باوەشی سروشتدا بکەوێتە ڕامانو جڵەوی ئەندێشەی بەربداو بەدوای جوانیدا بگەڕێ، شاعیر جوانی لەهەموو دیمەنێکی سروشتدا دەبینێو بە نەمانی بچووکترین دیمەنی دڵی دادەخورێو ئازار دەچێژێو فرمێسك دەڕێژێ، وەکو: هەڵوەرینی خونچە گوڵێكو ئاوابوونی ڕۆژو بزربوونی ئەستێرە.

٣. ڕۆمانتیك باوەڕی بە ئازادی هەیە لە دەربڕینی هەستو سۆزو جۆشی ناوەو گوێ بەهیچ دەستوورو قاڵبێکی چەسپاو نادا. ڕۆمانتیك هەر لەبنچینەدا خۆی شۆڕشو ئازادییە، جڵەو بەردانە بۆ ئەو ئەندێشەی کە هیچ سنوورێك نازانێ.

٤. ڕۆمانتیك بایەخ بە تاك (من)ی شاعیرو تاقیکردنەوەی تایبەتی دەدا، ئەم خودی و تاکیەتییە لە خۆشەویستییەکی قووڵی تا ڕادەی شەیدابوون خۆی دەنوێنێ. خۆشەویستی ڕۆمانتیك سیمایەکی

پاکیزەی هەیە، وەکو لە دونیای فریشتەدا بێ وایە. ئەم تاکیەتیو سرکییو ناسکییە دەبێ بە حاڵەتێکی دەروونی وا خاوەنەکەی هەست بە بێزاریو خەمو پەژارە دەکا... گوزارشت دانەوە لە جۆشی ناوەوە پەردەیەکی خەمی بەسەردا دەکشێ. شاعیر وا هەست دەکا کە خۆی چەقی هەموو دونیایە زۆرجار تووشی نیگەرانیو هەڵچوون دەبێ.

٥. ڕۆمانتیك لە بایەخدانی بە کاتو شوێندا، تووشی نامۆیی دەبێ، لەگەڵ سەردەمو شوێنی خۆی ناگونجێ، بە خەیاڵ بەرەو ڕابردوو دەگەڕێتەوەو خەم بۆ ساتە خۆشە ڕابردووەکان دەخوا، و بۆ ڕزگاربوونیش لە ئاژاوەی شار کە شوێنی خۆیەتی بەرەو سروشت ڕادەکات.

٦. ڕۆمانتیكو نەخۆشی سەردەم. ڕۆمانتیکیەکان هیواو ئاواتیان زۆر بوو بەڵام توانای هێنانەدی ئەو ئاواتانەیان نەبوو، ناکۆکی نێوان ئاواتی زۆرو توانای کەم، بوو بەهۆی نا ئومێدیو ڕەشبینی، ئەمەش بەرەو وەڕس بوونی دەبردن لەژیانو گازاندەیان لە بەختی خۆیانو جەوری زەمانە دەکردو ئازاریان بە دەستەوە دەچەشت مرۆڤ تەنیا بە دوو هۆ دەتوانێ لەم ئازارە ڕزگاری ببێ:

- یان سروشتی خۆی بگۆڕێو دەست لە ئاواتو ئارەزووەکانی بەربدا.
- یان سروشتی دەرەوە بگۆڕێو وای لێ بکا ئاواتو ئارەزووەکانی پێ بێتەدی.

٧. مۆركی ناوچـەیی: ڕۆمانتیـك كـە باسـی مـرۆڤ دەكـا وەكـو شـتێكی گشتی باسـی ناكـا كـە باسـی هەسـتو سـۆز دەكـا وەكـو هەسـتو سـۆزێكی گـشتی باسـی ناكـا، بـەڵكو هـەر مرۆڤێـكو هـەر هەسـتو سـۆزێك مـۆركی تایبـەتی خـۆی وەردەگـرێ بـەپێی ئـەو شـوێنەی مرۆڤەكەی تێدا ژیاوەو ئەو مرۆڤەی هەسـتو سـۆزەكەی لـەلا پەیـدا بـووە. مرۆڤـی ئەسـپانی جیایـە لـە مرۆڤـی یۆنـانی، مرۆڤـی یۆنـانی جیایە لەمرۆڤی ئەڵمانی.

٨. ئەندێشەی داهێنەرانە. لای ڕۆمانتیكیەكان ئـەدەب بەگشتیو شـیعر بەتایبەتی لاساكردنەوەی سروشتو ژیانە، بگرە داهێنانـە (خەلقـە). ئامرازی خەلقیش لای ڕۆمانتیكیەكان ئەندێشەی داهێنەرانەیـە. ئـەو ئەندێشەیەیە كـە ڕەگـەزە پەرتـەكانی سروشـت یـان واقیـع یـان یـا دەوری ڕابـردوو یـان پێشبینی ئاینـدە بـە یەكـەوە گـرێ دەدا. لـەم جۆرە ئەندێشەیەدا، ڕوانینی شیعری قووڵو ڕوونو بـەجۆش دەبـێو گیـانی شـاعیر دەهـەژێنێو دەبـێ بەتاقیكردنـەوەی شـیعریی بـۆ شاعیرەكە.

٩. بابەتی ئەدەبی ڕۆمانتیك. ڕۆمانتیكی ئەورووپی بابەتـەكانی تەقلیدی نین، دەتوانێ هەر شتێ بكاتـە بابـەتی نووسـین، وەكـو دیمەنـەكانی سروشـت، مێـژووی نەتەوایـەتی، مـۆركی ناوچـەیی، شـتی تایبـەتی لـەباتی گـشتی، فەلـسەفەی میـسالی، ڕەگـەزی لـە ئاسـایی بـەدەر، كەلاوە، شەو، مردن، گۆڕ، خەون،...

١٠. چۆنیەتی دەربڕینی ڕۆمانتیك لە دەربڕیندا پەنا دەباتە بەر هەندێ سیمای تایبەتی وەکو: ڕزگاربوون لە دەستوورو یاسا، ئالۆزی، تێکەڵ کردنی هەستەکان، بەناویەکدا چوونی ئەرکی هونەرە جوانەکان، ڕەچاوکردنی لایەنی زاتیو لیریکی،...

ڕۆمانتیك لە ئەدەبی کوردیدا:

ڕۆمانتیك لە ئەدەبی کوردیدا، لە شیعر زیاتر دەردەکەوێ تا لە جۆرەکانی دیکەی ئەدەب. هەر چەندە ڕەگەزی ڕۆمانتیك بۆ سەدەی نۆزدە دەگەڕێتەوە وەك لەهەندێ شیعری حاجیو لە شیعرەکانی مەولەویدا هاتووە، بەلاّم بەشێوەیەکی زەق ئەو ڕەگەزانە لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم گەلاّلە بوون، بەتایبەتی لەماوەی نێوان هەر دوو جەنگی گێتی. ئەمەش جگە لە کاریگەری ناوەوە، کاریگەری دەرەوەشی بەسەرەوە هەبوو. شیعری نەتەوە دراوسێکانو بەتایبەتی شیعری تورکی لەو سەردەمەدا کاری زۆری کردبووە سەر ئەو جولانەوە تازەگەرییەی لە گەلاّلەبووندا بوو، جگە لەکاریگەری شیعری ئەوروپی کە چ بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بێ لەڕێی شیعری تورکییەوەو چ بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بێ کاری زۆری کردبووە سەر گوڕپێدانی جووڵانەوەی تازەگەریی شیعری کوردی هەر چەندە بزاڤی پێشکەوتنخوازی تورکی لەسەدەی ڕابردوودا بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی بەخۆیەوە نەگرت لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆشنبیرانی کورد زۆر سوودیان لە ئەدەبی پێشکەوتنخوازی تورکی وەرگرتو گۆڕانێکی

بنجییان لەشێوەو ناوەڕۆکی شیعری کوردی هێنایە کایەوە کە لەڕاستیدا شۆڕش بوو دژی دەستوورو بنەماکانی ڕێبازی کلاسیزم. پێشەنگانی ئەم نوێخوازییە بریتی بوون لە شێخ نووری شێخ ساڵحو ڕەشید نەجیبو گۆرانو پیرەمێردو... کە هەموویان کاریگەری شیعری ئەوروپیو تورکییان زەق پێوە دیار بوو.

بنەمەکانی ڕۆمانتیك لە شیعری کوردیدا:

١. پشت کردنە کێشی عەرووزی کە شیعری کلاسیزمی کوردی پێ نووسراوەو گەڕانەوە بۆ کێشی ژمارەیی (برگەیی- پەنجەیی- خۆماڵی) کە کێشێکی ڕەسەنی کوردییەو لەسەر بنەمای ژمارەی برگەی لەتە دێڕ هاتووەو هەموو شیعری فۆلکلۆریو زۆربەی هەرە زۆری شیعری زاری گۆرانو لوڕ بەو کێشە نووسراوە.

٢. وازهێنان لە یەکێتی سەرواو بەکارهێنانی سەروای مەسنەوی یان سەروای ڕەنگاوڕەنگ کە شاعیر بەپێی پێویست پەنای دەباتە بەر بۆ ئەوەی لەپاڵ کێشە ڕەسەنەکە ئاوازێکی تایبەتی بە هۆنراوەکەیدا.

٣. یەکێتی بابەت لە شیعری ڕۆمانتیکیدا بەسەر هەموو هۆنراوەکەدا دابەش دەبێ. هەموو دێڕەکان یەکێتی پتەویان لەنێو دایەو پەیوەندییەکی واتاییو ئەدەبی پتەو بەیەکەوە دەیانبەستێتەوە لابردنی هەر دێڕێکو زیاتر کردنی هەر دێڕێك هۆنراوەکە دەشێوێنێ.

٤. بەکارهێنانی زمانێکی سادەو ئاسان کە هەموو کەس تێی بگا، نەك کۆمەڵێکی دەستەبژێر (نخبە)، وشەکانی هەموو کوردی پەتین‌و بەپێی توانا شاعیر خۆی لەبەکارهێنانی وشەی عەرەبی‌و فارسی‌و تورکی قورس دوور دەخاتەوە. واتە وشەو دەستەواژەو ڕستەکان کورت‌و پەتی‌و پوخت‌و ڕەسەن‌و بێ گرێ‌و گۆڵن‌و مانایان ئاشکراو دیارە.

٥. شاعیر بەپێی توانا خۆی لە هونەرە ڕەوانبێژییە تەقلیدییەکان لادەداو بەدوای لێکچواندن‌و خوازەو هونەری جوانکاری تازەدا دەگەڕێ.

٦. شاعیر جگە لەوەی کە بەزمانێکی سادەو ئاسان دەنووسێ کە هەموو کەس تێی بگا، نووسینەکەشی بۆ هەموو کەسەو لەپێناوی ڕەشەوەندی خەڵکەکە دەنووسێ‌و نووسینەکەی خزمەتی چینە زۆر لێکراوو قوربانییەکانی کۆمەڵ دەکا.

٧. گەڕانەوە بۆ سروشت‌و گەڕان بەدوای جوانی لە دیمەنەکانی سروشت‌و خەم خواردن بۆ دیمەنە جەرگبڕەکان وەکو وەرینی گەڵای دارێك‌و خشینی ئەستێرەیەك‌و ئاوابوونێکی مانگ‌و خۆر...

٨. خۆشەویستییەکی پاك‌و بێگەردو زۆرجار نا ئومێد بوون لە خۆشەویستی‌و ڕوانینە ژیان‌و دوا ڕۆژ بەچاوی ڕەشبینانەو پەسەندکردنی گۆشەگیری‌و خۆدوور خستنەوە لە خەڵك.

٩. تاکێتی (زاتییەت)و باس کردنی دەردو ئازاری تایبەتی‌و خۆ دوورخستنەوە لە بابەت‌و هەست‌و سۆزی گشتی‌و عەودال بوون

بەدوا ئەو دیاردانەی کار لەدەروونی دەکەن، خۆشی پێ دەبەخشن یان ئازاری دەدەنو لە ئەنجامدا تووشی گەشبینی یان ڕەشبینی دەکەن.

١٠. ڕابردوو دەبێتە مەیدانێکی فراوان، ئەندێشەی شاعیر دەگەڕێتەوە سەری‌و بابەتی ئەدەبی‌و دیمەنی گەش‌و جوانی لێ وەردەگرێ‌و دووبارە دروستی دەکاتەوەو زۆرجار بەسەر چرکەساتێکی خۆشی بەسەرچووی ڕابردوودا دەگری چونکە دەزانێ ئەو خۆشییە تازە ڕۆیشت‌و ناگەڕێتەوە.

١١. سوود وەرگرتن لە کەلەپووری میللی بە هەموو کەرەستەی زمان‌و بابەتی ئەدەبییەوە بۆ نووسینی بەرهەمی وا کە گیانی میللی‌و نەتەوایەتی‌و نیشتمانی تێدا بدرەوشێتەوە.

ڕۆمانتیك لە

ئەدەبیاتی کوردی- شێوەی کرمانجی خواروو

لەشێوەی کرمانجی خوارووداْ، سەرەتای تازەکردنەوەی شیعری کوردی‌و شکاندنی کۆت‌و یاساکانی کلاسیزم لە بیستەکانی سەدەی بیستەم دەستی پێ کردو یەکێ لەڕابەرانی ئەو تازەکردنەوەیە (گۆران)ی شاعیر بوو. کە لێرەدا کورتەی ژیان‌و نموونەیەکی شیعری سەر بەڕێبازی ڕۆمانتیکی دەنووسین‌و شی دەکەینەوە...

گۆران ١٩٠٤- ١٩٦٢/١١/١٨

گۆران ناوی عەبدوللایەو کوڕی سلێمان بەگی کاتبی فارسییە. لە ساڵی ١٩٠٤ی زاییندا لە شارۆچکەی هەڵەبجە هاتۆتە دنیاوە بە منداڵی لای باوکی خوێندوویەتی پاشان چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی‌و دوو ساڵیش لە قوتابخانەی ناوەندی کەرکووك خوێندوویەتی‌و بەهۆی مردنی باوکی‌و کوژرانی محەمەد بەگی برای وازی لە خوێندن هێناوەو گەڕاوەتەوە هەڵەبجە. ماوەیەك مامۆستای سەرەتایی بوو. لەکاتی جەنگی دووەمی جیهانی بەڕێوەبەری بەشی کوردی بوو لە ئێستگەی (ڕۆژهەڵاتی نزیك- الشرق الادنی) لە یافا، فەلەستین. کە جەنگ بڕایەوە، گەڕایەوە سلێمانی. دوای شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ١٩٥٨و دامەزرانی بەشی زمانی کوردی لە زانکۆی بەغدا، بوو بە مامۆستای وانەبێژو ئەدەب‌و ڕەخنەی ئەدەبی گوتۆتەوە. لەژیانیدا زۆر تووشی ئەشکەنجەو گرتن بووەو تا لە ١٩٦٢/١١/١٨ کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

١. فرمێسك‌و هونەر.
٢. بەهەشت‌و یادگار.
٣. سروشت‌و دەروون.
٤. لاوك‌و پەیام.
٥. هەڵبژاردە (وەرگێڕانی کۆمەڵە چیرۆکێکی بیانییە).
٦. جگە لە دەیان وتارو شیعری وەرگێردراو و موحازەرەکانی کۆلێجی ئادابی بەغدا.

پـــایـز

پایز! پایز!

بووکی پرچ زەرد.

من مات، تۆ زیز:

هەردوو هاودەرد!

من فرمێسکم، تۆ بارانت،

من هەناسەم، تۆ بای ساردت،

من خەم، تۆ هەوری گریانت،

هەرگیز، هەرگیز

پایز! پایز!

★★★

پایز! پایز!

شانو مل ڕووت،

من مات، تۆ زیز،

هەردووکمان جووت،

هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین،

ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین،

پۆلی باڵدار ئەفڕێ بگرین،

بگرین.، بگرین.، چاومان نەسڕین،

هەرگیز، هەرگیز!

پایز! پایز!

★ ★ ★

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

گۆران لەم هۆنراوەیەدا، دەگاتە ئەوپەڕی ڕۆمانتیکیەت، سۆزێکی خەستو قووڵ بە سروشتی دەبەستێتەوە لە خەمناکترین وەرزی ساڵدا کەپایزەو شاعیر بە جۆرێکی وا لەگەڵ سروشتو پایزدا تێکەڵ دەبێ کە هەردووکیان دەبن بەیەكو هیچ سنوورێك لەنێوانیان نامێنێ.

گۆران بۆیە پایزی هەڵبژاردووە لەو وەرزەوە چۆتە باوەشی سروشت چونکە مەرگی (جوانیی) تێدا دەبینی، جوانییش لای گۆران هەموو شتێکەو نەمانی جوانیی زۆر ئازاری دەداو دەیخاتە دونیایەکی پڕ ژانو ئازارەوە... نەمانی گەڵای درەخت، سیس بوونی گوڵ، کۆچو ڕەوکردنی پۆلی باڵدار...

لەم هۆنراویەدا، گۆران پایز وەکو خۆی دەبینێ، هەردووکیان (هاوەدرد)ن. ئەم هاوکێشەیە ئەو کاتە بەرەو تەواوی دەچێ کە گۆران بەراوردەکە فراوانتر دەکا، دیاردەی خەمو ئازاری خۆیو هی سروشت بەرامبەر یەکتر ڕادەگرێ:

فرمێسك = باران

هەناسە = بای سارد

خەم = هەوری گریان

ئەم دیاردانە لە ڕوانگەی گۆرانەوە بەردەوامنو هەرگیز دادی خۆیو سروشت لەدەست ئەم نەهامەتیانە کۆتایی نایە، بۆیە ئەمەش بەرەو نائومێدی ڕۆمانتکیانەی دەباتو داوا دەکا لەگەڵ پایز هەربگرینو چاویان نەسڕن.

ئەم هۆنراوەیە لەسەر بنەمای دوو لایەنی دامەزراوە: شاعیرو سروشت (پایز) شاعیر هاوکێشەیەك دروست دەكا لەنێوان خۆیی (الذات) و پایز (الموضوع)و هەردووکیان بەیەکەوە هەڵدەچنیٚو تێکەڵ بەیەك دەبنو بەیەکەوەش بەرەو کۆتایی دەچن کە نا ئومێدییە.

گرنگترین ڕەگەزەکانی ڕۆمانتیکی لەم هۆنراوەیەدا ئەمانەن:

١. گەڕانەوە بۆ سروشتو تێکەڵ بوونی گیانی بەگیانی لەگەڵ دیاردە خەمناکەکانی، کە سۆزێکی قووڵ لەدڵی شاعیردا دەبزوێننو هاودەردییەك لەنێوانیان دروست دەکەن.

٢. خەمو ئازار خواردن بۆ نەمانی جوانیی، کە لەم هۆنراوەیەدا لە سیس بوونی گوڵو وەرینی گەڵای درەختو فڕینی باڵداردا دەردەکەویٚو هەموویان نیشانەی مردنن، مردنیش یەکێکە لەو بابەتانەی ڕۆمانتیك خۆیان پێوە خەریك دەکا.

٣. خەیاڵێکی ڕۆمانتیکیانەی فراوانی تێدایە بۆتە مایەی دروست کردنی زۆر وێنەی هونەری جوان، وەکو (بووکی پرچ زەرد)و (شانو مل ڕووت) بۆ پایزو (ڕژانی ئاڵتونی دار)...

٤. هۆنراوەکە لەسەر کێشی بڕگەیی (پەنجەیی- خۆماڵی) نووسراوەو کێشی ئازادە، چونکە شاعیر پێی چوار بڕگەیی کردووە بە بنەماو لەهەر لەتێکدا یەك پێی یان دوو پێی هێناوە، واتە (٤)یان (٨) بڕگەیە.

٥. لەبارەی سەرواوە، گۆران سێ چوارینەی پێشەوەی بە سەروای (بەنۆرە- متناوب) هێناوە کە بەم جۆرە دارژاوە (أ ب أ ب)، چوارینەی کۆتاییشی هەموو لەتەکانی لەسەریەك سەروا دەڕوا ئەمەش پێی دەگوترێ (چوارینەی تەواو) واتە گۆران خۆی بە یەکێتی سەروا نەبەستۆتەوە.

٦. وشەکانی هەمووی کوردین‌و خۆی لە وشەی بیانی نەداوە، سەراپای هۆنراوەکە، ڕەنگە یەك تاکە وشەی تورکی تێدابێ ئەویش (ئالتۆن)ە...

٧. دووبارەکردنەوەی هەندێ وشەی تایبەتی وەکو (پاین) کە کرۆکی هۆنراوەکەیە بابەتەکەی قوڵتر کردۆتەوە، جگە لەو ئاوازە ناسکەی لە دەنگی وشەکانەوە پەیدا دەبێ‌و هۆنراوەکە پڕ ئیقاعی خەمناك دەکا.

ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- شێوەی گۆران

لە ئەدەبیاتی زاری گۆرانیشدا هەر شیعر بەسەر جۆرە ئەدەبییەکانی دیدا زاڵە. شیعری شێوەی گۆران هەر لەسەرەتاوە ڕێچکەی تایبەتی خۆی گرتووەو خاوەنی خاسیەت‌و سیمای تایبەتی خۆی بووە کە لەزۆر لاوە لەشیعری شێوەکانی دیی کوردی جودایە. یەکێ لە سیما هەرە دیارەکانی شیعری ئەو شێوەیە ئەوەیە کە، بە دەگمەن نەبێ، نەکەوتۆتە ژێر کاریگەری کێشی عەرووزی‌و یەکێتی سەروای غەزەلی عەرەبی، فارسی وەکو شێوەکانی دی... زۆر شاعیری بە توانا لەو

شێوەی زمانی کوردی هەڵکەوتوونو مەولەوی یەکێکە لە شاعیرە هەرە بەرزەکانیان. شیعرەکانی مەولەوی پڕن لە سۆزی خۆیەتی (زاتییەت)و خەمو جەخارو باسی مەرگو مردنو وەسفی سروشتو هەستی سۆفێزمانەی قووڵو سووتان بە دەردی دووریو بێزاریی لە ژیانو خۆزگە خواستن بە مردن... ئەمانەش ڕەگەزە سەرەکییەکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکین، بۆیە هەرچەندە لەسەردەمی مەولەویدا، کە سەدەی نۆزدەمینە، ڕێبازی ڕۆمانتیکی لە کوردیدا پەیدا نەببوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانین زۆربەی شیعرەکانی مەولەوی بە ڕۆمانتیکیەت دابنێین هەر بۆیەش لێرەدا نموونەیەکی شیعری مەولەوی بۆ ئەو ڕێبازە وەردەگرینو شی دەکەینەوە.

مەولەوی

مەولەوی ناوی (عەبدوڕەحیم)ی کوڕی (مەلا سەعید)ەو نازناوی (مەعدووم)ەو بە (مەولەوی) ناوبانگی دەرکردووە، بە شەش پشت دەگاتەوە مەلا ئەبووبەکری مەسەننیف، خاوەنی کتێبی (الوضوح) و لە بنەماڵەی پیر خدری شاهۆیە. لەساڵی ١٨٠٦ لە گوندی (یاقشلاخ)ی سەر شاتەی ناوچەی تاوە گۆز هاتۆتە دونیاوە. سەرەتا لای باوکی خوێندوویەتی، پاشان بۆ خوێندن (مەریوانو چوڕو نەنەو سنەو بانەو سلێمانیو هەڵەبجە) گەڕاوە. بۆ جاری دووەم دەچێتە سنەو لە مزگەوتی (دار الاحسان) لای حاجی مەلا ئەحمەدی نۆتشی دەخوێنێو ساڵی ١٨٤١ ئیجازەی مەلایەتی لێ وەردەگرێو دەگەڕێتەوە وڵاتی خۆی. پاشان دەکەوێتە داوی شێخ وەسمانی تەوێڵەو تەریقەتی لێ وەردەگرێ. لە (چۆرەو بێژاوەو بیاوێلێ)و ئینجا سەرشاتەی پشت قەڵای (شمێران)ی سەر سیروان دەرز دەڵێتەوە. لە ساڵی ١٨٨٢ هەر لەسەر شاتە کۆچی دوایی کردووەو گۆڕەکەی بۆتە مەزارگای شەیدایانی خۆیو شیعرەکانی.

گرنگترین بەرهەمی مەولەوی ئەمانەن:

١. الفضیلة، ٢٠٣١ دێرە شیعری عەرەبییە.

٢. العقیدة المرضیة، ٢٤٥٢ دێرە شیعری کوردییە.

٣. الفوائح، ٥٢٧ دێرە شیعری فارسییە.

٤. دیوانی مەولەوی، کە شیعرەکانی تێدا بلاّوکراوەتەوە.

نموونەیەك

١. ئێمشەو هەم دیسان دەروون پڕ خەمەن
ئەساسەی ماتەم جەلامان جەمەن

٢. نەتاو دووری دڵ بێ قەرارەن
بینایی دیدەم جە خەفەت تارەن

٣. شریخەو گرمەی هەور دووریی دۆس
وەفەنا بەردەن مەغزو ڕەگو پۆس

٤. شەڕارەی گرپەی ناری مەهجووری
کەردەن وەغوبار کۆگای سەبووری

٥. نەتاقەت مەندەن نەتۆی دەروونـدا
نە لەیلی مدیۆ وەلای مەجنووندا

٦. یاخوا مەردەنی بۆ وە میهمانم
ئیتر نەوینوون دووریی یارانم

٧. بەڵکم خەلاسیم نەدەس دووریم بۆ
بەو زووخی زامان نەشوون وەگڵکۆ

(هەمووی بۆ لەبەرکردن)

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەساسە	:	بنچینە، هۆ، ئەگەر.
ماتەم	:	شین، تازیە، بەهی.
جە	:	لە، جەلامان: لە لامان.
جەم	:	کۆ، گرد، جەمەن: کۆبوونەتەوە، گردبوونەتەوە.
نە	:	لە، نەتاو دووری: لەتاوی دووری.
بێ قەراو	:	بێ ئۆقرە، بێ هەدادان.
دیدە	:	چاو.
تار	:	تاریك.
دۆس	:	دۆست، برادەر.
فەنا	:	لەناوچوون، نەمان.
مەغز	:	مێشك، مژی.
ڕەگ	:	دەماری لەش، ڕەـ.
پۆس	:	پێستە.
شەرارە	:	پڕووشك، پزیسك.
گرپە	:	گڵپە، کرفە.
نار	:	ئاگر.
مەهجووری	:	دووری، لێك دابڕان.
کەردەن	:	کردوویە.
مەندەن	:	ماوە.

تۆی	:	تۆیی، ناوەوەی، پەردەی.
مدێو	:	دەڕوانیێ، بەریێ خۆ ددەتیێ.
وە	:	بە، وەلای = بەلای
مەردەنی	:	مردن.
بۆ	:	ببیێ.
میهمان	:	میوان، میڤان.
نەوینون	:	نەبینم.
زووخ	:	زووخاو، کێم.
زامان	:	برینان، زام = برین
نەشوون	:	نەچم.
گڵکۆ	:	گۆڕ، قەبر.

مەولەوی باسی خەمو خەفەتی دڵی خۆی دەکا لە شەوێکدا، چۆن بەو شەوە بەدەم خەمەوە دەتلێتەوە ولێلآیی چاوی داهاتووە لەبەر گریانو لەبەر دووری دۆستەکەی مێشكو گیانی لێك هەڵوەشاوەو سەبرو قەراری لەبەر بڕاوە... تووشی نا ئومێدی هاتووە، چونکە نەخۆی تاقەتی ماوەو نە یاریش ئاوڕێکی لیێ دەداتەوە، ئیتر لەو نا ئومێدییەدا خۆزگە بە مردن دەخوازیێ بۆ ئەوەی لە دەست دەردی یار بحەسێتەوەو بەو زامە سەختەوە نەچێتە ژێر گل.

گرنگترین ڕەگەزی ڕۆمانتیکی لەم شیعرەدا ئەمانەن:

١. شاعیر شەوی هەڵبژاردووە، باسی خەفەتی خۆی لەو شەوە دەکا... شاعیرانی ڕۆمانتیك زۆرجار پەنا دەبەنە بەر شەو، کە دونیا کپو بێ دەنگ دەبێو هێمنی باڵ بەسەر دونیادا دەکێشێ، لەو ساتە کپو هێمنەدا دەکشێنەوە ناو دونیای تایبەتیو ناوەوەی خۆیانو بیر لە ڕابردووی خۆشی تێپەڕبوو و ئایندەی خەیاڵاوی دەکەنەوە...

٢. شاعیر باسی دوورکەوتنەوەی دەکاتو کاریگەری ئەو دوورییە لەسەر هەستو هۆشو مێشكو دەمارەکانی پیشان دەدا، چونکە دوورکەتنەوە لەخۆشەویست یەکێکە لەهۆیە سەرەکییەکانی بەدبەختی عاشق... ئەو دوورکەوتنەوە شاعیر دەخاتە ئازارو خەیاڵاتو وای لێ دەکا بیر لە ساتە خۆشەکانی ڕابردوو بکاتەوەو بەراوردێك بکا لەنێوان ئەوسا، کە لەگەڵ یارەکەی خەفەتی بەبا دەدا، و ئێستا، کە بەدەست ئازاری دووری یارەوە دەتلێتەوە.

٣. لەم بارە دوورنییە سەختەی شاعیر تێیدا دەژی لە ئەنجامی دووری یارەکەی، تووشی سەرگەردانیو نا ئومێدی دەبێ. هیوای بەدیداری دۆس نامێنێو ژیانیش بۆ دۆس مانای تێدا نامێنێ، چونکە دۆسو ژیان لای شاعیر دەبن بەیەك، ئیدی ئەو نائومێدییە دەگاتە ئەو پەڕیو شاعیر خۆزگە بەمردن دەخوازێ...

٤. مەولەوی وەکو هەموو شاعیرانی شێوەی گۆران، پەیڕەوی کێشی بڕگەیی (پەنجەیی- خۆماڵی) کردووەو هەموو شیعرەکانی لەسەر کێشی (١٠= ٥+٥) بڕگە نووسیوە. ئەمەش کێشێکی زۆر باوی

کوردییەو تەنانەت گۆرانی شاعیر ئەمەی بەکێشی نەتەوەیی داناوە...

٥. لەڕووی سەرواوە، یەکێتی سەروای پەیڕەو نەکردووە، سەروای مەسنەوی بەکارهێناوە. ئەم سەروا مەسنەوییە بوار زێتر بۆ شاعیر دەرەخسێنێ کە درێژە بە دەربڕینی هەستی ناوەوەی بداتو وشەی باشترو لەبارتر هەڵبژێرێ.

٦. وشەکانی بەکاری هێناون زۆربەیان وشەی ڕەسەنی کوردین، ئەگەر وشەی بیانیشی بەکارهێنابێ، ئەوانەی بەکارهێناوە کە زۆرباونو هەموو کەس تێیان دەگا.

٧. وێنەو لێکچواندنو خوازەکانی زۆر باونو هەموو کەس تێیان دەگا، بەدوای دارشتنی ئاڵۆزو دوورە دەست نەگەڕاوە، هەر دەڵێی لەناو دۆستان دانیشتووەو باسی ئازارو مەینەتی خۆیانی بۆ دەکا.

ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- شێوەی کرمانجی ژووروو

لەشێوەی کرمانجی ژوورووش، وەکو شێوەی کرمانجی خواروو، شیعری کوردی لەنێوان هەردوو جەنگی گێتی سەدەی ڕابردوودا گۆڕانی بنچینەیی بەخۆیەوە دیو سیماو خاسیەتی نوێی وەرگرت. ئەم نوێکردنەوەیەی شیعری شێوەی کرمانجی ژووروو بەشێوەیەکی دیار لە سییەکانی سەدەی ڕابردوودا گەلاڵەبوو، بەتایبەتی لەگۆڤاری هاوارو ڕوناهیو ستێر، کە مینبەری بڵاوکردنەوەی شیعری نوێی ئەو شێوەیە بوون. زۆر شاعیری کرمانجی ژووروو دەوریان لەو تازە کردنەوەیەدا

هەبوو وەكو قەدری جانو كامەران بەدرخانو جگەرخوێنو... كە وازیان لە دەستوورەكانی شیعری كلاسیزم هێناوە بەشێوازێكی نوێوە بابەتی تازەیان هێنایە كایەوە... شیعری خودی لیریكی– و شۆڕشگێڕی، لەو سەردەمەدا برەویان سەند، چونكە ڕەنگدانەوەی ڕاستەقینەی بارودۆخی ئەوسای نەتەوەیی كوردو كوردستان بوون... شۆڕشە ڕزگاریخوازەكانی كوردو ئەو نسكۆیانەی تووشی كورد بوون، دەوری سەرەكییان هەبوو لەسەر هەستو سۆزی شاعیرانو زۆریان لە ئەنجامی تێكشكانی ئەو شۆڕشانە تووشی گۆشەگیریو نا ئومێدیی بوونو زۆریشیان بەچاو ڕوونییەو دەیانڕوانییە دوا ڕۆژو بڕوایان بە سەركەوتن هەبوو، ئەمانە هەمووی لە شیعری ئەو كاتەوە دیارە... یەكێ لەو شاعیرانەی هەر لەسەرەتاوە بەچاوێكی تازەوە دەیڕوانییە ژیانو دەوروبەرو ڕەخنەی لە كەمو كورتییەكانی كۆمەڵی دواكەوتووی كورد دەگرتو بەشەهیدەكانی شۆڕشەكانی هەڵدەگوت جگەرخوێن بوو كە پایەی لەو تازەكردنەوەیەدا زۆر ئاشكراو دیارە... بۆیە لێرەدا نموونەیەكی شیعری ڕۆمانتیكی جگەرخوێن وەردەگرینو لێكی دەدەینەوە.

جگەر خوێن

ناوی شێخ مووسا کوڕی محەمەدی کوڕی مەحموودی کوڕی عەلییە، ساڵی ۱۹۰۳ لە گوندی (حەسار)ی دەڤەری (مێردین) هاتۆتە دونیاوە.

جگەرخوێن لە خێزانێکی هەژارو نەدار بووەو هەر زوو دایكو باوکی نەماونو لەگەڵ برا گەورەی پێکەوە ژیاون. ناچار بووە بەکرێکاریو نۆکەری ئیش بۆ دەرەبەگو ئاغاو دەوڵەمەندەکان بکات، ساڵی ۱۹۲۰ بۆ خوێندن دەچێتە دیاربەکرو زۆر جێگا دەگەڕێ، ساڵی ۱۹۲۵ کە شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران بەرپا بوو، و هەرزوو سەرکوت کرایەوە، ئەمە کارێکی زۆری لە جگەرخوێن کرد. ساڵی ۱۹۲۷ جگەرخوێن ناچاربوو جزیرەی کوردستانی تورکیا جێ بێڵێو ڕوو بکاتە سوریاو لە (عاموودە) نیشتەجێ بێ. کە کۆمەڵەی (خۆی بوون) لەو ساڵەدا دامەزرا، جگەر خوێن یەکێ بوو لە ئەندامە چالاکەکانی. کە گۆڤاری (هاوار) دەرچوو یەکێ لەو شاعیرانەی بەردەوام شیعرییان تێدا بلاودەکردەوە جگەرخوێن بوو.

جگەرخوێن دژی ئاغاو دەرەبەگو شێخەکان دەینووسیو کردەوە خراپەکانی ڕسوا دەکردنو لەسەر هەژارو لێقەوماوو زۆر لێکراوان بە دەنگ دەهات، بەمەوە خۆی تووشی زۆر کێشەو ناخۆشی دەکرد.

دوای شۆڕشی (۱٤)ی تەمموزی ۱۹۵۸ جگەرخوێن هاتە بەغداو لە بەشی کوردی کۆلیجی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغدا دەرزی دەگوتەوە. ساڵی ۱۹٦۱، کە شۆڕشی کورد هەڵگیرسا، جگەرخوێن ئەگەر چی هەر لە

بەغدابوو، بەلام زۆر لایەنگری شۆڕشی دەکردو حکومەت لە هەڵوێستەکانی ڕازی نەبوو و فشاریان خستەسەرو ئەویش ناچار بوو ساڵی ١٩٦٣ بگەڕێتەوە سوریا. ساڵی ١٩٧٨ جگەرخوێن ڕووی کردە هەندەرانو لە سوید ئاکنجی بوو، هەر خەریکی کاری ئەدەبیو چاپ کردنی بەرهەمەکانی بوو، تا لە ١٩٨٤/١٠/٢٢ لە سوید کۆچی دوایی کردو لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکەیان هێنایەوە کوردستانو لە قامیشلی لەناو باخچەی ماڵی خۆیان ناشتیان.

بەرهەمەکانی جگەرخوێن:

١. ئاواو دەستوورا زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٦١.

٢. فەرهەنگا کوردی، بەرگی: ١و ٢ ، بەغدا ١٩٦٢.

٣. شەش دیوانە شیعر.

نموونەی شیعری:

سەرمەستی ئەڤینم

١. ئەی هەڤالا ئەڤیندار
تـوو ژی وەك مـن بریندار

٢. کەنگی کۆ ئەم دگهین هەڤ
ب دڵخوشی ڕۆژو شەڤ

٣. گول و چیچەك گەش دبن
دلی داران خوەش دبن

٤. سونبول هاویر دهەژین
ئەڤ ستێرك دڕژین

٥. چیا بڵند دبن ژۆر
جهان دبت کەسکە سۆر

٦. با تێ بەسازو لیلان
تەروەندە هاویر دلان

٧. ئاڤێن گۆلا ددن پێل
ڕوێ ڕۆژێ دبت سێل

٨. تلوور کەسك و زەردو سۆر
ب بازکان دچن ژۆر

٩. وەکو لۆکس و چرا گەش
رۆنی ددن شەڤا ڕەش

١٠. پڕگەش دبن گولێ من
تەڤ درەڤن کولێ من

١١. گـول و چيـچەك ئـەزو تـوو
قـازو ئـۆردەك ئـەزو تـوو

١٢. هـەردوو ڕەوشـا ڤـێ ژينـێ
دەنگـــێ ســـازا ئـــەڤينێ

★★ ★★ ★★

(لەسەرەتاوە هەشت دێڕی بۆ لەبەرکردن)

لێکدانەوەی وشەکان:

هەڤاڵ : دۆست، برادەر، هاوڕێ.

ئەڤيندار : خۆشەويست، عاشق.

کەنگی : کەی، چ کاتێ.

دگهین : دەگەین.

هەڤ : يەکتر.

چيچەك : کولۆوکی پشکووتوو.

هاوير : لەهەر چوارلا، لەدەورە، نکال، تەرەف، لا، بلاو.

ستێرك : ئەستێرە، گۆلاو.

دبت : دەبێت.

تێ : دێ.

ساز : گۆرانی، ئاواز.

ليلان : دەنگی باکوت، هاشەو هاڕەی با بە بەفرەوە.

تەروەندە	:	چتی نایاب.
پێل	:	شەپۆڵ.
سێڵ	:	ساج.
تلوور	:	تەیروتوار، باڵندە.
بازك	:	بازدان.
لۆكس	:	چرای گاز.
ڕۆنی	:	ڕۆناكی.
پڕ	:	زۆر.
تەڤ	:	هەموو.
دڕەڤن	:	دەڕۆن.
كول	:	خەمو كەسەر.
ئۆردەك	:	مراوی.
ڕەوش	:	شێواز.

جگەرخوێن لەم شیعرەدا، بەشێوەیەكی ڕۆمانتكیانە باسی پەیوەندی خۆیو ئەڤیندارەكەی دەكا، كە ئێستا لەبەر ئەوەی لێك دوورن، دڵبریندارن، واتە بەئێشو ئازارو خەمو خەفەتن، حەسرەت بۆ ئەو ڕۆژە دەخوازن كەبە یەك دەگەن... هەر كاتێ ئەوان بەیەك بگەن، دونیا سەراپا دەگۆڕێ، هەمووی دەبێ بە خۆشیو شادی، ئەو خۆشیەش لەم دیمانانە دەردەكەوێ: گەشانەوەی گوڵو كولووك، دەركەوتنی سونبولو ستێرك، هەڵكشانی چیا، هاژەهاژی با، شەپۆڵدانی گۆمو

سوورهەڵگەڕانی خۆرو بازبازێنی تەیرو تلوور... ئەوسا لەسایەی ئەم دیمەنە جوانانەی سروشت، کە بەیەك گەیشتنی شاعیرو ئەڤیندارەکەی جوانتری کردوون، ئەوو ئەڤیندارەکەی دوو بەدووبەیەکەوە وەکو گوڵو کولووك بەدەم یەکتر دەشنێنەوەو وەکو قازو مراوی لەگەڵ یەکتر دەلەنجێنەوەو هەردووکیان دەبن بە ڕەوشی ژیانو دەنگی سازی ئەوین.

گرنگترین ڕەگەزی ڕۆمانتیکی لەم شیعرەدا ئەمانەن:

١. شاعیر خۆیو هەڤاڵەکەی هەردووکیان برینـدارن، بریـنداری دەردی جودابوونەوە، ئەمەش شاعیری تووشی ئازارێکی وا کردووە دونیای لەبەرچاو خستووە، وتەنیا بە گۆڕینی ئەم حاڵەتی جیابوونەوەیە، شاعیر دەگەڕێتەوە سەرباری ئاساییو دونیای لەبەرچاو جوانترو گەشتر دەبێ.

٢. یەکێ لە سیماکانی تری ڕۆمانتیکی کە لەم شیعرەدا بەدی دەکرێ وەسفی سروشتو جوانییە. شاعیری ڕۆمانتیك هەمیشە بەدوای جوانیدا عەوداڵەو ئەو جوانییە لەهەموو وردە دیمەنێکی سروشتدا دەبینێ کە لەبەر چاوی گەورە دەبنو هەموو گیانی دادەگرن...ئەم جوانییەش لەم دیمەنانە دەردەکەون:

گەشانەوەی گوڵو کولووك، هەژانی سونبول، بەرزبوونەوەی چیا، کەسكو سوربوونی دونیا، هاژەهاژی (با)، شەپۆڵدانی گۆماو، سوورهەڵگەڕانی خەپڵەی خۆر، زێدەڕەوییان تێدا کراوە، ئەویش

بـــەهۆی بەیـــەك گەیـــشتنی دوو هـــاوڕێ ئـــەم تـــارای جوانییـــەیان بەسەرداهاتووە.

٣. شاعیر دەرمانی دەردی دڵی خۆی لـەو سروشـتە جوانـەوە دەبینـێ، کە ئەم هەموو دیمەنانە شەوی تاریکی بۆ ڕۆشـن دەکەنـەوەو دەردو کەسەریو خـەمی دڵـی دەرەوێننـەوە. دیسان باسکردنی شـەو کـە هێمای تاریکیو نا ئومێدییە سیمایەکی تـری ئـەو ڕێبازەیـەو شـاعیر بەدیمەنە گەشەکانی سروشت ئەو شەوە تاریکە ڕووناك دەکاتەوە.

٤. ئومێـدی شـاعیر لـەوە بەرجەسـتە دەبـێ کـەخۆیو هەڤاڵەکـەی لەسـایەی ئـەو سروشـتە گیانبەخـشەو دوور لەخـەمو کـولو کۆڤـان باوەش بەیەکدا بکەن وەکو گوڵو کولووك بەدەم یـەکتر بـشنێنەوەو وەکـو قـازو مـراوی بەلەنجـەولار بـێنو بـڕۆن... لـە کۆتایـشدا هـەردووکیان دەبـن بـە ڕەوشـی ژیـانو سـازو ئـاوازی ئـەڤینو خۆشەویستی.

٥. لـەڕووی ڕووخـسارەوە شـیعرەکە هـەمووی بـە کێـشی بڕگـەیی (پەنجـەیی- خۆمـاڵی) نووسـراوە، (١٠= ٥+ ٥) بڕگەیـە. ئەمـەش یەکێکە لە کێشە هەرە باوەکانی شیعری کوردی.

٦. شاعیر بە سـەروای مەسـنەوی شـیعرەکەی هۆنیوەتـەوە، واتـە هـەر دێڕێـك لەتـەکانی هاوسـەروانو پەیوەنـدی سـەروا سـازییان بـە دێڕەکانی دیکەوە نییـە. دیسان ئەمـەش لەسـەروا هـەرە باوەکـانی شـیعری کوردییـە. داسـتانە درێـژەکانو چـیرۆکە شـیعرەکانو

هۆنراوەی فۆلکلۆری ڕەسەنی کوردەواری هەمووی بەم جۆرە سەروایە نوسراوە.

٧. وشەکانی، هەمووی وشەی کوردی پەتی‌و ڕەسەن‌و شاعیر خۆی لەبەکارهێنانی وشەی بیانی دوور خستۆتەوە.

٨. دارشتنی ڕستەکان ڕەوان‌و بێ گریێ‌و گۆڵن‌و ڕستەی سووک‌و کورتی بەکارهێناوە، ئەمەش شیعرەکەی ئاسانتر کردووەو هەموو کەس خۆشی لە خوێندنەوەی وەردەگرێ‌و پێیەوە ماندوو نابێ.

ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی (جاران)

لەزرووفی تایبەتی کوردی یەکێتی سۆڤێتی جاراندا، ئەدەبیاتی تازەی کوردی سۆڤێتی لەسەر بناغەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی دامەزرا. گەشەسەندنی ئەو ئەدەبییاتە شان بەشانی لێکۆڵینەوەو سوود بینین لە داستانی دەوڵەمەندی میللی ڕۆیشتو، بوو بەیەکێك لە نیشانە ئاشکرا بەرزەکانی پلەی گەشەسەندنی ڕۆشنبیری کوردی یەکێتی سۆڤێت. بەم جۆرە گەلێك بەرهەمی ئەدەبی وایان نووسی کە ناویان لەمێژووی ئەدەبی کوردی ئەم سەردەمەدا تۆماربکات لەمانە: عەرەبی شەمۆ، حاجی جندی، ئەمینی ئەبدال، وەزیری نادر، جاسمی جەلیل، موسەیی ئاخوندۆڤ ، یوسفی بەکۆ، باخچۆیی سلۆ... هتد دیارن.

لەناو نووسەرانی کوردی یەکێتی سۆڤێتدا، عەرەبی شەمۆ هەر ئەوە نییە کە لە یەکێتی سۆڤێتدا ناوبانگی هەبێت، بەڵکو لەدەرەوەش ناوبانگێکی زۆری هەیە. عەرەبی شەمۆ دەستی بەنووسینی گوتار کرد لەبوارە جیاجیاکانی کاروباری ڕۆشنبیری کوردیو ژیانی کۆمەلایەتی لەو گوندانەی کە کوردی ئێزدی لێ نیشتەجێبوون، هەروەها لەبواری ئەدەبو ئامادەکردنی ڕۆژنامەی (زاریا فوستوکا– کازیوەی ڕۆژهەلات) کاری کرد. نووسینەکانی عەرەبی شەمۆ بەزمانی ڕووسی بوون، چونکە ئەم نووسینانە بۆ ئەو زاناو ڕۆشنبیرو ڕۆژهەلاتناسانەی ئەورووپی بوون کە گرنگییێکی تایبەت دەدەنە لێکۆڵینەوەی کوردی بەشێوەیەکی گشتی.

یەکێك لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی کە چیرۆکی (شڤانی کورد)ەو سروشتی (ئەفتۆبیۆگرافیا- مێژووی ژیان)ی هەیە، هەر لە سالآنی (سیی)دا بەکوردی بلاّوکرایەوەو زوو بەزوو کرا بە ئەرمەنیو ڕووسیو ئەڵمانی. لە ساڵی (١٩٥٧)دا بەزمانی گورجی بلاّوکرایەوەو پێش ئەوەش کرابوو بە فڕەنسی. گورجو گۆڵیی ئەدەبی (عەرەبی شەمۆ) هەر لە سەرەتاوە دیاربوو، (شڤانی کورد)و (کوردی ئەڵەگەز)[1].ی لەبەرهەمە کۆنەکانی کوردی ئەرمەنستانی سۆڤێتین.

لەم دوو بەرهەمەدا نووسەر ڕاستگۆیانە نەخشەی ژیانی زەحمەت کێشانی یەکێك لە ناوچەکانی کوردنشین دەکێشێتو سەختی ئەو ژیانە لە ژێر دەسەلاّتی کۆندا پیشان دەداتو وێنەی ڕەنج خوران دەکێشێتو ئەوەشمان پیشان دەدات کە چۆن ئەو ڕەنج خۆرو کۆنە پەرستانە لەسەرەتای دامەزراندنی ڕژێمی سۆشیالیستدا دەبوونە بەربەستی جێنشین بوونی کوردانی کۆچەر. لەم دوو چیرۆکەدا تەواو پەیدابوونی شارەزاو کادری کورد بەدی دەکرێت. عەرەبی شەمۆ لە ساڵی (١٩٣١)دا یەکەم چیرۆکی سەر شانۆی خۆی بەناوی (کۆچاکێ دەرەڤین- خوا پەرستی درۆ)وە بلاّوکردەوە، لەوێدا پەردە لەسەر پاشماوەی پروپووچو بیری کۆنەپەرستی لەناو کورددا بلاّو، هەڵدەماڵێت.

هەر لەم سالآنەدا عەرەبی شەمۆ بە نووسینو بە وەرگێڕان گەلێك نامیلکەی سیاسیو هۆشیارەکەرەوەی بۆ کوردی سۆڤێتی دەرکرد.

---

(١) ئەلەگەز: چیایەکی کوردنشینە لە ئەرمەنستانی سۆڤیتی.

کورتەیەك لەژیانی (عەرەبی شەمۆ)

ئەم نووسەرە بلیمەتە ناوی (عەرەب)ە کوڕی (شێخ شەمۆ)ی شێخ (شامیل)ە لە بنەماڵەیەکی کوردی یەزیدییانە لە ساڵی (١٨٩٥)دا لە گوندی (سووسر) لە ناوچەی (قارس)لەدایك بووەو سەختی ژیانی دیوەو لەهەموو مەیدانێکی ژیاندا تێکۆشەرە. ئەگەر سەیری تۆماری بەرهەمو نووسینەکانی بکەین، لەپاڵ ئەوانەدا کە باس کراونو لەپاڵ گەلێك گوتارو نامیلکەی سیاسیو کۆمەڵایەتیو زمانەوانیدا ئەم بەرهەمە ئەدەبیانەی تریش دەبینین:

١. ڕەبەن[١]، ١٩٣٠ (چیرۆکێکی سەر شانۆیە).

٢. بەربانگ[٢]، ١٩٥٧.

٣. ژینا بەختەوەر، ١٩٥٩.

٤. کوردی ئەرمەنستان، ١٩٦١ (سیناریۆیە بۆ سینەما).

٥. دمدم، ١٩٦٦ ئەمەش ڕۆمانێکی[٣] گەورەیە لە چیرۆکی ڕووداوو مێژووی قەڵای دمدمەوە وەرگیراوە.

٦. حەکایەتی کوردی ناو خەڵك، ١٩٦٧.

٧. کۆمەڵێك لەبەرهەمەکانی کۆکراوەی عەرەبی شەمۆ ١٩٦٩.

---

(١) ڕەبەن: هەژار.

(٢) بەربانگ: بەیانی.

(٣) ڕۆمان: چیرۆکی درێژ.

ئەگەر عەرەبی شەمۆ بە بەرهەمترینو بەناوبانگترین نووسەری کوردی سۆڤێتی بێت ئەوا حاجی جندی، جاسمی جەلیل، ئەمینی ئەبدالْ، موسەیی ئاخۆندۆڤ، باخچۆیی سلۆ، قاچاغی مراد،... هتد بە شاعیرو نووسەر ناویان دەرکردووەو خزمەتێکی زۆری زمانی کوردیان کردووە. هەروەها بە کۆکەرەوەی سامانی دەوڵەمەندی فۆلکلۆری نەتەوەی خۆیان بەناوو دەنگن. دەبێت ئەوە ڕەچاو بکەین کە گەورەتر کار بۆ تۆمارکردنی فۆلکلۆری کوردیو وەرگێڕانی بە ئەرمەنیو ڕووسی لە یەکێتی سۆڤێتدا بووەو لەلایەن زانایانی ئەم وڵاتەوە بووە.

حاجی جندیو ئەمینی ئەبدالْ خەباتێکی زۆریان لەڕێگای بووژاندنەوەی زمانی کوردی لە وڵاتی سۆڤێتدا کردووە. بەهۆی نووسینەکانییەوە نەتەوەی کوردیان بە گەلی سۆڤێتیو گەلانی تر ناساندووە. هەروەها بە هاوکاری یەکتر چیرۆکی (لازۆ)یان لە ئەرمەنییەوە وەرگێڕایە سەر کوردی، یەکێك لە پلە گرنگەکانی گەشەسەندنی ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی بە بڵاوکردنەوەی کۆمەڵەی (فۆلْکلۆری کوردی) دەست پێ دەکات کە لەساڵی (١٩٣٦)دا لە یەریڤان چاپکراوە، لەم کۆمەڵەیەدا گەلێك باسی وەك خۆشەویستیو باری خێزانی کوردو حاڵی ژنانو دەسەڵاتی سەرتیرەو خاوەن دەسەڵات، جێگەی شیربایی[1]. لە ژیانی خێزاندا، میوانداری، ئازایی، کوردان... هتد، ڕەنگی داوەتەوە.

---

(١) شیربایی: قەڵەن، هەق.

لە ئەدەبیاتی كوردی سۆڤێتی ئەم سەردەمەدا دەنگی شیعری لیریك[1] و بابەتی داستان ئامێز دیارە. لە بەرهەمێكی حاجی جندیدا كە ناوی (شاریێ) بوو، باسی یاسای بە شوودانو شیربایی دەكرد كە تا سەردەمی شۆڕشی ئۆكتۆبەر لە چیاكانی پشت قەفقاسدا لەناو نەوەی كۆندا مابوو. لەو بەرهەمەدا نارەوایيو سەختی پەیڕەوی كۆن بەڕوخسارێكی هونەرمەندانە دەربڕاو بوو. ئادگاری[2]، (شاریێ) كە قۆچی قوربانی دەستی شیربایيە بەرامبەر بەو باوكە پیرەی كە بە دەستی خۆی كچە خۆشەویستەكەی بەرەو مەرگ دەبات، هاوارێكە بەرامبەر بەو ڕەفتارە كۆنە. شاعیر زۆر سادە باسی ئازاردانی كچو بەزۆر بە شوودانی دەردەخات كە ئەمە لەكۆندا سەرەنجامی هەموو كچێكی كورد بووە.

ئەدەبیاتی گەلانی سۆڤێتی دەوروپشت كاریان كردووتە سەر ئەدەبیاتی تازەی كورد. لە بەرهەمی تازەی نووسەراندا باسی مەسەلەكانی ئەم چەرخە دەبینین، وەك ئەوەی لەو كۆمەڵە شیعرەدا دیارە كە ناونراوە (شاعیرانی كوردی سۆڤێتی، یەریڤان، ١٩٥٦) یا لە كۆمەڵەی (ڕێگای نویێ)دا (تبلیس ١٩٥٨) یا لەكۆمەڵە هۆنراوەی شاعیری كورد باخچۆیی ئیسكۆدا (تبلیس ١٩٦١) دیارە. دەستەی كۆنی شاعیرانی كوردی سۆڤێتی پێكەوە كۆمەڵە هۆنراوەیەكیان دەركرد كە شیعری ئەمینی ئەبداڵو یوسفی بەكۆو جاسمی جەلیلو حاجی جندیو

---

(١) لیریك: هەست بزوێن، سۆزی.

(٢) ئادگار: دیمەن

وەزیری نادری تێدا بووە. پاش ئەوان شاعیرانی کوردی گورجستان کۆمەڵە هۆنراوەیەکیان چاپکرا کە بریتی بوو لە بەرهەمی جەلیلی ئاجۆ، ئادۆی جەنگۆ، مۆرۆی مەمەد، قاچاغی مراد، باخچۆی سلۆ.

لەپاڵ ئەو باسەنەدا کە لەئەفسانەی خەڵکەوە وەرگێراون، هەروەها ڕەنگدانەوەی ڕووداوی ژیان تەواو ئەم شیعرانەیان وا لێ کردووە کە لە ژیانی کوردی سۆڤێتیدا ڕەنگدانەوەی ژیانی تازەو کوردی ئەرمەنستان بەشێکی زۆری لەشیعری ئەمینی ئەبداڵو ئادۆی جەنگۆو عەزیزی سلۆی بەرکەوتووە. هەر وەك جەردۆی گەنجۆ لە چیرۆکی (گوندی تازە)دا تابلۆی پایزی ئەڵەگەزمان بۆ دەکێشێت لە هەمووی بەرهەمی کۆنو تازەی شاعیرانی کوردی سۆڤێتیدا لە پاڵ هەموو ئەو باسانەدا کەوتراون، سۆزێکی تایبەتی خۆشەویستی نەتەوەی کورد دەبینێت. سۆزی کوردێکی خۆ بە مێژوو و سەرفرازیو ئازایی خەڵکەوە بەستوو، سۆزی کوردێك کە هەست بە هەموو ڕابواردوو و ئێستای ژیانی کورد بکات.

ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی نەوەیەکی تازەی لە شاعیرو نووسەر پێگەیاند، لەوانە: میکایلی ڕەشیدو قاچاخی مرادو عەزیزی سلۆو عەتاری جەردۆو کارلینی چاچانو شکۆی حەسەنو ئۆردیخانی جەلیلو چەند شاعیری تر کە بەردەوام کۆمەڵە شیعریان لە تبلیسو پەریڤان چاپ دەکرا.

لەم ساڵانەی دواییدا بەرهەمی نووسەرو شاعیرانی کورد بەژمارەیەکی زۆر لە گەلانی یەکێتی سۆڤێت ڕاگەیەندرا. ئەمەش لەڕێی وەرگێڕانە سەر ڕووسیو گورجیو ئەرمەنیو ئازەربایجانیو زمانانی ترەوەیە. هەروەك

نووسەرو شاعیرە کوردەکان وایان کرد کە گەلی کوردی سۆڤیێتی بەزمانەکەی خۆی بەرهەمی تۆلستۆیو پوشکینو لێرمەنتۆڤ و کریلۆڤ و شاعیرو نوسەری تر بخوێنێتەوە.

ئەگەر تاقە ڕەخنەیەك لە شاعیرانی کوردی سۆڤیێتی بگیرێت ئەوەیە کە شاعیرەکانیان بەهۆی ئەو ڕەوشە مێژووییەوە کە باسمان کرد، لەسەر بناغەی پتەو وڕەنجی سەدان ساڵی ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی دانەمەزراوە، لەبەر ئەوە زۆرجار ساکارییو سادەیی لەزمانو دەربڕیندا دەبینرێتو ئەو پێزو چێژەی ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی تێکەڵ بە بناغەو ڕەگەزەکانی ئەو شیعرانە نەبووە. ئەمە بۆ شیعر، بەڵام لە چیرۆکدا ئەوا ڕەوشی ئەوانو پێشکەوتنی وڵاتەکە وای کردووە کە گەلێك ڕەگەزی هونەری چیرۆك نووسینی ڕۆژئاوا تێکەڵ بە بەرهەمی چیرۆکیان ببێتو شتێکی تازەو بە نرخ بێتە کایەوە.

ئەم باسەی خوێندتان، باسێکی مێژووی ئەدەبیاتی کوردی سۆڤیێتی بوو، بەڵام ئەگەر بمانەوێ هەموو چالاکی ڕووناکبیریو کەلچەری کوردی سۆڤیێتی باس بکەین، ئەوا لەپاڵ ئەوەدا کە باسی شاعیرانی لاوو ئەم سەردەمەی ئەو وڵاتە پێویستە. دەبێت لای گەلێك باسی تر بووەستین کە هەریەکیان پیشاندانو لێکۆڵینەوەی زۆریان دەوێت وەك:

١. پەیدابوونو بەرەو پێش چوونی کتێبی قوتابخانە.
٢. ڕۆژنامەگەریو ڕۆڵی ڕۆژنامەی (ڕێیا تازە).
٣. زمانەوانیو لێکۆڵنەوەی زمانی کوردی.
٤. فۆلکۆری کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوە.

٥. دەستنووسی کوردی کۆن‌و لێ وردبوونەوەی وەرگێڕان‌و چاپکردنی.

٦. نووسینەوەی مێژووی کوردو لێکۆڵینەوەی.

لەمانەو چەند مەیدانی تردا گەلێك ناوی درەوشەدار دەبینین کە هەریەکەیان وانەی تایبەتیان دەوێت. بەڵام وەك دەزانن باسەکەی ئێستامان بەشێوەیەکی کورت بۆ ئەدەبیات تەرخانکراوە.

یەکێك کە بیەوێت دەتوانێت لە زۆر سەرچاوەدا بەدوای ئەم باسانەدا بگەڕێت.

دواشت کە دەبێت بووترێت، ئەوەیە کە ئەم بەرهەمانەی باسمان کردن، هەموو لە بنەڕەتدا بە کرمانجی ژووروو نوسراون‌و شتێکی تێکەڵ لە بەشی (هەکاری‌و بۆتان‌و بایەزیدی) ئەو دیالێکتەیە. بەڵام بەرەو پێش چوونی تایبەتی وای کردووە کە لەبناغەی کلاسیزمییەکەی کرمانجی ژوورەوە دووربن‌و لەجیاتی عەرەبی‌و فارسی‌و تەنانەت تورکیش زاراوەی تازەی زمانی تری تێکەڵ ببێت. لەگەڵ ئەوەشدا بەتایبەتی لەپاش شۆڕشی چواردەی تەمموزی (١٩٥٨)ی عێراقەوە، ڕوناکبیرانی کوردی سۆڤێتی، چ بۆ خۆیان‌و چ لەبەر هەمیاندا لە گەشەسەندنی ئەدەبیاتی کوردی عێراق دانەبڕاون.

ئەم باسە بە دەستکارییەوە لە پەرتووکی
زمان‌و ئەدەبی کوردی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی وەرگیراوە
دانانی (د. عزالدین مستەفا)و هاوڕێکانی، چاپی دوازدەهەم.

جاسمیٚ جەلیل

هۆزانڤان‌و نووسەرو چیرۆك نووس جاسمیٚ جەلیل لە ساڵی ١٩٠٨ لە گوندی (قزیلقوٚڵی)ی سەر بەشارۆچکەی (دیگۆریٚ) قەزای (قەرسیٚ) لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران لەدایکبووە. لە تەمەنی (١٠) ساڵیدا (٤٠)تا (٥٠) کەس لە بنەماڵەکەیان دەکەونە بەر هێرشی تورکان‌و هەموویان دەکوژرێن، تەنیا جاسمی جەلیل نەبێت کە ئەو کاتە، واتە لەکاتی هێرشەکە لەچیای شوانی بەرخان دەبێت. لەماوەی ژیانیدا زۆر ناخۆشی‌و تاڵی‌و بێکەسی دیوە، ماوەیەك لەگەڵ هەزاران منداڵی بیٚ چاودێری دیکەی کوردو ئەرمەنی وەك خۆی، لە خانەی هەتیواندا دەژیت. لەشاری (باکۆ) دەست بە خوێندن دەکات‌و لەبەر زیرەکی رەوانەی خوێندنی باڵای لەشکری لەشاری (تەفلیس) دەکریٚ.

لە تەمەنی (٢٣) ساڵیدا جاسمی جەلیل دەست نیشان دەکرێت بۆ خزمەتکردنی بزاڤی رۆشنبیری کوردی لەوڵاتانی ئەرمینیا، ئازەربیجان- گورجستان کە دەرفەت بەخوێندن‌و نووسینی کوردی بە رێنووسی لاتینی دراوە ئەمەش وەك ناوەندێکی رەوشنبیری بووە بۆ پێگەیاندنی قوتابی کورو کچی کوردو لە هەموو کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەتی روویان لیٚ دەکرد. لە ساڵی ١٩٣٢ جاسمی جەلیل دەبێتە بەرپرسی سەرەکی ئامادەکردن‌و چاپکردنی کتێب بەزمانی کوردی، لەساڵی ١٩٣٨- ١٩٤١ لە یەریڤاندا لە ئەنستیتۆی نێو دەوڵەتی (کۆلێژی زمانەوانی) زمان‌و ئەدەبیات دەخوێنیٚ‌و بەسەرکەوتوویی دەردەچێت.

پاشان بۆ ماوەی (٣) ساڵان لە ئەنستیتۆی (ماف) دەخوێنیٚو دیپلۆمی دووەمی خوێندنی باڵا وەردەگرێت ماوەیەك دەبێتە مامۆستای زمانی کوردی لە قوتابخانەی لەشکری تایبەت لە ڕووسیا. ژیانو خەباتی ئەم کەڵە ڕۆشنبیرە زۆر بەنرخ بوو ناوی جاسمی جەلیل وەك ڕۆشنبیرو شاعیرێکی کورد لەوڵاتانی ئەرمەنستانو ڕووسیاو ئۆکرانیا ئاماژەی پێدراوە. لەساڵی ١٩٦٣ بۆتە ئەندامی یەکێتی نووسەرانی سۆڤیەتو زۆرجاران بۆتە نوێنەری یەکێتی نوسەران لە کۆنفرانسو کۆنگرەکانی مۆسکۆ لە بواری هونەریشدا جاسمی جەلیل توانی (٧٠٠) گۆرانیو ئاوازی کوردی لە رادیۆی یەریڤان تۆمارو بڵاوبکاتەوە، ئەمەش وەك بناغەیەکی پتەو زێڕینی کورد بوو بۆ پێشکەوتنی مۆسیقاو هونەری کوردی. جاسمیٚ جەلیل یەکێك بوو لەو کەسانەی کە بناغەی ئەدەبیاتی کوردی لە سۆڤیەت دایناوەو زۆربەی شیعرەکانی ئەم شاعیرە کراون بە ڕووسیو لەڕێگای ڕۆژنامەکانی (پراڤدا)و (ئەزڤیستیا) چاپو بڵاودەبوونەوە. جاسمیٚ جەلیل باشترینو نایابترین بەرهەمی بێگانە بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێراوە بۆ ئەوەی خوێندەوارانی کورد سوودی لیٚ وەربگرن.

جاسمی جەلیل وەك کورد پەروەرێك لەکاتی کیمیا بارانکردنی شاری هەڵەبجە وەك کوردێکی بریندار لەڕێگای نامەیەکی کراوەدا بۆ سەرۆکی ئەو کاتەی سۆڤیەت داوا لە حکومەتو سەرکردایەتی سۆڤیەت دەکا هەڵوێست نیشان بدەن سەبارەت بەم کارەساتەی هەڵەبجە. جاسمی جەلیل (٧٠) حەفتا ساڵی پڕ لە تێکۆشانو ماندووبوونو شەونخونی لە

پێناوی بەرەو پێش بردنی ئەدەبو ڕۆشنبیری کوردی لە سۆڤیەتی جاران بەو پەڕی دڵسۆزیو لێهاتوویی کاری تێدا کردووە، لێزانیو شارەزایی ئەو مرۆڤە هەموو دەرگایەکی هونەرو ئەدەبو ڕۆشنبیری گرتۆتەوە، بەلاّم بەداخەوە ئەم مرۆڤە بلیمەتە لەساڵی ١٩٩٨ بەبێ دەنگی مالاّوایی لێ کردینو ئەستێرەیەکی دیکەی ڕۆشنبیری فەرهەنگی کوردی کوژایەوەو لە گۆڕستانێك لەنزیکی شاری یەریڤان نێژراوە. ئەم بەرهەمانەی کە جاسمێ جەلیل بۆمانی بەجێ هێشتوون (ڕۆژێن من، کەلامێ چیا، ئودا کوردا، زۆزان). ئەمەش یەکێکە لە شیعرەکانی جاسمێ جەلیل بەناوی:

حوبا شڤان

١. شڤانی جاهل رۆحێ تە نازك
ڕۆحێ تە نازك وەك زارۆك بێچك
ڕۆحێ تە هەڤال، بۆی جەو کانیانە
رۆحی تە خوسیا کولیلك، کارزیانە

★★★

٢. شڤانێ جاهل، زانم رۆحێ تە
زمانێ عەمر، تەبیەتێ زانە
لێ وەختا ئەزم، ئەزم ل رەخ تە
دەبێی کلیتم ئەز بۆی زارێ تە

★★★

٣. ئـو تـو بەنـد دبـی زمـان لا لۆمـە
بەڵی فەعم دکەم ئـەز ژ رۆحـێ تـە
بەلێ، کێم دبهێم خەبـەرێ تـە دوور
حەزنا فکراتە، بەحرا بی بوو حوور

★★★

٤. زانم بلــووره، بلــووره زارێ تــــە
سـەر وی دلێـزن تلـی پێـچی یـێ تـە
ســـەوتو مـــەقام لێ دبنـــە کـــانی
حوببـا تـە ئۆکیـان، ئۆکیانـە ئـەینی

★★★

٥. لێ وەختـا مـن راتـوو خەبـەری ددی
لێڤـــێ تـــەنازك، نـــاز درجفـــن
وەختــا بلــووری تــو کــو هەلــددی
حووب، سەوتو مەقام چەمکی دکێشن

★★★

٦. خـوو نافـا ل سـەر گـولو سۆسـەنا
ب ئـــەڤینتیا ئـــەو وانـــد دنـــچە
کـەرێ پـەز مووتـاج مینـا ئـەڤینا
چـێری بیردکـە، دوور تـە دچـڤە

★★★

٧. تـــەنێ مــــرازەك دلی مندانــــە
خـــازی ببوومـــا بلـــوورا دەســـتاتە
حویـــبو ئـــەڤینتیا دلێ تەدانـــە
مـــن نجانـــدا نـــاب وان تلـــی تـــە

***

٨. وی چـــاخی ئـــەزێ نـــەمر بمێـــنم
بـــێ منـــەت، بـــژیم مینـــا تـــەیرەوا
کـــوو ســـەر لێڤـــی تـــە تمـــێ بلـــووربم
ئـــوببم کانیـــا ســـەوتو مـــەقاما

(تەنیا چوار کۆپلە لەسەرەتاوە ژ بۆ لەبەرکردنێیە)

لێکدانەوەی وشەکان (شرۆڤەکرنا پەیڤان):

شڤان : شوان
جاهل : جەحێل، لاو
زارۆك : مندالّ
بێچك : بچووك
بۆی : بۆ
جە : جۆگە
خوسیا : ڕاهاتوو
کوولیلك : کارژۆلە

کارزیان	:	بەرخ زان
عەمر	:	هەموو ژیان
تەبیەتیٚ	:	تەبیعەتی سروشت
زانە	:	دەزانێت
ئەزم	:	منم
لەرەخ تە	:	لەلای تۆ
دەبێی	:	دەڵێی
کلیتم	:	کلیم
زاریٚ تە	:	دەمی تۆ، زمانی تۆ
تۆ بەند دبی	:	تۆ دەوەستیت
فەعم دکەم	:	فەهم دکەم، تیٚ دەگەم
کێم	:	کەم
دبهێم	:	دەبیستم
خەبەر	:	قسە
بیٚ بوو حوور	:	بیٚ کۆتایی، بیٚ پایان
بلوور	:	بلوێر
دلێزن	:	یاری دەکەن
تلی، پێچی	:	پەنجە، قامك
ئۆکیان	:	موحیت، ئۆقیانووس
ئەینی	:	هێمن
لێڤ	:	لێو

درجفن : دەلەرزن

خووناڤ : شەونم، ئاورنگ

ئەڤینێ : خۆشەویستی

دنچە : دەچێت

مینا : وەك

کەرێ پەز : کارژۆلە، بەرخ

مووتاج : موحتاج

چێرێ : ماوەیەك

بیرۆکە : لەبیردەچێت

دچڤە : دەجوولێت

مراز : هیوا

فازی : خۆزگە

وی چاخی : ئەو دەمە

تمێ : هەموو، تەوا

پەخشانی کوردی

وشەی پەخشان وەکو لەفەرهەنگدا هاتووە لەوشەی پەخش وەرگیراوە کە بەمانای بڵاودێ وەکو زاراوەش وشەی پەخشان بۆ ئەو بەرهەمە ئەدەبیی‌و زانستییە بەکاردێ کە نەخرابێتە قالبی کێش‌و سەرواو زمانی هەڵبەستەوە، ئاشکرایە یەکەم دابەشکردنی ئەدەب لەڕووی شێوەو ڕووخسارەوە، ئەوەیە کە ئەدەب دەکا بەدوو جۆر:

هەڵبەست‌و پەخشان: لەزۆر کۆنەوە هەڵبەست‌و پەخشان هەبوونەو نموونەی هەردوو جۆرمان لەسەردەمی کۆنەوە بۆماوەتەوە، ئەگەرچی لە زۆربەی ئەدەبی نەتەوەکاندا لە کۆنا پەخشان کەمتربووەو هەڵبەست زیاتربووە، بەلاّم لەسەردەمی ئێستاماندا پەخشان لە هەڵبەست زیاتر بەکاردێ بۆ نووسینی هونەرە (جۆرە) ئەدەبییەکانی بەلاّم ئایا هەڵبەست‌و پەخشان کامەیان کۆنترە؟ لەم بارەیەوە دوو ڕای جیاواز هەیە:

ڕای یەکەم: دەڵێ هەڵبەست لەپەخشان کۆنترە. ئەوانەی ئەم ڕایە پەسەند دەکەن بەڵگەیان ئەمەیە:

١. هەڵبەست زمانی هەست‌و سۆزەو لە ویژدانی شاعیرەوە هەڵدەقوڵێ، کەچی پەخشان زمانی هۆش‌و ژیرییەو لە مێشکەوە پێدەگا جا لەبەر ئەوەی مرۆڤ پێشتر هەست‌و سۆزی جولاوەو ویژدانی کەوتۆتە کار ئینجا هۆشی گەشەی سەندووەو پێگەییووەو دەسەلاّتی

بەسەردا پەیدا کردووە، بەو پێیە دەبێ هەڵبەست پێش پەخشان هەبووبێ.

٢. هەڵبەست لەبەر کێش‌و سەرواو ئاوازەکەی لەبەرکردنی ئاسانەو دەکرێ بە دەقی خۆی پارێزگاری بکرێ هەروا بێتە خوارێ، کەچی پەخشان لەبەرکردنی سەختترو ڕاگرتنی دەقەکەی زەحمەتترە مەگەر لە هەندێ ڕستەی کورتی سەروادارو کێشداری وەکو قسەی نەستەق‌و پەندی پێشینان نەبێ.

٣. لەلای هەر نەتەوەیەك کۆنترین دەقی ئەدەبی مابێتەوە هەڵبەستە نەك پەخشان، وەکو داستانی گلگامشی سۆمەری‌و ئەلیادەو ئۆدێسای هۆمیرۆسی یۆنانی‌و دراما بەناوبانگەکانی یۆنان کە هەموو بە هەڵبەست بوون.

<u>ڕای دووەم:</u> دەڵێ پەخشان پێش هەڵبەست هاتووە. لایەنگرانی ئەم ڕایە، ئەم بەڵگانەیان هەیە:

١. مرۆڤ یەکەم جار کە زمانی پژاوەو قسەی کردووە، بە ئازادی هەست‌و بیری خۆی دەربڕیوە، پاشان هەوڵی داوە ئەو هەست‌و بیرە بخاتە ناو قالبی کێش‌و سەرواوە، لە دونیا شتی ئازاد پێش شتی دەستوور بەند دەکەوێ، بۆیە پەخشان کۆنترە چونکە ئازادەو هەڵبەست دواتر داهاتووە چونکە بەپێی دەستووری تایبەتی دادەڕژێ.

٢. لەسەردەمی هەرە کۆنەوە پەخشان (پەخشانی سەروادار) لە پەرستگاکان بەکارهاتووەو کتێبە ئاسمانییەکانیش هەر هەموویان بە پەخشان نووسراون، جگە لەوەی نووسینی کورتی سەر دەرگاو دیواری کۆشكو قەڵا کۆنەکانو کێلی گۆڕەکان بە پەخشان بووە، بۆیە دەبێ پەخشان پێش هەڵبەست هەبووبێ.

لەم دوو ڕایە کامەیان؟ زەحمەتە مەسەلەی پێشکەوتنی هەڵبەست یان پەخشان یەك لا بکرێتەوە، بەڵام لایەنگرانی ڕای یەکەم زیاترنو بەڵگەکانیان بەهێزترن. لە کوردیشدا کۆنترین بەرهەمی ئەدەبی کە دۆزرابێتەوەو تا ئێستا مابێتەوە ئەوەیە کە بەهەڵبەست نووسراوە نەك پەخشان. دوور نییە دوا ڕۆژ دەقی هەڵبەست یا پەخشانی لەوانەی ئێستا کۆنتر بدۆزرێتەوە. ئەمەش شتێکی ترە.

جیاوازی نێوان هەڵبەستو پەخشان:

هەڵبەستو پەخشان، وەکو دوو شێوەی (شکل) نووسینی ئەدەبی، لە زۆر لاوە جیاوازن. گرنگترین جیاوازییان ئەمانەن:

١. هەڵبەست لەویژدانو سۆزەوە هەڵدەقوڵێ، کەچی پەخشان زادەی هۆشو ژیرییە، واتە هەڵبەست لەگەڵ دڵو ویژدانی مرۆڤ دەدوێو هەوڵ دەدا بیبزوێنێ، کەچی پەخشان لەگەڵ ئەقڵو هۆشی مرۆڤ دەدوێو هەوڵ دەدا بە ژیربێژیو وردەکاری ڕاستەقینەکان بخاتە

ڕوو، هەر لەبەر ئەمەشە هەڵبەست زیاتر کەسێتی شاعیری پێوە دیارەو پەخشان کەمتر کەسێتی نووسەرەکەی دەردەخا.

٢. زمانو دەربڕین لە هەڵبەستدا ئاوێتەییە (تەرکیبی)یە کەچی لە پەخشاندا شیکارییە (تەحلیلی)یە، چونکە هەڵبەست پێویستی بە چڕی دەربڕینو کورتبڕی هەیە، کەچی پەخشان پێویستی بە شیکردنەوەو درێژە پێدانو لێکدانەوە هەیە.

٣. کێشو سەروا دوو ڕەگەزی زەقو بنجی هەڵبەستن بەتایبەتی هەڵبەستی دێرین، کەچی ئەمانە لە پەخشاندا مەرج نین، تەنیا لە هەندێ پەندو قسەی نەستەقدا سەروا هەیە، ئەویش بۆ جوانییە.

٤. لە هەڵبەستدا، زۆرجار کێشو سەروا شاعیر ناچار دەکەن ڕیزی وشەکان لەڕستەدا تێك بداو وشەکان پاشو پێش بکا، بۆیە شاعیر لێی ناگیرێ وشە لە هەر شوێنێکی ڕستەی هەڵبەست دابنێ، بەمەوە دارشتنی ڕستەکانی ناسروشتی دەردەچن کەچی لە پەخشاندا ڕیزی وشەکان دەبێ لەشوێنی خۆی بێو، بۆیە ڕستەی پەخشان ڕەوانترو ئاساییترە لەهی هەڵبەست.

٥. نەخشەی دابەشبوونی هەریەکە لە هەڵبەستو پەخشان لەسەر لاپەڕەدا، جیایە. واتە تۆبۆگرافیای دەقی هەڵبەست جیایە لە هی پەخشان. لە شیعری کلاسیزمی هەر دێڕەی بەسەر دوو لەتدا دابەش دەبێو سەرواش بەگوێرەی جۆری هەڵبەستەکە دەگۆڕێ، غەزەلو قەسیدەو چوارینو مەسنەویو موستەزاد... هەر یەکە جۆرە سەروایەکی هەیەو جۆرە نەخشەیەك بە هەڵبەستەکە دەدا لەسەر

لاپەڕەدا، کەچی پەخشان هەمووی بەسەر یەکەوە دەنوسریێو تەنیا بە تەواوبوونی پارچەیەك، دێڕێکی نویێ دەست پیێ دەکا.

جۆرەکانی پەخشان

پەخشان بە پێی ناوەڕۆك دەکریێ بە دوو جۆر:

۱. پەخشانی هونەریی ۲. پەخشانی زانستیی.

۱. **پەخشانی هونەریی**: ئەو پەخشانە ئەدەبییانە دەگرێتەوە کە هەستو سۆزی نووسەرەکەی پیشان دەدا. نووسەر لەم جۆرە پەخشانەدا لە ڕوانگەی خودیو تایبەتی خۆیەوە سەیری ژیانو کۆمەڵو سروشت دەکا. ئەم جۆرە پەخشانە خۆی لەبابەتی مەوزوعی وەکو ئابووریو زانیاری گشتیو هتد لادەدا. نموونەی پەخشانی هونەریی، وەکو وتاری ئەدەبی، چیرۆك، کورتە ڕۆمان، ڕۆمان... ئەم جۆرە پەخشانە پێویستە شێوازێکی بەرزی هەبیێ، وشەکانی بژاردەبنو دارشتنی پتەوبیێ. ئەم جۆرە پەخشانە هونەرییە لەڕووی شێوەوە دەکریێ بەدوو جۆر:

ئـ- پەخشانی سەروادار ب- پەخشانی ڕەوان

ئـ- پەخشانی سەروادار: ئەو پەخشانە هونەرییەیە کە بەشەکانی ڕستەی دوو دوو سیێ سیێ یان... هاوسەروا دەبن. ئەم سەرواداریيە هەنگاویێ لە هەڵبەست نزیکی دەکاتەوە. تەنانەت هەندیێ لەوانەی باسی سەرەتاکانی هەڵبەستیان کردووە، دەڵێن لە پەخشانی سەروادارەوە

پەرەی سەندووەو پێگەیشتووە کە لەپەرستگاکان باو بووە. نموونەی پەخشانی سەروادار، وەکو عەلائەدین سەجادی لە پێشەکی باسی مەلای جەباریدا، دەڵێ:

(پیری مەیخانەی خەیاڵ شناسان، بادە ئەنۆشێ لە جەرگەی خاسان. ڕشتەی مرواری قسەو باسیە، نەوای قومرییان وێنەی ڕازییە. بێنی هەناسەی شنەی شەماڵە، تێکەڵ بە بیری بەرزی خەیاڵە...)

(بۆ لەبەرکردنە)

لەم جۆرە پەخشانەدا، دەبێ پارچەکانی هەر ڕستەیەك سەروایان یەك بێ، جا پارچەکان لەدرێژیدا بەقەد یەك بن یان نا گرنگ نییە.

ب- پەخشانی ڕەوان: ئەم جۆرە پەخشانە بایەخ بە سەروای پارچەکانی ڕستە نادا، نووسینەکە بەشێوەیەکی ڕەوانو بێ گرێو گۆڵ دەڕوا. پەخشانی ڕەوان دەبێ لە تێگەیشتنی فراوانو خەیاڵێکی ئازادو دارشتنێکی سفتو پتەوەوە هاتبێ، ئەگەرنا جێگای خۆی ناگرێ.
نموونەی پەخشانی ڕەوان وەکو شاکر فەتاح، لە (ژینی نوێ)دا دەڵێ:

(جیهان بەرەو چاکی ئەڕوا: لەگەڵ ئەم هەموو شەڕو شۆڕو بەدکردارییەشدا کە ئیمرۆ لە جیهاندا ئەیبینین، من باوەڕم وایە کە جیهان بەرەو چاکی ئەڕواو دوایی هەر ئەگاتە ئەو ئامانجەی ئاواتی بۆ ئەخوازین، واتە ئەبێتە یەك خێزان لەناو یەك خانوودا، بەڵام خێزانێکی بەختیار لە خانوویەکی ناوازەدا...) (بۆ لەبەرکردنە)

ئەم پارچە نووسینە بە کوردییەکی پەتیو ڕەوان باسی لەناوچوونی شەڕو بەدکاریو سەقامگیر بوونی ئاشتیو ئاسایش دەکا. نووسینەکە وەکو ئاوی زولال بە نەرمو لووسی دەڕواو خوێنەر هەست بە هیچ گرانیو زبرییەك ناکا.

٢. **پەخشانی زانستیی:** ئەو پەخشانەیە کە بەشێوەیەکی بابەتی (موضوعی) باسی حەقیقەتەکانی زانست دەکا، هەر زانستێك: بیرکاری، فیزیا، کیمیا، جوگرافیا... هتد. زمانی ئەم جۆرە پەخشانە دوورە لە خوازەو دووبارەکردنەوەو هونەری ڕەوانبێژی تر. ئەم جۆرە پەخشانە ناکەوێتە ژێر کاریگەری هەستو سۆزی نووسەرو هەستو سۆزی خوێنەر نادوینێ. بەبێ لایەنیو بە یارمەتی کۆمەڵە زاراوەیەکی تایبەتیەوە بە دەربڕینێکی ورد، زانست شی دەکاتەوە.

نموونەیەك بۆ پەخشانی زانستی وەکو مەحموود نوری قەرەداغی لە باسی کۆمپیوتەردا دەڵێ:

(مێشکی ئەلکترۆنی پێك هاتووە لە ژمارەیەکی گەلێ زۆر لە بەربەستەی (صمام) ئەلەکترۆنی یان ترانسستەرو لە پارچەی زۆر وردی ئەلەکتریك کە کۆمەڵ کۆمەڵ دارێژراونو کۆکراونەتەوە. زمانی ئەم ئامێرە لە وشەی (بەڵێ - و - نەء) پتری نیە، بە مانای زانیاری ئەلەکتریك، تەزووی ئەلەکتریك (بڕوا)و (نەڕوا) و هیچ جۆرە ئامانجێك ناداتە دەست ئاگادارو سەرپەرشت نەکرێت...) (بۆ لەبەرکردنە)

لێرەدا، نووسەر بایەخی بەهەڵبژاردنی وشە نەداوە، زمانی خوازەییو ڕەوانبێژی بەکارنەهێناوە، تەنانەت هەوڵی نەداوە، ڕستەکانیشی

ئەوەندە تۆکمەو ڕێك بن، چونکە گەیاندنی زانیاری لەلای ئەو لەسەرووی هەموو شتێکەوەیە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی لێ دەگیرێ کە دەیتوانی هەر بەو وشانە ڕستەی ڕێك‌و پێکتر دروست بکاو ئەگەر نەختێ وشەکانی پاش‌و پێش بکردایە، هەندێ ڕستەی ڕەسەنتر دەردەچوون.

هونەرەکان (ژانراکان)ی پەخشان:

هونەرەکانی ئەدەب، بە هەردوو شێوەی هەڵبەست‌و پەخشانەوە، لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ زۆر گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، لە گەشەسەندنی ئەدەبی جیهاندا، هەندێ هونەر شکلیان گۆڕاوە وەکو دراما کۆنەکان هەموو بە هەڵبەست نووسراون، کەچی ئێستا دراما بە پەخشان دەنووسرێ، یان هەندێ هونەر دەوریان بەسەر چووەو ئێستا پێیان نانووسرێ وەکو داستانی پاڵەوانێتی‌و دڵداری، هەندێکی تر تازە داهاتوون‌و تەمەنیان لە چەند سەدەیەك زیاتر نییە وەکو کورتە چیرۆك‌و کورتە ڕۆمان‌و ڕۆمان، جگە لەوەی ڕۆژنامەگەری زۆر هونەری تازەی هێنایە کایەوەو گەشەی پێدان وەکو وتاری ئەدەبی‌و بیری ڕاگوزاری‌و گاڵتەو گەپ‌و... ئەمانە هەندێکن لەو هونەرانەی بە پەخشان نووسراون:

هەقایەت (بە هەموو جۆرەکانییەوە)، ئەفسانە، وتاری ئەدەبی، خوتبە، کورتە چیرۆك، کورتە ڕۆمان، ڕۆمان، شانۆگەری، ژیننامە، بیری ڕاگوزاری (خاطرة)، لێکۆڵینەوەو ڕەخنەی ئەدەبی، نامە، وتووێژ، گاڵتەوگەپ، پەندی پێشینان...

هەریەکە لەم هونەرانە، لەکورددیدا مێژووی پەیدابوون و گەشەسەندنی خۆی هەیە، هەر یەکە دەستوورو شێوازی نووسینی خۆی هەیەو هەر یەکە جۆری تایبەتی خۆی هەیە. لە شوێنی خۆیدا باسیان دەکرێ.

سەرەتای سەرهەڵدانی پەخشانی کوردی:

لە کوردیشدا، لەو میراتە ئەدەبییەی بۆمان ماوەتەوە، هەڵبەست کۆنترەو پەخشان بە قەد ئەو کۆن نییە.

کۆنترین پەخشانی کوردی کە تا ئێستا دۆزرابێتەوەو لەبەر دەستدابێ کتێبەکەی عەلی تەرماخییە کە لەساڵی هەزاری کۆچیدا (١٥٩١– ١٥٩٢ز) لە ژیاندا بووە. کتێبەکەی لەبارەی ڕێزمانی عەرەبیو فارسیو کوردییە.

کتێبەکە لەئەسڵدا دوو ناوی بۆ داندراوە:

- هذا کتاب عبارة علی ترەماخی
- هذا کتاب صرف لسان کردی

کتێبەکە پێشەکییەکو سیو یەك (فصل)ە. چواردە فەسلی پێشەوە لەبارەی ڕێزمانی عەرەبییەو شازدە فەسلەکەی دوای ئەو لەبارەی ڕێزمانی فارسییەو لە کۆتایی زۆربەی فەسلەکاندا هەمان بابەتی لە کوردیشدا باس کردووە. فەسلی کۆتایش بووە بە (خاتمة).

زمانی نووسینەوەی کتێبەکە کوردییەکی پڕ وشەو دەستەواژەی عەرەبییە. ئەو زمانەیە کە مەلاکانی کوردستان لە حوجرەکاندا دەرسی عیلمو شەرعیان پێ دەگوتەوە.

ئەمەش نموونەیەك لە پەخشانی تەرەماخی:

- فەسل د. بەحسا فیعلا موزاریعدایە: د زمانیٚ کورمانجیدا پیٚنج سیغە بدەر دکەڤن، زێدە نابی وەکو نها: (دچی)، (دچە)، (دچن)، (دچم)، (دچین). ئەفعالیٚدمایی ژی لڤان قیاس بکە...)
- فەسل د بەحسا ئەمری حازریدایە: بزمانیٚ کرمانجی دیسانی پیٚنج سیغە د ئەمری حازریدا ژی دبە، مەسەلا وەکو نها: (بدە)، یانی موفرەدی موخاتەبە، چەموزەککەر چە موئەننەسە (بدن) یانی هون تەسنیەو جەمعا غاییان چەموزەککەر چە موئەننەس، (بدم) یانی ئەز کو موتەککەلیمی وەحدەمە، (بدەین) یانی ئەم کو موتەکەللیم مەعەلغەیرین، ئەم (بدەین).

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

دوای عەلی تەرەماخی، (عقيدة كردية)ی مەولانا خالید دیٚ کە بە (ئاقیەی مەولانا) یان (ئاقیەی کوردی) ناسراوە. بیٚ گومان میٚژووی بۆ پیٚش ١٨٢٦/١١/١٧ دەگەڕێتەوە کە مەولانا خالد لەو ڕۆژەدا کۆچی دوایی کردووە، ئاقیەکە باسی پیٚنج روکنی ئیسلامو شەش ئەسلی ئیمان دەکا. لەباسی (پردی قیامەت)دا دەڵیٚ:

(پردی قیامەت کە پردێکە لە موو باریکترە، لە تیغ تیژترە، بە ئەمری خودای تەعالا دەینێنە سەر پشتی جەهەننەمی، ئەمر دەکەنە هەمووان بەسەریدا ڕابوورن، هەر کەسیٚ بەهەشتی بیٚ، هێندێك وەك بروسکە، هێندێك وەك با، هێندێك وەك ئەسپی لنگ بەسەریدا

ڕادەبوورن. هەر کەسێ جەهەننەمی بێ پێی هەڵدەخلیسکێ دەکەوێتە جەهەننەمەوە، خودای تەعالا وەهای پێ موقەددەرە هەر کەس لەدنیادا لەسەر ڕێگای شەریعەتدا چاتر ڕابوردبێ، لەسەر پردی قیامەتدا چاتر ڕادەبووریێ).

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

گرنگی ئەو بەرهەمە لەوەدایە یەکەمین هەنگاوە بۆ جێبەجێ کردنی داخوازی گیانیو کولتووری کۆمەڵی کوردەواری بەزمانی خۆی. هەندێ تێبینی لەسەر شێوازی بەرهەمەکە:

- ئەو بەرهەمە دەری دەخا، ئەوسا سلێمانی هێشتا زاری جێگرتووی خۆی نەبووە چونکە کە شاری سلێمانی دامەزرا خەڵکی زۆر ناوچەی خاوەن زاری جیا جیا هاتنە شارو هەر کەسە جۆری ئاخاوتنی خۆی هەبوو. دوای ماوەیەکی زۆر ئینجا ئەو زارە گەڵاڵە بوو کە ئێستا خەڵکی شار قسەی پێ دەکەن.
- هەندێ دیاردەی وشەسازی لەبەرهەمەکەدا هەن، جێگای لێ وردبوونەوەن، وەکو بەکارهێنانی (دە) لەجیاتی (ئە)ی کاری ڕانەبردوو. مانەوەی (ت) لەکۆتای کاری ڕانەبردوو بۆ کەسی سێیەمی تاك. بەکارهێنانی (دی) لەجیاتی (تر)ی ئێستای ناوچەی سلێمانی.
- هەندێ وشە هەن ئەوسا بەجۆرێکی تر بەکارهاتوون، وەکو: (بۆن) ئەوسا (بێن)بووە، (بچووك) ئەوسا (پچووك) بووە...

دوای ئەم دەقە پەخشانە، بەرهەمەکانی مەلا مەحمودی بایەزیدی دێن، کە لەساڵی ١٨٥٦و بەدواوە نووسیویەتی، بۆ نموونە وەکو:

- مەمو زین ١٨٥٦
- عادات و رسوماتنامەی تەوایفی ئەکرادیەو ئوسوولی نیزاماتی کرمانجی، ١٨٥٨– ١٨٥٩.
- جامع یی رسالیان و حکایەتان بزمانی کورمانجی ١٨٦٠.

(مەمو زین)ەکەی مەلا مەحموودی بایەزیدی کورت کردنەوەی (مەمو زینی)ی ئەحمەدی خانییەو بە پەخشان و بەزاری بایەزیدی نووسراوەتەوە. ئەمەش نموونەیەك لە دەقی چیرۆکەکە:

(دویٚ وەقت و زەمانێدا، لەوان کناران، عادەتەکی قەدیم بوو کو ساڵێ جارەکی، دوەقتیٚ نەورۆزێدا سەری ساڵ دکرن. ویٚ ڕۆژێ، ئەهلی و خەڵکی بازێر حەموو، فەقیرو دەوڵەمەند، مەزن و بچووك، نێرو مێ، عموومی، ژبۆ گەشت و گەڕییانێ، ب دەرڤە دچوونە دەشت و سەحراییٚ. جنس جنس و ڕەف ڕەف، ژ دەرڤە ڕەسمی کەیفخۆشی نەورۆزێ ل ویٚ دەرێ ئیجرا دکرن، لەورا ویٚ زەمانێ قسمێ تایفا ژنێد موسڵمانان حەموو مەستوورەو ڤەشێرتی بوون، بەڕوویێ نا مەحرەم و بیانیان نەدکەتن. لاکن ڕۆژا کو ئەو عیدا نەورۆزێ دبوو، حیجاب و پەردە ژتایفا ژنان ڕادبوو، مێروژن ویٚ ڕۆژێ بە هەڤ خویا دبوون...)

(لەسەرەتاوە هەتا دەشت و سەحرایێ بۆ لەبەرکردنە)

دوای ئـەم بەرهەمانـەو هـەر لەسـاڵی ١٨٦٠ شـێخ حوسـێنی قـازی مەولوودنامەکـەی خـۆی نووسـیوە کـە بەخـشانێکی سـەرواداری ڕەوانـەو بـەزاری کرمـانجی خـواروو (ناوچـەی سـلێمانی) نووسـراوە. ئەمـەش نمونەیەك لەو مەولوودنامەیە:

(حکایـەت کـراوە لـەزەمانی ئـەمیری ڕەشـید- هاروونـە ڕەشـید- لەشاری بەسرە جوانێك هەبوو پیس‌و پەلید، لە فاسیقیدا شاگردی ئـەوی بوو یەزید، چ چاکەی نەبوو لـەپاش ئیمـان، فەقـەت کـە مـانگی مـەولوود دادەهات غەسل‌و تۆبەی دەکرد تەماعێکی لێ دەنا دەیخوێنـد مـەولوودی حەزرەتی پێغەمبەری ئینس‌و جـان. وەختـێ کـەمرد لەبـەر خراپـی یـان فڕێیـان دایـە سـەر گووفـەکان، نـەیانبردە سـەرقەبران، بانگێـك هـات لـە ئاسمان، ئەی ئەهلی بەسرە حازر ببنە سـەر جـەنازەی فـلان جـوان، کـە وەلی‌یێکە لە ئـەولیای خوداوەنـدی ڕەحمـان. ئـەهلی شـار جـوان‌و پـیرو پادشاو دەروێش‌و گەداو فەقیر، حازری جەنازە بـوون دەفنیـان کـرد بـێ تـەئخیر. لـە خـەویان دیـت ئـەووەل شـەو لەسـەر تـەختی بەهەشـتی دانیشتییە ڕووی وەك مـانگ دەدا پڕقـەو، پێیـان وت ئـەتۆ لـە دونیـا زۆر فاسـق بـووی‌و ئەحمـەق، بەچـی سـەبەب شـادبووی بـەحوورو قوسـوورو لیباسی سوندوس‌و ئیستبرەق، گوتی بەسەبەبی تەعزیمی مەولوودی ئـەو حەزرەتەی کە بەئیشارەتی ئەنگوستی مانگی دەکرد شەق).

(لەسەرەتاوە هەتا پێغەمبەری ئینس‌و جان بۆ لەبەرکردنە)

ئەم مەولوودنامەیە لەم شتانە دەدوێ:

- چۆنیەتی دروست کرانی دونیا چونکە لە شەرافەتی پێغەمبەر دروست کراوە (لولاك لولاك لما خلقت الافلاك)
- هەندێ چیرۆکی کورتی تێدایە، گەورەیی و کاریگەری مەولوودی پێغەمبەر پێشان دەدەن و نموونەی سەرەوە یەکێکە لەو چیرۆکانە.
- باسی چۆنیەتی لە دایکبوونی پێغەمبەر دەکا.
- مەولوودنامەکە بە پەخشان نووسراوەو جاروبار پارچە شیعرێکی تێ هەڵکێش کراوە.
- زۆربەی هەرە زۆری بە پەخشانی سەروادار نووسراوە، بەزۆریش هەر جارەی کۆمەڵێ دەستەواژەو ڕستەی زۆر دەبن بەهاو سەروا.
- زمانەکەی پڕە لە وشەی فارسیو عەرەبی. هەر ئەو زمانەیە کە شاعیرانی سەدەی نۆزدەمی ناوچەی سلێمانی شیعریان پێ نووسیوە.

دوای ئەم بەرهەمانە کە پەخشان نووسراوەو لەبەرە بەری کۆتایی سەدەی نۆزدەم پەخشانی کوردی دەروویەکی زۆر گەورەی بۆ کرایەوەو لەوە بە دواوە بە فراوانی کەوتە بڵاوبوونەوەو نەشو نماکردن، ئەو دەرووەش لە ١٨٩٨/٤/٢٢ لە قاهیرەو لەلایەن مەدحەت میقداد بەدرخانەوە دەرچوو بۆ ماوەی چوارساڵ بەردەوام بوو. نموونەیەك لە پەخشانێکی ڕۆژنامەی کوردستان:

(وەك ئەز دبهسیم کوردا گەلەك دەولەمەند هەنە، گەلی دەوڵەمەندێن کوردا، بابێن وە ب دوگاز جاوی سپی چوون بەر ڕەحما خودێ، ئون ژی وی وەلی بچن لەوان زێڕو زیڤێن عولبەکرین وەدە دەرێخن، ڕێیا خودێدە مەکتەبو مەدرەسا چێ کەن، زارویێن بێ دێو باب بدن خوندن دا ئون دنیاو ئاخرەتی ڕاحەت بکن، خودێ ژ وە ڕازی ببە. دەرێن ئەز لێ گەڕابیم من گەلەك مرۆڤێن دەوڵەمەند دیتنە زارویێن فەقیر دانە خوێندن ڕێکرنە ئەستانبولێ، مەکتەبو مەدرەسەیێن مەزن، نهۆ حەمی مەزن بینە، حەمی ژی مەئموورو زابتێن دەولەێینە...). (بۆ خوێندنەوە)

لەو ساوە تا ئێستا چی ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردی دەرچووە، هەموو دەوریان لەپێش خستنی پەخشانی کوردیدا هەبووە، چونکە ڕۆژنامەگەری هەموو دونیا هەر پەخشانەو تەنیا جاروبار دەقی شیعری بلاو دەکاتەوە ئەویش ڕێژەیەکی زۆر کەمە لەچاو هەموو نووسینەکانی دی. جگە لەوەی پەرەسەندنی زیاتری چاپو چاپەمەنی وای کرد پەخشان زیاتر گەشە بکاتو هەموو هونەرەکانی پەخشان بە کتێبیش بکەونە بەر دەستی خوێنەران... لەباسی ڕۆژنامەگەریدا، ڕۆڵی ڕۆژنامە لە گەشەسەندنی پەخشان ڕوونتر دەکرێتەوە، جۆرەکانی تری پەخشانیش وەکو وتارو چیرۆكو ڕۆمان... هەر یەکە لە شوێنی خۆیدا باسی لێ وەردەکرێ.

هەندێ جۆری پەخشان

١. وتـــار:

پارچە نووسـینێکە بـە پەخـشان دەنووسـرێ، درێژییەکـەی چەسپاو نییـە، دەشــێ یـەك دوو لاپــەڕە بــێو دەشــێ بیـست سـی لاپـەڕەبێ، بەشێوازێکی ڕوونو بەزمانێکی پاكو پاراو باسـی بابـەتێك دەکاتو بـیرو باوەڕو هەستو سۆزی نووسەرەکەی دەردەبڕێ. لەهەموو جۆرە (ژانـرە) ئەدەبییەکانی دی نەرمو دەستەمۆترە، چۆنت بویێ وا دێتە دەست.

کورتە مێژوویەکی وتار

ئەگەر چی ڕەگو سەرە داوو ڕەگەزەکانی نووسینی وتار زۆر کۆنە بۆ سەردەمی یۆنانەکان دەگەڕێتەوە، بەڵام بۆ یەکەم جار لە مێژوودا لەسەر دەسـتی مـۆنتێنی فڕەنـسی (١٥٣٣- ١٥٩٢) یاسـاو بنـەماکانی گەڵاڵـە بوون، ئەو کاتەی کە سـاڵی (١٥٨٠) دوو بـەرگی وتـاری ئـەدەبی بـەناوی (هەولـەکان- les essaies) بڵاوکـردەوە، مـۆنتێنی وتارەکـانی درێـژبوونو دەگەیشتنە چەند هەزار وشـەیەك، بابەتـەکانی بـەزۆری بـە دەوری شـتی وەکـو: درۆزنـەکان، دەسـتووری جـلو بـەرگو هونـەری گفتوگـۆدا بـوو. لەدوای مۆنتێنی (باکۆن)ی ئینگلیزی لەژێر کاریگەری مۆنتێنی دا کۆمەڵە وتارێکی بڵاوکردەوە.

لـە سـەدەی حەڤدەهەمـدا، هەنـدێ نووسـەری وەکـو سـێر ویلیـەم کۆرنـوێلیرو نیکـولاس بریتـونو سـێرتۆماس ئۆڤـەربێری، لـەبواری وتـار

نووسیندا بەشداری چاکیان نواندو جێ پەنجەیان بەڕەوتی وتار نووسینەوە ئاشکرایە.

لە سەدەی هەژدەهەمدا، بەهۆی دەرچوونی بلاوکراوەو چاپەمەنی، وتار زیاتر بەرەو پێش چوو، ڕیچارد ستایلو جۆزیف ئەدیسۆن داهێنانی باشیان لە نووسینی وتاردا کرد.

لەسەدەی نۆزدەهەمدا وتار بناغەی پتەوترو خۆیشی گەشاوەتر بوو، بابەتەکانی فراوانتر بوونو وتار نووسەکان زیاتر بابەتو شێوازی خودییان پەیڕەو دەکرد، چونکە سەردەمەکە سەردەمی برەوسەندنی ڕێبازی ڕۆمانتیك بوو، دیارترینو وتارنووسی ئەم سەدەیە (لامو هازلتو دی کوینسیو ستیڤنسن) بوون... ئەوەی زیاتر گەشەی بە وتاردا دەرچوونی گۆڤارو ڕۆژنامە بوو، چونکە جێگای بلاوبوونەوەی وتار بەزۆری گۆڤارو ڕۆژنامەو بلاوکراوەیە... لەسەدەی بیستەمدا، وتار هەر لەچوونە پێشەوەدابوو و تا ئێستاش وتار نووسین نرخی خۆی لەدەست نەداوە.

لە کوردیدا، نووسینی وتار لەگەڵ بلاوبوونەوەی ڕۆژنامە سەری هەڵداو چەسپا، ئەگەر پێشتر ڕەگەزو بنەماکانی وتار لەهەندێ نووسیندا هەشبووبێ بەو جۆرە نەبووە، ببێ بە ژانرێکی سەربەخۆ...

جۆرەکانی وتار:

وتار بەشێوەیەکی گشتی دوو جۆرە:

١. وتاری خودی (ذاتی)

٢. وتاری بابەتی (موضوعی)

یەکەمیان زیاتر پەیوەندی بە خودی نووسەرەوە هەیەو هەستو سۆزی نووسەری بەسەردا زاڵەو کەسێتی نووسەرەکەی بەڕوونی پێوە دیارە، کەچی دووەمیان پێ لەسەر لایەنی بابەتی دادەگرێو هەوڵ دەدا ڕاستەقینەی چەسپاو باس بکات، بۆیە ڕێگە بەهەستو سۆزی خۆی نادا تێکەڵی نووسینەکەی ببێو، کەسێکی نووسەر لەم جۆرە وتارەدا دەرناکەوێ.

هەندێ سیمای وتاری چاك:

١. وتار نووسینێکە، نەزۆر کورتەو نەزۆر درێژە، بەدەوری (١٠) لاپەڕە مەزەندە کراوە.

٢. باسێکی سەربەخۆیە، واتە نە لێکدانەوەی بیرێکی کورتو چڕەو نەکورت کرانەوەی باسێکی درێژە.

٣. وتار بینای تایبەتی خۆی هەیە. لە پێشەکیو چەند پەرەگرافێكو ئەنجام پێك دێ. بیری گشتی وتارەکە: بەپێی گرنگی، بەسەر پەرەگرافەکان دابەش دەبێ.

٤. وشەو ڕستەکانی ڕوونو پوختو بژاردەن، هەریەکە وەکو خشتی دیوار لەشوێنی خۆی هاتووە.

٥. ئامانجی سەرەکی بزواندنی هەستو سۆزی خوێنەرە...

٦. وتار ناونیشانی هەیەو دەبێ ناونیشانەکە لەگەڵ ناوەڕۆکەکەی بگونجێ.

نموونەیەکی وتار:

وتارێك لە ژمارە (٩)ی ڕۆژنامەی (کوردستان) بەناوی (وڵات– وطن) بڵاوکراوەتەوە، نزیکەی سێ ستوونی داگرتووە. لە پێشەکیدا دەڵێ:

(وەتەن، ئانکو ولاتی مرۆ، جسمەك وەیە کوییێن ژ وی جسمی موتەئەسیر دبن خەلقێن وێ دەرێنە. دە وێجا هنگی مرۆیین وڵاتەکی خوێ قووەت ببن هەوقاس ئاخو بەرێ وی ولاتی خوێ دبە. هنگی بابێ من ژکوردستانێ ڕابی ئەو مەئمورێن حکوومەت ڕێ دکە سەر گوندو بازاڕێن کوردستانێ وەك مارا، خونا خەلقێن کوردستانێ ڤەدخۆن...)

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی مانای وشەکان:

مرۆ	:	مرۆڤ
یێن	:	ئەوانەی
وێ دەرێ	:	ئەوێندەرێ، ئەوێ
هنگی	:	کاتێ کە
خوێ	:	خاوەن، خودان.
هەوقاس	:	ئەوەندە
ئاخ	:	خۆڵ، زەوی
بەر	:	بەروبووم
ڕابی	:	هەستا، ڕۆیشت
ڕێ دکە	:	دەچێتە
ڤەدخون	:	دەخۆنەوە

ئەم وتارە بەکوردییەکی ڕەوان نووسراوە، ئەگەرچی جاروبار وشەی بیانیشی تێکەوتووە بەڵام داڕشتنەکەی ڕوونو ڕەوانە. ئەم وتارە هاندانە بۆ ئەوەی هاوولاتیانی کورد یەك بگرنو دژی داگیرکەر بجەنگن. جا ئەو داگیرکەرە چ عوسمانلی بێو چ مسقۆف (واتە ڕووس).

٢. كورتە چیرۆك

چیرۆك لە ئەدەبی جیهاندا ڕەگی زۆر كۆنەو لە قالبی هەقایەتی فۆلكلۆریو ئەفسانەو داستانو چیرۆكی گیاندارانندا دەردەكەوێ، بەلام كورتە چیرۆك وەكو جۆر (ژانر)ێكی سەربەخۆ لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەسەردەستی (ئەگار ئالان پۆوگی دی مۆپاسانو چیخەف) قالبی هونەری خۆی وەرگرت.

كورتە چیرۆك بەگشتی دوو جۆرە:

- چیرۆكی بنیاتگەریی (تركیبی)
- چیرۆكی شیكاریی (تحلیلی)

هەریەكە لەم دوو جۆرە سیماو بنەمای تایبەتی خۆی هەیە، بەلام بەشێوەیەكی گشتی كورتە چیرۆك لەم ڕەگەزانە پێكدێ: (كەس، كات، ڕووداو، شوێن) هەر یەكە لەم ڕەگەزانە مەرجو خاسیەتی تایبەتی هەیە بۆ ئەوەی چیرۆكەكە سەركەوتووبێ.

لە ئەدەبی كوردیش، وەكو ئەدەبی نەتەوەكانی دی، ڕەگەزی كورتە چیرۆك بۆ چیرۆكی میللیو ئەفسانەو داستان... دەچێتەوە، بەلام وەكو جۆرێكی ئەدەبی سەربەخۆ لەسەدەی بیستەم سەری هەڵداو نەشو نمای كرد.

ئەگەرچی بیروڕای جیا جیا هەیە، ئاخۆ یەكەم كورتە چیرۆكی كوردی كامەیەو كەی بلاوبۆتەوە، بەلام بەزۆری تۆژەرەوان لەسەر ئەوە ڕێكن

که یەکەم چیرۆك ئەوەی (فوئادی تەمۆیە) کە لەژمارە (١-٣)ی گۆڤاری ڕۆژی کورد (١٩١٣) لەژێر ناوی (چیرۆك)دا بڵاوکراوەتەوە.

ئەمەش نموونەیەکە لەم چیرۆکە:

(شەویش کوڕێ شڤانەکی یە، ب خوە دەهـ سالییە، زارۆکە، بەلێ پڕ چاڤێ وی گرییە، شەویش دیا خوە نەدییە، ڕەبەنو بەلەنگازە، قەت تشتەکی وان تونینە. تنێ مەتەکی شەویش هەبوو، ئەو ژی پیرەك بوو، شەویش جارنا بال وێ دچە، دلێ مەتا خوە هنك دکر...)

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

شڤان : شوان

ب خوە : خۆی

زارۆکە : منداڵە

بەلێ : بەڵام

چاڤ : چاو

گری : گریان

دی : دایك، دیاخوە: دایکی خۆی

نەدیبە : نەدیتیە، نەدیوە.

ڕەبەن : بێکەس و کار

بەلەنگاز : هەژارو نەدار

تونینە : هیچ نییە

تنیٚ : تەنیا

مەت : پوور، خوشکی باوك

ئەوژی : ئەویش

جارنا : جاروبار، هەندێ جار

یا ل وێ : لای ئەو (لای پووری)

هنك : فێنك، خۆش

ئەم چیرۆکە وێنەی ژیانی کوێرەوەری شوانێکی کورد دەخاتە بەرچاو کە لەباوکێکی پیرو منداڵێکی دەساڵانە پێك هاتووە ناوی (شەویش)ە.

ڕۆژێکیان باوکە پیرەی نەخۆش دەکەوێو ناتوانێ بچێتە بەر مەڕی، ڕدێن سپییەکی گوند، بە نەخۆشیەکەی دەزانێ، دێ (شەویش) دەباتە ماڵی خۆیان، خواردنی دەداتێو هەندێ خواردنیش بۆ باوکی شەویش دەنێرێو ڕزقۆی کوڕی خۆی ڕادەسپێرێ لەباتی باوکی شەویش بچێتە بەر مەڕ تا لەنەخۆشیەکەی چاك دەبێتەوە.

ئەم چیرۆکە بە دوو حەلقە بڵاوکراوەتەوەو لەکۆتاییدا نوسراوە (داوی هەیە- ماویەتی).

لەژمارە سێدا چیرۆکێکی دی بەناوی (کندو) بڵاوکراوەتەوە، ئەمە زیاتر چیرۆکێکی میللییەو لەناو خەڵکدا باوە، زۆر لەچیرۆکێکی مەحموودی بایەزیدی دەکات. دوور نییە هەر ئەوبێو دارڕژابێتەوە.

دوای ئەمــە چــیرۆکی (لەخــەوما)ی جــەمیل ســائیب دێ، کــە لــە (١٩٢٥)ەوە بــەزنجیرە لــە ڕۆژنامــەی (ژیانــەوە)دا بــڵاوی کــردەوە. ئــەم چیرۆکە هەمووی ڕەخنەیە لە فەرمانڕەوایی شێخ مەحموود.

٣. شانۆگەری

شانۆگەری بەرهەمێکی درامییە (کردەنییە) بۆ ئەوە نووسراوە لەسەر شــانۆ پێــشکەش بکــرێ، ئەکتــەر دەوری کەســەکانی شــانۆگەرییەکە دەگێڕن.

کــۆنترین شــانۆگەری لای یۆنانــەکان بــووە کــە لــە بۆنــە ئاینییەکانــدا پێــشکەشیان کــردووە شــانۆگەری ئەوســا بــە شــیعر بــووەو لــە شــانۆی کــراوەی نیمــچە بازنەییــدا پێــشان دراوە. دوای یۆنانــەکان ڕۆمانــەکان پەرەیان پێداو لە چاخەکانی ناوەڕاستیش زمانی لاتینی بەسەر نووسیندا زاڵ بــوو و شــانۆگەری خرایــە خزمــەت بیروبــاوەڕی ئــایینی. لەســەدەی شازدەمو حەڤدەمدا لە ئینگلتەرە شەکسپیرو هەر لەسەدەی حەڤدەمدا کورنێو مۆلییێرو راسین لە فرەنسا گەشەیان بە شانۆگەریدا لەسەدەی هەژدەمو نۆزدەم ئینجا بیستەمدا جۆرە ڕێبــازی جیــا جیــا لــە نووســینو پێشکەشکردنی دراما سەری هەڵدا لە کوردیدا، جگــە لــەوەی ڕەگــەزی دراما لە زۆر یاری میللی ناو کوردەواری هەیە وەکو مــیرو ئاشــەوان، ئاغــا ئاغایــانێو هتــد... یەکــەم درامــای کــوردی ئەوەیــە کــە عەبــدە ڕەحیمــی ڕەحمــی هــەکاری (١٨٩٠- ١٩٥٨) بــەناوی مــەمی ئــالان نووســیویەتیو لەژمارە (١٥)ی گۆڤاری (ژین)ی ساڵی ١٩١٩ بڵاوکراوەتەوە.

نموونەیەك لەشانۆگەرییەكە

(مەمۆ: بەڵێ... ئیرۆكە میر عەمر كرییە غەزایە، نەیاران سەر حەد گرتنە، زاریێ كوردان مەعازەللاهـ دێ دبەر دەستو پێیێن دژمنان بچت... ئەز ژی كێمترم! ما ئەز كورمانج نیم! ما ناموسا هەر كوردەكێ ناموسا من نیینە! ئەلبەت، ئەلبەت ئەزێ بچم قیامەت ڕابت دیسا ئەز دچم، خوین سەران ببت دیسا ئەز خوە ناگرم. هەتتا خەزال ژی من مانع بكەت دیسا ئەز ناوەستم. ئەز مەمێ ئالانم. میرێ هەكارییان ئەمر كرییە...)

(هەمووی بۆ لەبەركردنە)

لێكدانەوەی وشەكان:

ئیرۆكە	:	ئەمڕۆكە، ئەمڕۆ، ئیرۆ
عەمر	:	ئەمر، فەرمان
غەزا	:	چوونە شەڕی كافران
نەیار	:	دوژمن
سەرحەد	:	سەرسنوور، سەرتخووب
زاری	:	زارۆ، منداڵ
مەعازەللاهـ	:	پەنا بەخوا
ئەلبەت	:	بێ گومان
ڕابت	:	هەڵبسێ
خوەناگرم	:	خۆم دوا ناخەم
مانیع بكەت	:	ڕێ بگرێ، لێ نەگەڕێ.

هەر چەندە پاڵەوانی ئەم چیرۆکە ناوی (مەمی ئالان)ە، بەڵام هیچ پەیوەندی بەداستانی مەمی ئالانی ناو کوردەوارییەوە نییەو وەکو هەر ناوێکی تر بۆ پاڵەوانی شانۆگەرییەکە داندراوە.

شانۆگەرییەکە بیری نەتەوەیی و ئایینی پێکەوە گرێ داوەو هەڵوێستێکی پڕ سۆزی لە کۆتاییدا نواندووە کە لە ئەدەبی بیهودەیی (عبث) کامۆی فرەنسی نزیك دەبێتەوە.

مەمی ئالان گەنجێکە تازە ژنی هێناوە (خەزال)و پیرە دایکێکی هەیە کە جارِی شەڕی قڕالی کافران دەدرێ و سەلاحەدینی ئەیووبی بەرەو ڕووی خاچ پەرستان دەبێتەوە، مەمی ئالان بەدوای جارەکەدا دەچێ و دوای ساڵێك دەگەڕێتەوەو لەگەڵ خەزالی ژنی باوەش بەیەکدا دەکەن و ڕادەکشێن و خەو دەیانباتەوەو ئەو دەمە دایکی لەماڵ نابێ کە ئەو دێتەوە، پاشان دایکی بەسەردا دێتەوەو دەبینێ پیاوێك لەگەڵ خەزالی بووکی ڕاکشاوە، ئەویش یەك ڕمی لێ دەداو دەیکوژێ و خەزال بە ئاگادێ و هاوار دەکا (تە چاڤێ خوە کۆرکر)...

ئەم کۆتاییە دڵتەزێنە لە چیرۆکی (مەمۆ)ی فۆلکۆریدا هەیەو شانۆگەری (تێك نەگەیشتن)ی کامۆی فرەنسی لەسەر هەمان بنەما هاتووە.

کـوردی پـەتـی

(١)

زمـانی کـوردی، هــەر لەســەرەتای نووســینیەوە، کــەوتبووە ژێــر کاریگەری زمانی دراوسـێکانیو بەتایبـەتیش زمـانی عـەرەبی، بەهـەزاران وشــەو دەسـتەواژەی عــەرەبی لـەکوردی بـەکاردەهاتن وای لێ هــاتبوو زۆرجار تەنیا دارشتنی ڕێزمانی ڕستە بە کوردی دەمایەوە، دەنـا هـەموو وشــەکان عــەرەبی بــوون... ئەگــەر چـاوێکی خێــرا بــە نووســینەکانی ڕۆژنامـەی (کوردسـتان)و (ڕۆژی کـورد)و (ڕۆژی کوردسـتان)و... بگێـڕین ئەم ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێ.

میجەرسۆن، کەدوای هاتنی ئینگلیز بـۆ عێـراقو کوردسـتان، خـاوەن دەسەڵاتێکی زۆربوو، سەرەتا لە بەغـدا ڕۆژنامـەی (تێگەیـشتنی ڕاسـتی) دەرکــردو پاشــان لــە ســلێمانی ڕۆژنامــەی (پێــشکەوتن)ی دەرکــرد (١٩٢٠– ١٩٢٢) سۆن جگە لەوەی کە خۆی کوردییـەکی باشـی دەزانـیو زۆر بەرهــەمی ڕاســتەوخۆ لــە ئینگلیزییــەوە کــردووە بــە کــوردیو لــە پێشکەوتندا بڵاوی کردۆتەوە، هەوڵی دەدا زمانی کوردی لە وشەی بیانی پاك بکاتەوە. بـۆ ئـەم مەبەسـتە نووسـەرانی هـان دەدا بـەکوردی پـەتی بنووسـنو پێـشبڕکێیەکی ئەنجامـدا سـێ کـەس خەڵاتەکـەیان بـردەوە: یەکەم: شێخ نووری شێخ سالح بە شیعری (جووتو گـا شـتێکی چـاکە)، دووەم زەکی سائیب بە پەخشانی (بۆ چـرووك)و سـێیەم: جـەمیل سـائیب بە پەخشانی (ڕۆژەوە بوونێك)، هەرسێکیان لەژمارەی (٣٠) پێشکەوتندا بڵاوکراونەتەوە.

ئەمەش نموونەیەکە لە(بۆ چرووک)ی زەکی سائیب

(هەچ وەختێ ئەم قامیشە دوو لەتە، ئەم ئاسنە دوو کەرتە ئەگرم بەدەستەوە، زمانم توێ توێ ئەبێ. خوێنی دڵ، ئەو دڵۆپە سوورانە لە هەموو شارەگی لەشمەوە کۆ ئەبێتەوەو ئەتکێ حەوزێکی سوور دەخاتە بەر چاوم، تنۆك تنۆك لە چاومەوە فرمێسك ئەڕژێو لەبەر پێما بیرێك پەیدا ئەبێ سەرم وەکو مزراحێکی دگ دگە بەگوڕ دایکوتی، گێژو سووڕ ئەخواو لەبنیا ئەمێنێتەوە. ئەو هەنسکانەی لە بنکی دڵەوە هەڵئەکشێ لە گەرووما کۆ دەبێتەوە، هەناسەم لێ دەبڕێ، دەمەوێ نەختێ لەم کاسە لێو ڕێژەی دڵم بڕێژمو سووك کەم...) (بۆ خوێندنەوە)

دیارە ئەم وتارە بەکوردییەکی پەتی نووسراوە، وشەی بیانی زۆر کەم تێدایە، ڕستەکانی ڕێكو ڕەوانن، داڕشتنی پوختەو بێ گرێیە. ناوەڕۆکەکەشی بابەتێکی خودییە... نووسەر باسی باری دەروونی خۆی دەکاتو دەیەوێ بۆ کroوزو بۆ چروو دڵەی سووتاوی بە گەرووی شمشاڵ دەردەبڕێ.

(٢)

حسین حوزنی موکریانی، که زمانزان و دیرۆکنووس و هونەرمەندێکی گەورەی کورد بووە، لەساڵی ١٩١٥ لە حەلەب چاپخانەیەکی کڕیو ساڵی ١٩٢٦ هێنایە ڕواندز دەستی بە بڵاوکردنەوەی کتێبی کوردی کردو ڕۆژنامەی (زاری کرمانجی)یشی دەرکرد کە لەماوەی ٩٢٦- ٩٣٢، (٢٤) ژمارەی لێ دەرچوو. لەژمارە (٥)ی ساڵی دووەمدا (١٩٢٨) وتارێکی بڵاوکردۆتەوە بەناوی (دەوری ئیستیعباد) (ل٨- ١٥)، باسی زولمو زۆرو کوشتاری (محەمەدی قاجار) دەکا دژی گەلی کوردو نەبەردیی کورد پێشان دەدا لەبەرگری کردنی دەستدرێژییەکانی محەمەد ئاغا.. ئەمەش نموونەیەکە لەو نووسینە: (لە کوردەکانی تاڵش، سێ کەس دەستیان هاوێژتە خەنجەری پیاوەتی، لەشەوی شەممە، بیستو یەکەمی زیلحیجە، ساڵی ١٢١٢دا، نزیك بە سپییدە، لەناو چادردا چوونە سەر ئاغا محەمەد بە خەنجەران پارچەیان کردو سندووقی پڕ گەوهەرو بازوو بەندو شیری گەوهەر بەنو دەریای نوورو تاجی ماه و گەلێك چتی بەنرخ، کە ئاغا محەمەد لە حکوومەتی کوردەکانی زەندی دەست کەوتبوو، هەموویان هەڵگرتو چوونە کن سادق خانی شقاق، ئەو سێ کوردانە تۆڵەی کوردەکانی تاڵشو زەندیان لە ئاغا محەمەد کردەوە...).

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

بەشی نموونەی ئەدەب

سەیید یاقوبی ماهیدەشتی

ژیانی:

سەیید یاقوبی ماهیدەشتی ناسراو بە (سەی یاقۆ) یەکێکە ژ هۆزانڤانێن کورد کو هۆزانی بەشێوە زاری کوردی لوڕی ڤەهاندییەو سەرەرای ئەڤ شێوە زارەش، هۆنراوەی بە موکریو هەورامی داناوە. هەر چەندە تانهۆژی ساڵی لەدایکبوونو مردنی بە تەواوی ڕوونو ئاشکرانییە، بەڵام زۆرتری سەرچاوە ئەدەبییەکان بۆ هەندێ دەچن کە ناوبراو لە ساڵی ١٢٢٩ی کۆچی کە دەکاتە بەرامبەر ساڵانی ١٨١٢- ١٨١٣ز لە گوندی (قەمەشە)ی مایدەشتدا لەدایکبووەو هەر لە منداڵییەوە خراوەتە بەر خوێندنی ئەو کاتەو سەرەتا هەردوو زمانی فارسیو عەرەبی فێربووە، ئنجا هەر بۆ خوێندن ڕووی کردووەتە کرماشان، هەر بەمەستی خوێندن سەری لە گەلەك شوێنو دەڤەر داوەو تا لەپاشان بووە بە (میرزا)و نووسەر لای حەسەن خانی فەرمانڕەوای کەلهوڕ، لای ئەودا دەمێنێتەوە تا لەساڵی ١٢٩٢ی کۆچی کە دەکاتە هەڤبەر ساڵانی ١٨٧٤- ١٨٧٥ز، کۆچی دوایی دەکاتو تەرمێ وی لە گوندی قەمەشە دهێتە ڤەشارتن. دیوانەکەی نزیکەی (٢٠) هەزار هۆنراوە بووە تیا چووەو نەماوە، ئەوەی ماوەو بەدەست گەیشتووە دەوری هەزار هۆنراوەیەکە، بەڵام بەچاپ نەگەییوە.

ناوەڕۆكی هۆنراوەكانی:

وەك زۆرینەی هۆزانڤانە كلاسیزمەكانی ڕۆژهەلات، سیفەتە زاڵەكان بەسەر هۆنراوەكانی سەیید یاقوبدا خۆیان لەم چەند تەوەرەیەدا دەبیننەوە:

١. تەوەرەی هۆنراوەی دلّداری‌و خۆشەویستی، كە دیارە كاریگەرییەتی سەعدی شیرازی فارس‌و مەلا خدری نالّی كورد بەسەریدا لەم بوارەی هۆنراوەدا تا ڕادەیەكی زۆر دیارەو، ئەو دلّدارییەی كە سەیید یاقۆ باسی لێوە دەكات زیاتر بەر گۆشە نیگای دلّدارییەكی ئاسمانی دەكەوێت بەلای تەسەووف‌و خوارپەرستییەوە با دەداتەوە، بەشێكی زۆری ئەو هۆنراوانەی كە بەدەستمان گەیشتوون‌و لە فەوتان ڕزگارییان بووە، هۆنراوەی دلّدارین، نموونەشیان ئەم چەند دێڕەیە:

(١) گا پەروانەی دەور شەم جەمالّانی	گا هامرازی راز كەمەر لالانی
(٢) گەهێ سكووتی گەهێ نالّانی	گا چون ئەودالّان وێلّی مالّانی
(٣) من هەر دەواكەم تۆ هەر زامەنی	تۆ تاكەی نەفكر سەودای خامەنی

(هەمووی بۆ لەبەركردنە)

٢. تەوەرەی هۆنراوەی وەسفی دیمەنی سروشتی، تەوەرەیەكی دی ناوەڕۆكی هۆنراوەكانییەتی كە دیارە جوانی سروشت‌و دیمەنە جوانەكانی بەهار سەرچاوەیەكی ئیلهام بەخشی هۆزان بووە لای ئەو، بۆیە كە دێتە سەرباسی بەهارو دیمەنی سروشتی وەستایانە باس لە جۆری گولّ‌و گولّزاری بەهاری كوردستان دەكات‌و دەلّێت:

١. ئەرخـــەوانو نـــەرگسو نەســـرینو یـــاسو یاســـەمەن
سۆســـەنو لاولاو ولیلـــو لالــــە هـــایی ئەحمـــەدی

٢. كـــاجو شمـــشادو ســـنەوبەر عەرعـــەرو ســـەرو وســـەهی
ســـەر فـــرازان قـــەد كەشـــیدە تـــا وە چـــەرخ داوەری

٣. فەسڵی عەیشو فەسڵی نۆشو دڵ بە جۆشو غەم خەمۆش
بـــادە نـــۆشو دەس نـــەدۆشو ماهڕوویـــانی پـــەری

٤. فەسڵی گوڵ، فەسڵی رەیاحین، فەسڵی سونبول، فەسڵی عشق
ئـــەم بـــەهار لالـــەزارو ئـــەم شـــەرابی كەوســـەری

(هەمووی بۆ لەبەركردنە)

٣. ئنجـا تەوەرەیـەكی تـری هـۆنراو لای سـەیید یـاقۆ، تـەوەرەی هۆنراوەی ئاینییە، لەو جۆرە هۆنراوەیەشدا ئەسپی خـۆی تـاوداوەو شارەزایانە مەلەوانیی تیادا كردووە.

هـەر لـەم بـوارەدا ئەگـەر بەچـاوێكی پـسپۆڕانە هۆنراوەكـانی سـەیید یاقوب بخوێنینەوە دەبینین وەكو مرۆڤێكی شارەزا لە ئەدەبی فۆلكلۆری نەتەوەكەی زۆرجـار پـەنا دەباتـە بـەر بـەكارهێنانو سـوود وەرگـرتن لـە پەنـدی پێـشینان، بـۆ ئـەوەی هۆنراوەكـانی پـێ بڕازێنێـەوەو جـۆرە

پتەوییەك بە ناوەڕۆكی هۆنراوەكانی بدات. بەكارهێنانی پەندی پێشینان لەلایەن ئەم هۆنەرەوە نیشانەی پلەو پایەی شارەزاییەتی لە ئەدەبی فۆلكلۆری كوردیدا. بۆ نموونە لەم دێڕە هۆنراوەدا:

رای ڕوواو ئەنجیر كەردەنی وەپیش
باوە توو گورگی های نە چەڵدەمیش

(بۆ لەبەركردنە)

ئاماژە بە پەندێكی پێشینانی كوردی دەكات كە بەشێوەی لوڕی بەم جۆرەیە: ((ڕووا دەمی وە دار ئەنجیر نارەس، ئوشێت خراوە))
واتـــە: ((ڕێوی دەمی بەدار هەنجیر ناگات دەڵێ خراپە))
واتای دێڕە هۆنراوەكەش ئەوەیە: ((تۆ ڕێی ڕێوی‌و هەنجیرت گرتۆتە پێش (كردووتە بەپیشە)، بابە تۆ گورگی بەڵام وای لە پێستی مەڕ دای)).

ڕووخساری هۆنراوەكانی

لەپێشدا گوتمان كە سەیید یاقوب وەكو هەر هۆنەرێكی ئەو سەردەمانە، لەهۆنراوەكانیدا بێ ئەوەی پێ بزانێت ڕێچكەی ڕێبازی كلاسیزمی گرتۆتە بەر، تەنانەت ڕێبازی هۆنراوەكانی لەگەڵ ڕێبازە كلاسیزمەكەی ڕۆژهەڵاتدا دەگونجێت چونكە:

١. لەهۆنراوەكانیدا زمانێكی كوردی تێكەڵ بە وشەی عەرەبی‌و فارسی بەكارهێناوە، كە دیارە پێی وابووە ئەم كارە جۆرە ڕازانەوەو

جوانییەك بە ڕووخسارو سیمای هۆنراوەكانی دەبەخشێت، بۆ نموونە:

٢. بەشێكی زۆری هۆنراوەكانی بەسەر كێشی (عەرووز) دانراون كە هۆنەرانی عەرەبو فارسیش بەكاریان هێناوە، زیاتریش بیر بۆ ئەوە دەچێت كە ئەمەی لەژێر كاریگەرییەتی هۆنراوەكانی مەلا خدری نالیدا ١٨٠٠- ١٨٧٣ز كردبێت، چونكە شەیدای هۆنراوەكانی ئەو بووە.

١. هەر لەبەر ئەوەی كەوتووەتە ژێر كاریگەرییەتی هۆنراوەی هەورامی، بۆیە دەبینین ژمارەیەك لە هۆنراوەكانی بە كێشی (پەنجە- برگە) داناوە، جگە لەوەش هەتا لەجۆری دارشتنی هۆنراوەكانیداو لەجۆری ئەو پەیڤ ووشانەی بەكاری هێناوە بەلای هۆزانڤانانی گۆران (هەورامی)دا دەچێت وەك:

زاهد حەرامەن، زاهد حەرامەن
زاهد زیندەگی وەتوو حەرامەن

نەشوورت وەسەر نەپات وە دامەن
نە هەرگیز مەجلس عەیشت مەقامەن

تەماشای ئەبرۆی خەم نەكردنی
ژەو خەمو قامەت چەم نەكردنی

(بۆ لەبەركردنە)

٤. بەگشتی ئەگەر سەیری ڕووخساری هۆنراوەكانی بكەینو تیایاندا وردبینەوە دەبینین، بەشی هەرە زۆریان هۆنراوەی ناسكو پاراون، بە

زمانێکی سادەو بێ گرێ، داینراون کە ئەمەش یەکێکە لە سیما دیارەکانی هۆنراوەی سەیید یاقوب، دیارە سەیید یاقوبیش، وەکو هەر هۆنەرێکی کورد لەو سەردەمانەدا کەوتووەتە بەر کاریگەرییەتی چەند هۆکارێك کە ماوەیان بۆ ڕەخساندووەو بواریشیان بۆ خۆش کردووە تا ڕێچکەی هۆنراوە دانان بگرێتو ببێ بە هۆنەر، هەندێ لەو هۆکارانە هاوبەشن‌و کاریگەرییان بەسەر هەموو هۆنەرانەوە هەبووە، هەندێکیشیان تایبەتن بەخۆی، بۆیە بەتێکڕایی دەتوانین ئەو هۆکارانە لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا کۆ بکەینەوە:

١. خوێندنەوەی شاکارەکانی شاعیری بەناوبانگی فارسی زمان (سەعدی) شیرازی ئەو شاکارانەش (گوڵستان)و (بووستان) بوون.

٢. کارتێکردنی هەندەك هۆزانڤانانی کورد وەك (ئەلماس خانی کەلهوڕ)و (خانای قوبادی)و (نالی)و (سالم)، تەنانەت ئەوەندە شەیدای هۆنراوەکانی (نالی)بووە هاتووە، ژمارەیەکی زۆر هۆنراوەکانی لە هۆزانڤانانی کەڵهوڕو موکری وەرگرتووە (نموونە ل٥).

٣. وەکو زۆربەی هۆنەرو هۆزانڤانانی پێش خۆیو سەردەمی خۆشی، گێرۆدەی داوی دۆستو خۆشەویستەکەی بووەو ئەم هۆکارەش کانیاوی هۆنراوەیان لەلا تەقاندۆتەوە.

ئەمەش نموونەیێکە لەو هۆنراوانەی کە لەژێر کاریگەرییەتی هۆنراوەی نالیدا دایناوە:

١. شـــووریٚ وه ســـەرم كەوتییـــە لـــەم مەســـتی چـــاوه
هـــیچ جێگـــە نەنیـــشم مەگـــەر ئـــەوجی كـــە شـــەراوه

٢. ئـــەم زولـــفو روخـــی دولبـــەره؟ یـــا لـــەیلو نـــەهاره؟
یـــا هـــــەوری ڕەشو پەردەكەشـــــی بـــانی هـــــەتاوه

٣. ڕووخساری توو وەك مانگو دوو زولفت وەكو عـەقرەو
هـەر چـەن كـە قەمـەر عـەقرەوه، ڕازیـم بـە قـەزاوه

٤. ســـــۆزی دڵمــــــە باعـــــسی تـــــاوو كـــــوڵی گریـــــان
مەعلوومـــــە كـــــە ئـــــاگر ســـــەبەبی جۆشـــــشی ئـــاوه

(هەمووی بۆ لەبەركردنە)

لێكدانەوەی پەیڤان

١. شۆریٚ وەسەرم كەوتییە : شۆرێك كەوتیتە سەرم

هیچ جێگە نەنیشم : هیچ جیٚ نییە تیایدا دانیشم

واتا : شۆرێكی وان كەوتیتە سەر لەبەر مەستی ئەم چاوانە، هیچ جهـ و شوێنێك نییە كە تیایدا دانیشم، تەنیا ئەو جێگەیە نەبیٚ كە وێنەی چاوی دۆستەكەمی تێدا كێشراوەو ئەوی تێدا هەیە.

٢. روخ : ڕوو، دەم‌و چاو

پەردەکەشی : پەردەی کێشاوە (کێشایە)

بانی : بەسەر

واتا : ئەمە زولف‌و ڕووی خۆشەویستەکەمە؟ یان ئەمە شەوو ڕۆژە، لێرەدا زولفی لەڕەشیدا بە شەوو ڕووی لە گەشاوەییدا بەڕۆژ چواندووە یا ئەمە هەوری تاری‌و ڕەشە کە وەکو پەردە خۆی بەسەر (هەتاو)دا داوە لێرەشدا زولفی بە هەوری ڕەش‌و ڕووی بە (هەتاو) چواندووە.

٣. ڕووخساری توو : ڕووی تۆ، ڕوویێ تە

عەقرەو : دووپشك، عەقرەب

ڕووی تۆ لە جوانیدا وەکو مانگەو هەردوو زولفەکەشت لەوەدا کە لاربووینەوە وەکو دووپشك وان، هەر چەندە کە مانگ بەدەست دووپشکەوە گیری خواردووە، بەڵام ئەم قەزایەو بووە وا هاتووە.

٤. سۆز : شۆڕش‌و سووتان، سۆتن.

باعسی : هۆکاری‌و سەبەبی.

تاوو کوڵ : بەخوڕ، بەلێزمەو بەتاو

جۆشش : کولان، کەلین.

شۆڕش‌و سووتانی دڵمە بوویتە هۆی ئەوە کە بارانی فرمێسکی گریانەکەم بەگەرمی دەڕژێ، ئەمە شتێکی ڕاستە کە ئاگر هۆی کوڵان‌و جۆششی ئاوە، ئەگەر ئاگری عەشقی تۆ نەبێ فرمێسکم بەو جۆرە نارژێتە خوارەوە.

عـەلى حـەريـرى

عـەلى حـەريرى ئێكـە ژ هۆزانڤـانێن كلاسـيزمى يـێن كـورد نـاڤىٚ وى (عەلى)يە ب ناڤىٚ گوندىٚ وى (حەرير) جهىٚ ژ دايك بوونىٚ ب ناڤ كرييە.

(حـەرير) گوندەكـە ل ناحيـا (شـەمزدينايە) يـاكو دكەڤيتـە دەڤـەرا (هەكارى)يا.

ناڤ و دەنگێن دەست هەلىو هۆستايىو ئێخستنە بـەرێكو سـەنگاندنىٚ ب ئاوازەكىٚ خۆشو دلڤەكەر د كوردستانێدا ناڤدار بوويە.

عـەلى حـەريرى خوێنـدكارىٚ جهـىٚ هـەكاريان بوويـە. زانـاو رۆشـنبير بوويە، مێژوو نووسـىٚ كـورد (شـەرەفخانىٚ بەدليـسى) د (شـەرەفنامىٚ)دا خوێندكارێن هـەكارى يـا ب سـەر خوێنـدكارێن كـورد ئێخـستييە. پەسـنا زيرەكىو جوامێرييا وان كرييە.

هەروەسـا شـاعيرىٚ كـوردىٚ ب نـاڤ و دەنـگ (حـاجى قـادرىٚ كـۆيى) گـەورەيىو شـاعيرييا عـەلى حـەريرى دەردئێخيـت، چـونكە ل پـالىٚ وان شاعيراندا يـىٚ كـو باسـىٚ وان دكـەت نـاڤىٚ عـەلى حـەريرى پ ڤـى جۆرى دهێنيت دەمى دبێژيت:

ئــەوى جــامى گوتوويــەتى ئەمەيــە
لــەو قــسەو مەدحــە مەقــسەد ئەمەيــە
پــيرە مــەردىٚ بديــدە ئــەم ز جــەزير
نيــك مــەردىٚ بديــدە ئــەم ز حــەرير

حاجی دبێژیت مەبەستا (جامی) ژوێ دێری (عەلی حەریری)یە دەمێ دبێژیت: مـن پـیرە مـیرەك دیـت خـەلکی جزیرێیـەو پیـاوەکێ چـاك دیـت خەلکی حەریرێیە.

دگەلـەك سەرچـاوەیێن ئـەدەبیاتی کوردیـدا وەسـا لێـك دەدەن کـو مەبەست پێ (مەلا جزیری)و (عەلی حەریری)یە.

ژ دایك بوون‌و مرنا عەلی حـەریری تـا ئێستا ڕوهـن‌و ئاشـکرا نەبوویـە هەر سەرچاوەیەك ب هۆزانڤانێ سەدەیەکی دادەنێت.

لێ یادیارو ئاشـکرا، عـەلی حـەریری پـێش ئەحمـەدێ خـانی یـێ ژیـای چونکە خانی د کتێبا (مەم‌و زین)ێدا ناڤێ حەریری ب یێ (مـری)و ئینیـت دەمێ دبێژیت:

من دی عەلـەما کـەلامێ مـەوزوون
عـــالی بکــرا ل بــانێ گـــەردوون
بینافـــە ڕوحـــا مـــەلێ جزیـــری
پـێ حـەی بکـرا عـەلی حـەریری
کەیفـەك وە بـدا فـەقێ تـەیران
حـەتا ب ئەبـەد بمایـە حـەیران

واتـە: ((ئـەز دا ئـالایێ هـۆزانێ‌و تـۆرێ کـوردی ل هەرچـوار ڕەخـێن جیهانێ بەرزکەم. گیانێ مەلای جزیری زیندوو کەمەڤە، دا عـەلی حـەریری ب گیـان ئـێخم. ب زینـدووکرنا جزیـری‌و ب جـان ئێخـستنا حـەریری ب ڕادەکێ وەسا فەقێ تەیران دلگەش‌و بەختیارکەم تاکو هەتا هەتایێ ئـەو دلگەش‌و شادمان مابا)).

چەرخێ ژینا عەلی حەریری ب دروستی ڕوهنو ئاشکرا نەبوویە، دتارییا نەزانینێ دایە. تنێ ئەو تشتێ نهۆ ددەستدا دێڕە شیعری (پێ مەی بکرا عەلی حەریری)یا خانییەو یاکو ناڤێ وی پشتی جزیری ئینایە.

جزیری ل سالا ٩٥٧ کۆچی ژ دایك بوویەو ل سالا ١٠٥٠ کۆچی پێ مری.

حەریری د وارگەهەکێ کوردیدا نزیکی نیڤا دووێ ژ سەدێ شازدێو سەرێ سەێ هەڤدێ زایینی ژیایە. لێ هندەك دبێژن خەلکێ (حەریرە- دێر حەریرا) لنك هەڤلێرێیە، ئەگەر خەلکێ (دێر حەریرا) بیت ئەڤە بەلگەیەکی تازە بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی دەداتە دەستو ئەو ژی ئەوە کو ئەدەبیاتی کرمانجی ژووروو د وی سەردەمیدا ب ڕەنگەکێ وەسا د (بۆتان)دا گەشە کرییە تا گەهشتییە ناوچەی سۆرانو ئەگەر میرنشینا بۆتان تێك نەچووبوایە ئەڤ دیالێکتە وەسا دا بەلاڤ بیت کو هەمی کوردا پێ نڤیسیبایە.

ئەو وارگەهـ و جڤاتگەها عەلی حەریری تێدا ژیای وەکی هەمی جڤاتگەهێن دی یێن کوردی ژ لایێ ئابووریو ئاڤەدانکرنێ د پاشکەفتی بووینەو دبن کارتێکرنا ئۆلێ (ئاینێ) موسلمانەتیێ ڤە بووینە. ژ بەر هندێ ڕێو دەرگەهـ هەمی بۆ سۆفیاتیێ د ڤەکری بوونو ڕەهێن خۆ تێدا ببەنە خوارێ، هێلینێن خۆ د مەژیێ زاناو نە زانادا چێکەت. ژ بەر هندێ هۆزانێن عەلی حەریری یێن کو ژ دیوانا وی ماینو ددەست دانە، ڕوییێن وێ جڤاتگەهێو وارگەهێ کوردی کو حەریری تێدا ژیایە بەر ڕوی دکەت.

عەلی حەریری هوزان ب دیالێکتا کرمانجی ژووروو ڤەهاندینە، تا ئێستا ژ چەند پارچە هۆزانێ، حەریری زێدەتر ب دەست نەکەفتینە.

عەلی حەریری هۆزانڤانەکە سەر ب قوتابخانا مەلای جزیری بوویە، پەیوەندی ب ناڤەرۆك و ڕووخساریَ وی چەشنیَ ئەدەبا کلاسیزمی ڤە هەبوویە.

ژ هۆزانێن عەلی حەریری

١. دیسان ژنوّ عەشقا بەری، پڕ ئەندە روونم ئا تەشە
زولفا موزمییەن عەنبەری، دەعوا دگەل خالاّ رەشە

٢. خالاّل دێمی دل ڕەڤا، سەد ڕوح و جانم بن فیدا
سووتم گەلۆ چوم تیَ نەما، تەرکم کردن عەقل و هوشە

٣. عەقل و هۆشم بوونە ئەسیر، دنیا کو گەهگەهـ تێتە بیر
دێم شوبهەتا بەدرا مونیر، زولفا ژ وەردیَ بێن خوەشە

٤. وەردان ژ نێڤ زولفا دەرین، شوعلا بەنەفشی تیَ وەرین
بالاّو قەددا عەرعەرین، هەرپان ل سەر ماریَ ڕەشە

٥. دیسانیَ حەی تێت و دچێت، ئیحیایی ئەمواتان نەبیت
وەجهان مودام نوور ژیَ تەچێت، دێم شوبهەتی شەمعا گەشە

٦. شەمعا شەبستانان ئەوە، وەردا گولستانان ئەوە
سڕی تەبستانان ئەوە، شۆخا (حەریری) دلَ گەشە

٧. عـەجیب لـەتیفو جندییـە، ئـەزمان نـەزانو (ڕۆمـی)یـە
ئاگەهـ ژ عەشـقبازان نییـە، مەسـتو خومـارو سـەر خوەشـە

٨. سەرخۆشـێ جامـا شـەربەتێ، دێـم شـوبهی شـەمعا زولـمـەتێ
حوریـا دبـاغێ جەننـەتێ، سـەرداری چـەندین مەهوەشـە

٩. مەهوەش کو وەستان سەف ب سەف، ئەو هاتـە دەر مـیری دکـەف
وان گـۆت (عـەلی)یـۆ لاتەخـەف، مـە ب مردنـێ قـەوی خوەشـە

(شەش دێری لەسەرەتاوە بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانا پەیڤان

ژنۆ	:	سەر لەنوێ
بەری	:	پێشوو
ئەندە روون	:	ناوەوە، ناو دەروون
ئاتەش	:	ئاگر
موزەیەن	:	ڕازاوە، خەملاندی
دەعوا	:	شەڕ، جەنگ
ت گەل	:	لەگەڵ
دێم	:	دەمو چاو
دلّ رەڤا	:	دلّی رفاند
گەلۆ	:	خەڵکینە، کوڕینە
چو	:	هیچ
بێن	:	بهێن– بۆن

ژ نێڤ : لەنێوان

هەریان : شین بوون، ڕوان

حەی : مار

شەبستان : شەوە زەنگ، تاریکستان

تەبستان : هاوین

جندی : جوان، جحێل

مەست : سەرخۆش

مەهوەش : نازدار، وەکو مانگ

میسری : شیری میسری

ت کەف : ددەستدا، لە جەنگدا

وان : ئەوان

لاتەخەف : مەترسە

دەڤەر : ناوچە

دەست هەلی : زیرەکی

ئێخستنە بەرێك : ڕێکخستن

ناڤدار : ناودار

گەلەك : زۆر

دادنێت : دادەنێت

مشەختی : کۆچی

چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ: مردووە، کۆچی دوایی کردووە

ب یێ (مری) : بە مردوویی

چەرخ : سەدە

تنێ : تەنیا

نهۆ	:	ئێستا
مالك	:	دێره شیعر
نبڤا دووێ	:	نیوەی دووەم
جڤاتگەهـ	:	کۆمەڵگە
ئۆل	:	ئایین
ڕێ	:	ڕێگا
ڕەهـ	:	ڕەگ
مەژی	:	مێشك
چێکەت	:	دروست بکات
بەر ڕوی دکەت	:	دیار دەکات، پێش دەخات.

١. دیسان سەر لەنوێ عەشقەکەی پێشوو سەری هەڵدایەوەو پڕ دەروونی کرد لەئاگر. ئەو زوڵفەی بە عەنبەری بۆن خۆش ڕازاوەتەوە، شەڕ لەگەڵ خاڵی ڕەشی دەمو چاوی یار دەکات.

٢. ئەو خاڵەی وا بەدەمو چاوییەوە دڵمی ڕفاند، با سەد ڕۆحو گیانم فیدای بێت، ئای خەڵکینە ئەو منی سوتاندو هیچم تێدا نەماو عەقڵو هۆشی منیان بەجێ هێشت.

٣. عەقڵو هۆشی من بوون بە یەخسیری ئەو خاڵە ڕەشەو جاروبار کە دنیای دێتەوە بیر دەبینێ دەمو چاو لە مانگی یەك شەوەی ڕووناك دەچێتو زوڵفیشی لە گوڵی بۆن خۆشی.

٤. گوڵ لەناو زوڵفان دەڕوێن، شوعلەی وەنەوشەیان بەسەردا وەریوە، باڵاو قەد وەك عەرعەرن‌و ماری ڕەشیان لەسەر ڕواوە. ماری ڕەش (واتە زوڵف).

٥. دیسان ئەو مارە ڕەشە دێت‌و دەچێت، مردووان زیندوو دەکاتەوە (واتە ئەو زوڵفە مردوو زیندوو دەکاتەوە).

دەم‌و چاو وەك مەی بەردەوام ڕووناکی لێ هەڵدەستێت‌و دەم‌و چاو وەك مۆمی گەشە.

٦. ئەو دەم‌و چاوەیە مۆمی شەوە زەنگ، هەر ئەو گوڵی گوڵزاران، ئەوە نهێنی گەرمی دڵ، شۆخێکی دڵگەشی خەڵکی حەریرە یا شۆخی دڵگەشی عەلی حەریرییە.

٧. زۆر سەیرو جوان‌و قەشەنگە، زمانێ کوردی نازانێت چونکە ڕۆمییە واتە تورکە، ئاگای لە عاشقان نییە، چونکە هەمیشە مەست‌و خومارو سەرخۆشە.

٨. بەجامی شەربەت سەرخۆشە، دەم‌و چاوی وەك مۆمێك وایە لە تاریکیدا، لەباغی بەهەشتدا حۆرییە، سەر دارو گەورەی پۆلی جوان‌و نازدارانە.

٩. نازداران پۆل بە پۆل ڕاوەستان‌و ڕیزبوون، ئەو نازدارەش هات‌و شیری میسری بەدەستەوەبوو، ئەوان وتیان (عەلی) مەترسە، ئێمە بە مردن زۆر دڵمان خۆشە.

مەحوی

١٨٣٠- ١٩٠٤ز

ژیانی:

هۆنەری پایە بەرزمان ناوی محەمەدە، کوڕی مەلا عوسمانی باڵخییە، لە نەوەی پیرو زانای (شێخ ڕەش)ە، لەساڵی (١٨٣٠ز) لە سلێمانی هاتۆتە دونیاوە، حەوت ساڵان بوو، خراوەتە بەر خوێندن، ماوەیەك لای باوکی کتێبە وردەڵەکانی خوێندووە، پاشان بە فەقیەتی بۆ خوێندن چووە بۆ شاری (سنە، سابلاغ)، لەدواییدا گەڕاوەتەوە سلێمانی، لای مامۆستا ناودارەکانی ئەو ناوچەیە خوێندوویەتی. پاشان چووە بۆ بەغداو لای زانای بەناوبانگی کورد مفتی زەهاوی خوێندوویەو ماوەیەك لای ئەو ماوەتەوە تا ئیجازەی مەلایەتی پێداوەو کردوویە بە مامۆستای مزگەوتی ئیمام ئەعزەم لە بەغدا. لەساڵی (١٨٦٢ز) بەغدای بەجێهێشتووەو گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانیو بووە بە ئەندامی دادگا. لەساڵی (١٨٦٨ز) دا بەهۆی مردنی باوکییەوە. دەستی لەکاری میری کێشاوەتەوەو بووە بە مەلاو دەستی کردووە بە دەرس وتنەوە بە فەقێیان.

لەساڵی (١٨٨٣ز) مەحوی چووە بۆ حەجو لەوێوە چووە بۆ ئەستەمولو لەڕێگای پیاو ماقووڵانی کوردەوە چاوی بە سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی کەوتووە، سوڵتان ڕێزێکی زۆری لێ گرتووەو فەرمانی داوە کە خانەقایەکی لە سلێمانی بۆ بکەنەوە، بەناوی (خانەقای

مەحوی)یەوە. کە گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی خەریکی دەرس وتنەوەی زانستو ئایینو ڕابەری کردنی خەڵك لەبارەی سۆفیەتی دابووە. لە ساڵی (١٩٠٤ز) کۆچی دوایی کردووە لە خانەقاکەی خۆیدا بەخاك سپێردراوە.

لە هەڕەتی تەمەنیدا جۆشو خرۆشێك لە دڵیدا پەیدابووەو بەرەو مەیدانی عەشقەوەی بردووە، هەر ئەو عەشقە بەتینە بووەتە ئیلهامی هۆنراوە وتنی، ئینجا وشەی (مەحوی) هەڵبژاردووەو کردوویە بەنازناوی هۆنراوەی خۆی.

ئەو بنەماڵەی کە مەحوی تیایدا گەورە بووەو پەروەدەکراوە وای لێکردووە کەسەر بەرێتە مۆزەخانەی ئەهلی سۆفێنزمییەوەو بەراوردێکی بیرو باوڕەکانیان لەگەڵ دڵی خۆیدا بکات، هەر بیرو باوەڕی سۆفیەتی مەحوی کردە هۆنەرێکی ناوداری سۆفیەتی.

مەحوی بە یەکێك لە شاعیرە بەرزەکانی کلاسیزمی کوردی دادەنرێتو لەسەر ڕێڕەوی نالی ڕۆیشتووە.

ڕووخساری هۆنراوەکانی:

١. کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە.
٢. یەکێتی قافیەی پاراستووە، واتە سەرتاسەری هۆنراوەکە لەسەر یەك قافیەیە.
٣. وشەی عەرەبیو فارسی لە هۆنراوکانی دیارە.
٤. وشەکاریو وردەکاری زۆری بەکارهێناوە بەدوای وشەو دەربڕینی گران گەڕاوە.

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی:

لـەڕووی ناوەڕۆکـەوە هۆنراوەکـانی لـەبارەی ئـایینیو فەلـسەفەو سۆفیەتیو هەستی نەتەوەییە.

١. ئەمە نموونەیەك لەهۆنراوەی سۆفیەتی مەحوی:

١. دیـارم دەیـری عیـشقە، بـە سـووتن بـێ لـەوێ دەگـرم
کـە مـن مـشتێ چڵو چێوم، بەچی بم، کـەلکی کـێ دەگـرم

٢. نەگەییـە دامـەنی دەسـتی دوعـا، جـا دەبمـە خـاکی ڕێـی
تەریقـەی گۆشـەگیری بـەردەدەم، ئـەمجارە ڕێ دەگـرم

٣. کـەدادی یەئـسی خـۆمم بـردە لا، ئـەم عارفـە تونـد بـوو
وتـی: ئـاخر سـبەینێ جەژنـە، خـوێنی تـۆ لـەپێ دەگـرم

٤. لـە ڕوو سـوریی عیبـادەت لامو لـەڕوو زەردەی خەجالـەت مـام
بـەناوی سـێوی نـاوم باغـەوانو مـن بـەهێ دەگـرم

٥. لەسـەر خۆچـوونە، شـەیدابوونە، قـوڕ پێوانـە، سـووتانە
هـەتا مـردن، مەحەببـەت ئیـشی زۆرە، ڕیـزی لێ دەگـرم

٦. چ شـۆخە ئـاگرم تێبـەر دەداتو پـێم دەڵـێ یـا شـێخ
بـە خاشـاکی دەوت شـوعلە، عەسـامە دەسـتی پـێ دەگـرم

٧. کەسـینەی ڕێـشمی بـەو تیغـی نـازە ئـەنجن ئـەنجن کـرد
وتـی: پەژموردەیـە ئـەم لالـەزارە، ئـاوی تێـدەگرم

٨. لـە پاداشـتی قـسەی سـەردا هەمـە ئـاهو هەناسـەی گـەرم
کەسـێ شـێتانە بـەردم تێگـرێ، مـن بـەرقی تێـدەگرم

٩. شـوکر هوشـیارە مـەحوی، تێـدەگا دونیـا خەراباتـە
کـە بـەد مەسـتی بکـا ئـەهلی، خراپـەی بۆچـی لێـدەگرم

(لەسەرەتاوە شەش دێری بۆ لەبەرکردنە)

مـەحوی لـە مەیدانی کوردایـەتی لـەم چوارینانەی خـوارەوەدا هەسـتی نیشتمان پەروەریو نەتەوەپەرستی خۆی دەربڕیوەو شانازی پێوە کـردووە. دەڵێت:

١. لـە دەوری دڵمـی کـە دی ئـەم هـەموو غـەمو تەعەبـە
دەروونـی کەیلـە لـە زووخـاو و دەردو تـا بەلەبـە
وتـی: ببـێ دڵـە! وەك تـۆ خـەرابو شـیفتە حـاڵ
بـەڵێ هەیـە لـە مـن ئاشـفتە تـر: وڵاتـی بەبـە

٢. بنووسـه، پـیری دڵـم ئـهمری کـرد، ئیتاعـهم کـرد
لـه ئیبتیـداوه کـه بـهینیٚ موناسـبی دیـوان
گهدایـهکی وهکـو مـهحوی، قهڵهنـدهرێکی کـورد
میـسالی پادشـهی فورسـه، سـاحێبی دیـوان.

(یهك لهم چوارینه بۆ لهبهرکردنه)

واتای وشهکان:

دیار : کۆی داره به واتا شوێنو وڵات

دهیر : شوێنی ڕهبهنه بۆ مهسیحییهکان

گۆشهگیری : دووره پهرێزی

عارفه : ڕۆژی پێش جهژنی قوربان

لام : من تهریكو بیٚ بهشو مل پێچی کهرم

شۆخ : عهیارو زۆرزان

ڕێش : بریندار، سینهی ڕێشمی: سینگی بریندارمی

پهژمورده : سیس بوو

سهرد : سارد

خهرابات : مهیخانه

بهدمهستی : سهرخۆشی لهرادهبهدهر

چڵۆ چێو : ئێسكو پروسك

بهناوی سێوی ناوم: واته بهسێو ناوی بردووم، ناڤیٚ من کرییه سێڤ

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

١٨٣١ز- ١٩١١ز

ژیانی:

شاعیری گەورەمان ناوی (ڕەزا)یەو کوڕی شێخ ئەحمەدی کوڕی مەلا مەحموودی زەنگەنەیەو لە ساڵی ١٨٣١ زایینی لە گوندی (قرخ)ی سەر بەشاری کەرکووك هاتۆتە دنیاوە، لە مزگەوتدا خوێندوویەتی، جگە لەزمانی دایك زمانەکانی عەرەبیو فارسیو تورکی بە باشی زانیوە، هۆنراوەی بەم چوار زمانە نووسیوە تێیاندا باڵا دەست بووە، شارەزای ئەدەبیاتی فارسیو عەرەبیو تورکی بووە، ماوەیەك ژیانی خۆی لە ئەستەنبۆڵ بەسەر بردووە پاش گەڕانەوەی بۆ کەرکووك لەساڵی ١٨٩٨ چووەتە بەغدا لەوێ پەیوەندی لەگەڵ بنەماڵەی سەلیم بەگی بابانو سەید عبدولرەحمان نەقیبی بەغداد زۆر خۆشبووە، تا لەساڵی ١٩١١ی زایینی لەتەمەنی (٧٩) ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی مزگەوتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی نێژراوە...

دیوانەکەی تاوەکو ئێستا چەند جار لە کوردستانو لە دەرەوەی کوردستاندا چاپکراوە، دیوانەکەی کراوە بەسێ بەش (بەشی کوردیو فارسیو تورکی) لە هەر سێ زمانیشدا شاعیرێکی زۆر سەرکەوتووە، تەنانەت وای لێ هاتووە هەندێك لە شارەزایانی ئەدەبی تورکی بە شاعیرێکی گەورەی نەتەوەی تورکی دابنێن کە ئەمەش ڕاست نییە، ستەمێکی گەورەیە کە لەم شاعیرە گەورەیەی کورد دەکرێت:

١. چاپی یەکەمی دیوانەکەی لەساڵی ١٩٣٥ لەلایەن مەریوانییەوە لە بەغدا بووە.

٢. (دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی) چاپی ساڵی ١٩٤٦ لە بەغدا لەلایەن شێخ عەلی تاڵەبانییەوە چاپکراوە.

٣. (دیوانی شێخ ڕەزا) چاپی ساڵی ١٩٩٩ لە سلێمانی ئامادەکردنو لێکدانەوەی ئومێد کاکە ڕەشو حەمە بۆر.

٤. (دیوانی شێخ ڕەزا) ساغکردنەوەی شوکور مستەفا چاپی ساڵی (٢٠٠٠) لە شاری هەولێر.

٥. (دیوانی شێخ ڕەزا) ساغکردنەوەو لێکدانەوەی د. موکەڕەم تاڵەبانی لەساڵی (٢٠٠١) لەشاری هەولێر چاپکراوە.

٦. (شێخ ڕەزای تاڵەبانی) کەڵە شاعیری خۆرهەڵاتی ناوەڕاست کە لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەلە لەسەر ژیانو هۆنراوەکانی لەلایەن نووسەر (ئەحمەد تاقانە).

مەبەستەکانی شیعری شێخ ڕەزای تاڵەبانی:

هۆنراوەکانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی ئەم مەبەستانەیان تێدا دەبینرێت:

١. داشۆرین و شەڕە جنێو (جوێن):

ئەگەر سەرنج بدەینە دیوانی شێخ ڕەزا ئەوە دەبینین زۆربەی هۆنراوەکانی، داشۆرینن واتە هۆنراوەی (هەجوون، واتە ئەم بابەتە بابەتی سەرەکی شیعرەکانی شێخ ڕەزا بووە، بە هونەرێکی بەرزو زمانێکی ئاگرینەوە دایڕشتوون، قسەی سەیرو سەمەرەن کە نەك هەر پسپۆرو شیعر دۆستان بەڵکو بەگشتی زۆربەی خەڵکەکە حەزیانی لێی بووە، بۆتە مایەی بەناوبانگ بوونی شاعیر، واتە هۆیە سەرەکییەکەش ئەو هۆنراوە پڕ لە جنێوو قسە پەردە لێ هەڵماڵراوانەیەتی، بۆیە شاعیر شانازی بۆ بەزمانی خۆی دەکات لەم بارەیەوەو دەڵێت:

تۆ هەتە تیغی دەبان، من هەمە تیغی زبان
فەرقی ئەم دوو تیغە هەروەك ئاسمان و ڕێسمان

(بۆ لەبەرکردنە)

کە لەم دێرەدا شێخ ڕەزا زمانی شیعرەکانی خۆی بە تیغ دادەنێت بەرامبەر خەنجەری دەبانی خەڵك واتە هی ئەو تیژترە لەهی ئەوان.

هۆنراوە شەڕە جنێوەکانی نێوان شێخ ڕەزاو شاعیری گەورە (جەمیل صدقی زەهاوی) لەلایەك و شێخ ڕەزاو شوکری فەزلی لەلایەکی ترەوە هەر لەو شەڕە جنێوانە دەچێت کە لە نێوان شاعیرانی عەرەب (جەریر)و (فەرەزدەق) کراوە بەڵام ئەم هۆنراوانەو هۆنراوەکانی تری هێندە ڕوو هەڵماڵراون کە ڕووی ئەوەمان نییە بیانخەینە سەر لاپەڕەکان لێرەدا

تەنها ئەم هۆنراوەیەی دەخەینە ڕوو کە زەمی (شێخ عەلی) دەکاتو دەڵێت:

١. **بێگانە هەموو ساحیبی جاهو جەبەڕووتن**
بێچارە برای (شێخ عەلی) موفلیسو ڕووتن

٢. **ئەی شێخ عەلی چاکە وسووقت بەبرا بێ**
باوەڕ مەکە بەم خەڵقە کە وەك توولە لەدووتن

٣. **قەومێ کە لە عەهدی پدەرت حەلقە بە گۆش بوون**
تەحقیقی بزانە بە خودا جوملە عەدووتن

٤. **ڕەحمیان نییە دەربارەیی تۆ خزمو ئەقارب**
موشفیقترە، بێگانە، لەمانە کە عەمووتن

٥. **نادانو قورمساغو نەزانن کە ئەمانە**
گاهێ لە سەما، گاهـ لە سەیری مەلەکووتن

٦. **ئەم تەکیە نشینانە چە دەروێشو چە سۆفی**
هەر چەند بەدڵ موشتەغیلی زیکرو قنووتن

٧. **وەك حاجی مابەینی (سەفا)و (مەروە) بە تەعجیل**
بۆ لوقمە ئەمانیش بە مەسەل یونسو حووتن

٨. جومعانــه بـــڕاوه، بــه خـــودا موفلیـــسه (لامیـــع)
نـــــەپوولی حـــەمامی هەیــــه نـــەپارەیی تـــووتن

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

٢. نیشتمان پەروەریو شانازی کردن:

شێخ ڕەزا لـەباری نیشتمانپەروەریشدا شـاعیرێکی بـێ وێنـە بـووە، لەدیوانەکەیدا کۆمـەڵێك هـۆنراوەی وا دەبینرێـت کـە لووتکـەی هەسـتی نیشتمانپەروەرییەو شانازییەکی بێ وێنە بە دەوری میرنیشینەکانی بابان دەکات کە لەشاری سلێمانی فەرمانڕەوا بوون ئەویش وەکو ڕۆشـنبیرێکی هۆشیار ئەوەی زانیوە کە لـەناو چوونی میرنشینی بابـان زیـانی خـۆیو نەتەوەکەیەتی، بۆیە هەناسەی ساردی بۆ هەڵدەکێشیو لـە هەسـتێکی نەتەوەییەوە باسی (سلێمانی)ی پایتەختی بابان دەکاتو دەڵێت:

١. لــــەبیرم دێ ســــولەیمانی کــــە دارو لــــوڵکی بابــــان بــــوو
نــە مــەحکوومی عەجــەم، نــە سوخرەکێـشی ئــالی عوسمــان بــوو

٢. لەبــەر قــاپی ســەرا ســەفیان دەبەســت شــێخو مــەلاو زاهیــد
مــەتافی کەعبــە، بــۆ ئــەربابی حاجــەت گــردی ســەیوان بــوو

٣. لەبــەر تــابووری عەســکەر ڕێ نــەبوو بــۆ مەجلیــسی پاشــا
ســەدای موزیقــەو نــەقارە تــا ئــەیوانی کــەیوان بــوو

٤. درێـــغ بـــۆ ئـــەو زەمانـــە، ئـــەو دەمـــە، ئـــەو عەســـرە، ئـــەو ڕۆژە
کـــە مەیـــدانی جریـــد بـــازی لـــە دەوری کـــانی ئاســـکان بـــوو

٥. بـــەزەربی حەملـــەیێ بەغـــدای تەســـخیر کـــردو تێـــی هەڵـــدا
ســـولەیمانی زەمـــان ڕاســـتت ئـــەوێ بـــاوکی ســـولەیمان بـــوو

٦. عـــەرەب ئینکـــاری فـــەزلی ئێـــوە ناکـــەم ئـــەفزەڵن، ئـــەمما
ســـەلاحەددین کـــە دنیـــای گـــرت لـــەزومرەی کـــوردی بابـــان بـــوو

٧. قوبـــووری پـــڕ لـــەنووری ئـــالی بابـــان پـــڕ لـــە ڕەحمـــەت بـــێ
کـــە بـــارانی کـــەفی ئیحـــسانیان وەك هـــەوری نیـــسان بـــوو

٨. کـــە عەبـــدوللا پاشـــا لەشـــکری والی ســـنەی شـــڕ کـــرد
ڕەزا ئـــەو وەختـــە عـــومری پێـــنج و شـــەش تیفلـــی دەبـــستان بـــوو

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

لە شیعرێکی تر دەڵێت:

زوبـدەی مـەتاعی حیکمەتـە ئـەم شـیعری کوردییـە

هەرزانـــە بـــێ موبالەغـــە حـــەرفێ بـــە گەوهـــەرا

(بۆ لەبەرکردنە)

لێرەدا دیسان لـە هەسـتێکی نیـشتمانپەروەرییەوە شـانازی بـەزمانی کوردیو وشەی کوردی دەکاتو دەڵێت پارچەی ڕەنگاو ڕەنگی بە نرخـی حیکمـەت کـە هێنراوەتـە مەیدانـەوە شـیعری زمـانی کـوردی خـاوێنترو پاکژتری ئەو پارچەو ئەو کوتاڵەیە، ئەگەر بێـتو تاقـە پیتێکـی بفرۆشـی

(تەنانەت بە زێڕیش) لەبەر ئەوە ئەم بەنرخترە هەر دەخەڵەتێت، دیارە ئەم شیعرەی منیش دایدەنێم یەکێکە لەو شیعرە کوردییە بەنرخانە:

٣. ستایش:

شێخ ڕەزا لەستایشدا کردنیشدا دەستێکی باڵای هەبووە کە هەندێك کەسی ستایش کردووە، کەم شاعیر هەیە لەم بابەتەشدا بیگاتیَ، ئەوەتە کە ستایشی کاك ئەحمەدی شێخ دەکات دەڵێت:

١. مەربووتــە حــەیاتم بــە ســولەیمانیو خــاکی
خۆزگــەم بەســەگی قاپییەکــەی ئەحمــەدی کــاکی

٢. ئــەو قــدوەی ســاداتە کــە ســوکانی ســەماوات
شــەڕیانە لەســەر سوجدە لەبـەر مەرقـەدی پـاکی

٣. بــۆ دەســـتو عەســا نازگەکــەی داخــە دەروونم
قوربــانی عەســای دەســتی دەبم، ســۆڵو ســیواکی

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٤. دڵداری:

شێخ ڕەزا ڕێگەی شیعری دڵداریشی گرتووە وەکو هەموو شاعیرە کلاسیزمییەکانمان، جوانترین شیعری دڵداری کوردیی نووسیوەتەوە، بە سۆزێکی ڕاستەقینەوەو زۆر ڕاستگۆیانە، کۆمەڵێك شیعری دڵداری لەدیوانەکەیدا دەبینرێت، وا لێرەدا یەکێك لە شیعرە تەڕو ناسکەکانی دەخەینە ڕوو کە پێنج خشتەکییەکە لەسەر شیعرێکی مستەفا کوردی:

دڵی بردم بەنازو عیشوە دیسان، شۆخێ، عەیارێ
فریبی دام بە سیحری چاوی خۆی مەحبووبێ، سەحارێ
لە هیجرانا تەقەم کرد ئەی ڕەفیقان کوا مەدەدکارێ
ئەمان مردم عیلاجێ سا لەڕێی پێغەمبەرا چارێ.
ویسالێ یا قەتڵو یا تەسکین، لەهەرسێ بۆم بکەن کارێ

(بۆ لەبەرکردنە)

ڕوخساری شیعرەکانی:

شێخ ڕەزا بە گەورەترین شاعیری کلاسیزمی کوردی دادەنرێت کەسەر بە قوتابخانەی شیعری بابانە، چونکە یەکێکە لەو شاعیرانەی کە لەشاری کەرکووك لەسەر ڕوخساری شیعرەکانی نالیو سالمو کوردی هۆنراوەکانی هۆنیوەتەوە، واتە لە شیعرەکانیدا لەڕووی ڕووخسارەوە ئەم خالانە دەبینرێت:

١. بەزمانێکی کوردی تێکەڵ بە وشەی عەرەبیو فارسیو تورکی هۆنراوەکانی نووەسیوەتەوە.

٢. بەکارهێنانی کێشەکانی (عەرووز)ی عەرەبی.

٣. لەڕووی سەرواوە پەیڕەوی شیعری کلاسیزمی کوردی کردووە، واتە سەروای یەك ڕەویەی بەکارهێناوە کە پێی دەوترێت سەروای یەکگرتوو، واتە هەموو دێڕەکان بەیەك پیت کۆتاییان دێت.

٤. پاراستنی بابەتەکانی غەزەلو چامە لەهۆنراوەداو پەیڕەوکردنی بابەتەکانی ڕەوانبێژی واتە یاری کردن بە وشەو وشەکاری لەناو هۆنراوەکانیدا.

ناوەڕۆکی شیعرەکانی

لەڕووی ناوەڕۆکیشەوە ئەم خاڵانە دەبینرێن:

١. لەهۆنراوەکانیدا هەموو مەبەستەکانی هۆنراوەی گوتووە هەر لە داشۆرین تا دڵداریو ستایش کردنو شانازی کردنو تەنانەت شیعری ئاینیو تەسەوفی هەیە، بەڵام لە هۆنراوەی داشۆرین پلەی یەکەمی هەیە.

٢. هۆنراوەی فارسیو تورکی زۆر کاریان تێکردووە، بەتایبەتی هۆنراوەکانی (حافزی شیرازی) گەورە شاعیری فارسی کاریگەرییەکی زۆرییان لەسەر هەبووە.

٣. یەکێکە لەو شاعیرانەی کەسەر بە قوتابخانەی بابان بووە واتە سەر بە قوتابخانەی شیعرییەکەی نالیو سالمو کوردی، بەتایبەتی شاعیری گەورە (نالی).

نـــاری

١٨٧٤- ١٩٤٤ز

ژیانی:

هۆنەری پایە بەرزمان ناوی (کاکە حەمـە)یـەو کـوڕی مـەلا ئەحمـەدی کوڕی مەلا محەمەدی کوڕی مەلا عەبدولرەحمانە، لەسـاڵی (١٨٧٤ز) لـە گوندی (کیکن)ی نزیك مەریوانـەوە هاتۆتـە دونیـاوە، لـە تەمـەنی شـەش ساڵاندا لای بـاوکی دەسـتی بەخوێنـدن کـردووە، قورئـانو کتێبـە وردەڵـەکانی تـەواوکردووە، ئینجـا بـە فەقێیـەتی بـەدوای خوێنـدن لـەم شـوێنانە (مـەریوان، سـنە، پێنجـوین، سـلێمانی، بانـە، سـابلاغ، وان، باشقەڵا، هەولێر، ڕەواندز) گەڕاوە. لە ڕەواندزێ لای مامۆستا ئەسعەدەفەندی خەیلانی ئیجازەی مەلایەتی لەساڵی (١٨٩٧ز) وەرگرتووە.

پاشان گەڕاوەتەوە بۆ مـەریوانو لـەوێ چـووە گونـدی بێلـووی نزیـك مـەریوان، بـەدەرس وتنـەوە خـەریك بـووە تـا لەسـاڵی (١٩٤٤ز) کۆچـی دوایی کردووە لەدێی بێلوودا بەخاك سپێردراوە.

هـۆنراوەی نـالیو مـەحوی کاریـان کردۆتـە سـەر نـاریو تـەلی سـۆزی شـاعیریان بزوانـدووەو مێـشکیان زاخـاو داوە. وشـەی (نـاری)ی هەڵبژاردووەو کردوویە بە نازناوی هۆنراوەی خۆی.

نـاری یەکێکـە لـە لووتکـە بـەرزو دیارەکـانی ڕێبـازی کلاسـیزمی کوردیمانو بە بەرهەمە ڕەنگینەکانی ئەو ڕێبـازە ئەدەبییـەی گەشـەدارتر کردووە.

ڕوخساری هۆنراوەکانی:

١. کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە

٢. یەکیەتی قافیەی پاراستووە.

٣. وشەی عەرەبیو فارسی لە هۆنراوەکانیدا دیارە.

٤. گرنگی بە وشەکاریو ڕازاندنەوە داوە، لە وشە دەربڕینو بەهرەی وشە ئاراییدا شارەزاییەکی بەتوانا بووە.

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی:

لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئەم مەبەستو بابەتانە (دڵداریو خۆشەویستی، ستایشی ئاینی، نیشتمان پەروەریو نەتەوایەتی) بە ئاشکرا لە هۆنراوەکانی دەدرەوشێنەوە.

١. **هۆنراوەی دڵداری:** ناری هۆنراوەی دڵداریو خۆشەویستی هەیە، ئەمجا ئەو دڵدارییە حەقیقی بێت یان مەجازی بێت، گرنگ ئەوەیە بەدڵو دەروونێکی پڕ بەجۆشی عەشقەوە ئەم هۆنراوە ئاگرییانەی وتووە.

١. چاوەکەم من بۆیە دایم کارو پیشەم زارییە
حاکمی چاوت لەگەڵ من مایلی غەددارییە

٢. شۆڕشو ناڵینی کەس بێ وە جهو بێ عیللەت نییە
ئاهی من فەریادی بولبول ئیشی بێ غەم خوارییە

٣. مـن هـەر ئـەو ڕۆژە دەسـم شـۆری لـە ڕۆحـی خـۆم کـەدیم
حەزرەتی خوون خواری ئەبرۆت مەشرەبی خوون خوارییە

٤. گــەر دەپرســی بۆچــی بــێ نەشــئەو مــەلوول‌و عــاجزی
ڕوومـــەتی زەردم عـــەزیزم شـــاهیدی بـــێ بارییـــە

٥. کـەم بـە خەنـدە بـێ بـەلامۆ حەیفـە تەعنـەم لێ دەدەی
لـێم گـەڕێ تـو بـێ‌و خـودا ئـەم جـارە دەردم کارییـە

٦. دڵ لــە شــامی پەرچــەمی ڕووتــا بــەدایم بــێ خــەوە
چــونکە کێشکــچی لــە شــەودا عــادەتی بێدارییــە

٧. حیکمەتی پڕ مەسئەلەی کوڵمت لە بۆ کێ حەل دەبێ؟
هــەر ســەحیفە ســەد ئیــشارەو ڕەمــزی تێــدا جارییــە

٨. خـاڵی ڕوخـسارت هیدایـەت بەخـشە، شـەرحی زولفەکـەت
قـــازی ئاســـا حاشـــیەی ئەگریجـــەکانت لارییـــە

٩. ڕووت وەکوو ئاتەش موژەت وەك شیشە ئەبرۆت قیمەکێش
میرەوحـــەت زولــف‌و کـەبابت جـەرگی پـارەی نارییـە

(لەسەرەتاوە پێنج دێری بۆ لەبەرکردنە)

٢. **هۆنراوەی ئایینی:** ناری بەدڵێکی پڕ جۆشو خرۆشەوە، بەدەروونێکی بە سۆزەوە هاتۆتە سەر باسی ستایشی ئایینیو وتوویە:

١. سوورەتی یاسین کە وەسفی حەزرەتی لەولا دەکا
ئەهلی دڵ مایل بە جیلوەی سوورەتی تاها دەکا

٢. خاکی بەر دەرگاهی قەسری گەر بەسەرداکا، گەدا
هەر نەفس نەفرەت لەتاجی قەیسەرو دارا دەکا

٣. ئاسمان وەك موشتەری هەر دەم بە میزانی وەفا
کەسبێ هەر شامێ بەیادی دەولەتی ئەسرا دەکا

٤. گەر تەسەورکا مەسیحی تەختی عەرشی ئەعزەمی
تا ئەبەد تەرکی بەیانی ڕەفعەتی عیسا دەکا

٥. نووری عیشقی تۆ لەسەر توری دڵی موسا مەگەر
دای لەسەر سینەی بە شەوقی دڵ یەدی بەیزا دەکا

٦. بۆ خەلیلان گەر نەسیمی گوڵشەنی لوتفت ببێ
ناری نەمردووی بە سەحنەی (جەننەتو لمەئوا) دەکا

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

٣. هۆنراوەی نیشتمان پەروەری: ناری بەناوی سۆزی ئاینییەوە باسی نیشتمان دەکاتو لەناخی دەروونییەوە ئاخ بۆ نیشتمان هەڵدەکێشێت کە بەو شێوەیەی دەیبینێت:

١. ئەی خاکی وەتەن بۆچی نەما سەیرو سەفاکەت؟
بۆ زێڕو زەبەر بوو بەدەمێ، قەسری وەفاکەت؟

٢. بۆ گوڵشەنی ئاوابی مەحەببەت نییە ئەمڕۆ؟
بۆ سازە لەبۆ نەشتەری دڵ خاری جەفاکەت؟

٣. بۆ دڵ بەدڵی مەیلی نەماوە لە وەتەندا؟
بۆ ڕووی لەتەرەف قیبلە نەما قیبلە نوماکەت؟

٤. بۆ قاعیدەیی بوغزو حەسەد سازە لەتۆدا؟
بۆ پاکی شکا، پەنجەیی ئیحسانو عەتاکەت؟

٥. سا بۆچی نەبی تۆ بە زرێباری مەجووسی؟
یا چیهرەیی تۆ دیدە نەبینێ بە عەبووسی؟

(لەسەرەتاوە سێ دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشەکان:

کارو پیشەم زارییە : کارو پیشەم گریانە.

خوون خواری : خوونکاری، خوێن ڕشتن.

کێشکچی : ئێشکچی، پاسەوان.

ئاتەش : ئاگر.

میڕوەحە : باوەشێن.

قازی : لاری: ناوی مصلح الدین لارییە، خەڵکی ناوچەی لارستانە، پەڕاوێزی لەسەر زۆر کتێبی دینی هەیە.

جەرگی پارە : جەرگی پارچە کراو.

جیلوە : خۆ دەرخستن.

موشتەری : ناوی ئەستێرەیەکە لە ئاسمان.

خار : دڕك.

زێڕو زەبەر : مەبەست شاری زرێبارە کە ڕۆچوو، ئێستا دەریاچەیە بەناوی زرێبار ناسراوە لەناوچەی مەریوان لە کوردستانی ئێران.

بە عەبووسی : بەڕوو گرژی.

زێـــوەر

١٨٧٥ز- ١٩٤٨ز

شاعیری پایە بەرزو نیشتمان پەروەری کورد نـاوی عەبدوڵڵایـە کـوڕی محەمەدی مەلا ڕەسووڵە، لەسـاڵی (١٨٧٥)ز لەشـاری سـولێمانیدا چـاوی بە جیهان هەڵهێناوە، حوجرەو مزگەوت کانگای بـەهرەی خوێنـدنی بـوو، جگـە لـە زمـانی کـوردی زمـانی فارسـیو تـورکیو عـەرەبی زانیـوەو هۆنراوەی بەهەموویان هەیە، ئەو کاریگەریانەی بەسەر زێوەرەوە دیـارن ئەمانەن:

١. زێوەر هەر لەتەمەنی لاویەتیدا دیمەنە ڕەنگاو ڕەنگەکانی کوردستان کاریان کردۆتە سەر دڵو دەروونیو هەستی ناسکیان جووڵاندووە.

٢. تامو بۆنی شیعرەکانی مەولەویو ناڵی لەهەموو دەمارەکانیدا هـاتوو چۆیان کردووەو تەلی سۆزیان بزواندووە.

٣. دیـــوانی شـــاعیرە فارســـەکانیش کاریـــان تێکـــردووەو هەســـتیان جولاندووە، وایان لێکردووە کە باوەش بە ئاسۆی شیعردا بکات.

٤. هەروەها ستەمو زۆرداری ڕۆژگـارو چەوسـاندنەوەی نەتـەوەی کـورد ئەوەنـدەی تـر دڵیـان هێناوەتـە کـوڵانو بـەرەو کۆشـی شـیعریان بردووەو ئیلهامی شیعریان بەتینتر کردووە.

وشـەی (زێـوەر)ی هەڵبـژاردووەو کردوویـەتی بـە نازنـاوی هـۆنراوەی خـۆی، لـە ڕۆژی ١٩٤٨/١١/١٠ لەشـاری سـولێمانیدا لـە تەمـەنی (٧٣) ساڵیدا ماڵاوایی لەم جیهانە کردووەو لە گردی سەیوان نێژراوە.

هۆنراوەكانی لەبارەی (دڵداریو خۆشەویستی، وەسفی سروشت، كۆمەڵایەتی، نیشتمان پەروەریو نەتەوەیی، فێركردنو هاندان بۆ خوێندنو پێشكەوتن، فەلسەفە) بوون، واتە لەڕووی مەبەستەوە دەكرێن بەم جۆرانە:

زێوەر وەكو شاعیرەكانی تر لەسەرەتادا دەكەوێتە مەیدانی دڵداریو خۆشەویستییەوە، لەو بوارەدا ئەسپی خەیاڵی تاو داوەو پەپوولەی ئارەزووی لە ڕەنگینترین باغچە نیشتۆتەوە، بیری وردو خەیاڵی ناسكو سۆزی بەتین لەهۆنراوەكانیدا دیارن، یەكێكە لە شاعیرەكانی ڕیزی پێشەوەی بابەتی هۆنراوەی دڵداری لە ئەدەبیاتی كلاسیزمی كوردیدا.

سەیر بكە چۆن وەسفی یارەكەی دەكاتو دەڵێت:

١. تكانی ئابڕووی چەمەن بەڕووی ئابدارەوە
شكانی نرخی نەستەرەن بە زولفی مشكبارەوە

٢. چمەلەمەی؟ لە نەی! لەجام ئەگەر بەلەنجە بێتە لام
بەڕووی تابدارەوە، بەچاوی پڕ خومارەوە

٣. عەرەق نییە لە عالەما كە لابەرێ لە دڵ غەما
بە غەیری قەترە عارەقێ لە ڕووت كەدێتە خوارەوە

٤. نیشانی من، جەمالی تۆ، بەراتی من، ویسالی تۆ
خەیاڵی من لە خاڵی تۆ، بە عیشوە لێم مەشارەوە

٥. عەزیزەکەی حەبیبی من، نیگارەکەی تەبیبی من
با شەق بەرێ ڕەقیبی من، وەرە بەسەد ویقارەوە

٦. فیدا خەوو قەدی تۆ، چەمەن بە فەوجی گوڵیەوە
بە بولبول‌و بە چڵیەوە، بە قومری‌و چنارەوە

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

زێوەر باسی جوانی سروشتی کردووە کە بەدەستی کردگار نەخشاوە، سەیری ئەو دیمەنەی کردووە، کە لەبەهاردا هاتۆتە کایەوە، لەم بارەیەوە گوتوویەتی:

١. بنوارە ئەو بەهارو هەوای تەڕاوەتی
نووسانی پێکەوە لەبی غونچەی حەلاوەتی

٢. هێنایە شەوق‌و زەمزەمە، تەیرانی سەر زەمین
سەرما بڕایەوە، هەموو توندی‌و سەلابەتی

٣. هەورە تریشقە بۆتە سەقا ئاورشێن ئەکا
تا سەبزە زاری ئەرز موجەلابێ سەفوەتی

٤. ئەم عەردە مردووە هەموو ڕۆحی کرایە بەر
گۆڕاوە سەربەسەر هەموو دونیا قیافەتی

٥. بادی سەبا بەجیلوە قەدی گوڵبەنی لەران
گوڵ زاری کردەوە کە بکا شوکری نیعمەتی

(لەسەرەتاوە دوو دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

٣. لەبارەی کۆمەڵایەتییەوە بینویەتی شیرازەی یاسا لەیەك ترازاوەو هەر لایەك کە تۆ دەیگریو دەتەوێ بچیتە ناویانەوە، سەیر دەکەیت لەوانی تر خراپترن، هەمووی ئامانجێك هاتۆتە سەر پارە پەرستیو لە ویژدان دوورکەوتنەوە، لەم بارەیەوە وەکو شارەزایەك ئامۆژگاری خەڵك دەکاتو دەڵێت:

١. یەك عەیبی خەڵك ئەبینی خۆت ساحیبی هەزاری
خەڵکت لەلا خەرارە خۆیشت وەکو دەواری

٢. زاهیر فەقیرو سالم، بەڕەنگو بەرگی عالم
ئەمما لەناو دەروونــدا مارێکی زەهرداری

٣. چۆن پێت بڵێم موسوڵمان یان فەردی نەوعی ئینسان
دووری لە خێرو ئیحسان مەستی مەیو قوماری

(تەنیا دێڕی یەکەم بۆ لەبەرکردنە)

٤. لەبارەی هەستی نیشتمانپەروەریو نەتەوەییەوە، زێوەر بینیویەتی وا نەتەوەکەی لەژێر باری ستەمی زەمانو ناحەزی ڕۆژگار دەچەوسێنرێتەوە، دوورە لە هەموو نازو نیعمەتێك، دوورە لەژیانی خۆشیو ئازادی، بۆ ڕزگار بوون لەم جۆرە ژیانە، شاعیر داوای تێکۆشانو برایەتیو زانستو خوێندەواری کردووە، ئەمانەی بە بناغەی سەرکەوتن داناوەو گوتویەتی:

١. وەتەنێ مە کوردستانە یادگاری ئەجدادمانە
بەهەشتی سەر ڕووی زەمین خاکی پاکی کوردستانە

٢. با هەموومان وەك برابین، ڕەفیقی دینو دونیابین
با لەوەحشەت تەوەلابین، نۆبەتی عیلمو عیرفانە

٣. کورد میللەتێکی ناسراوە، لە مەعاریف بەجێ ماوە
ڕۆژی سەعیو تێکۆشینە بۆ ئەو کەسەی کوردزمانە

٤. کورد میللەتێکی قەدیمە، ساحیبی تەبعی سەلیمە
شاهیدی ئەم مودەعایە سەلاحەدینی سوڵتانە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٥. زێوەر دێتە سەر باسی وردەکاری‌و وشەکاری لەزمانی کوردیدا، بەڕاستی گۆی هونەری بردۆتەوەو ڕەوانبێژی زمانی کوردی دەرخستووە، لەسەر شێوەی نالی ڕۆیشتووەو بگرە تاکی ترازووی لەگەڵ نالیدا ڕاست کردۆتەوە. وەکو گوتوویەتی:

١. با نەچێتە لای ڕەقیبان یار ئەنیسی خانەبێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولانەبێ، لەولانەبێ

٢. دیدە وەختێ تۆی لەلا حازر نەبێ وا حەز ئەکا
بۆ نەزەر لەعل‌و دوڕی یەکتانەبێ، یەکتانەبێ

٣. عارفی حەق بین چ باکی زینەت‌و ئارایشە
وای ئەوێ ناو شارو ناودێ وانەبێ، دێوانەبێ

٤. دۆستی‌و خزمی نەماوە بۆ رەفیقی خۆێ فەلاح
حەز ئەکا بەو شەرتە گەر بێ گانەبێ، بێگانەبێ

٥. هەر کەسێ بۆ تەرکی دلبەر دێ نەسیحەتمان ئەکا
ئەم دوعایەی لێ ئەکەم یاخوا نەبێ، یاخوا نەبێ

٦. شەمعی ڕووتە بۆتە باعیس زێوەر ئێستا دائیما
گەر لە خاتریا کەمێ پەروانەبێ، پەروانەبێ

(لەسەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشەکان:

تکانی : ئاوی لێ هاتە خوارەوە

ئابڕو : حەیا

چەمەن : باخچە

ئابدار : ئاوی پێوەبێت، ئاودار

شکانی : نرخی کەم کردەوە

نەستەرەن : گوڵێکی بۆن خۆشە، ڕەنگی سوورە یا سپییە.

مشکبار : بۆنی مسکی لێ بێت.

تابدار : هەتاو، هەتاڤ

خومار : نازو عیشوە

رەقیب : ناحەز، دوژمن

ویقار : گەورەیی

ئەنیسی : هۆگری

ئاسك : مامز

لەولا نەبێ (١) : لەلای رەقیب نەبێ

لەولا نەبێ (٢) : لە هێلانەکەی خۆی بێ کەماڵەکەیەتی.

یەکتا نەبێ: (١) : بێ هاوتا، نەبێ

یەك تانەبێ (٢) : تانەیەکی بەسەرەوە بێ

دێ وانەبێ (١) : دێ وەها نەبێ

دێوانەبێ (٢) : شێت بێ

بێ گانەبێ (١) : بێ گای جووت نەبێ

بێگانەبێ (٢)　:　لاییدەبێ. خەڵکی دەرەوەی ناوچەکە بێ. بیانی بێت

یاخوا نەبێ (١)　:　یاخوا ئەو کەسە هەر نەبێ.

یاخوا نەبێ (٢)　:　مەبەست پێی (خوانە) شێت بێ. کە کابرایەکی شێت بووە.

پەروا نەبێ (١)　:　بێ پەروا، بێ ترس

پەروا نەبێ (٢)　:　با ببێ بە پەروانە

تێبینی:

١. بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە.

أ- **مێژووی ئەدەبی کوردی**: مامۆستا عەلائەدین سوجادی.

ب-**دیوانی زێوەر**: کتێبخانەی زێوەر محەمەد عارف.

شێرکۆ بێکەس

کوڕی شاعیری بەناوبانگو نیشتمانپەروەری کورد (فایەق بێکەس)ە لەساڵی ١٩٤٠ لە شاری سلێمانی لەدایکبووە، یەکەمین شیعری خۆی لەتەمەنی حەڤدە ساڵیدا بڵاوکردۆتەوە. لەساڵی ١٩٦٨دا یەکەمین کۆمەڵە شیعری خۆی بەناوی (تریفەی هەڵبەست)ەوە لە بەغدا چاپکردووە. لەساڵی ١٩٧٠دا، لەگەڵ دەستەیەك شاعیرو نووسەری دیکەدا بانگەوازی ئەدەبی (ڕوانگە)یان بڵاوکردەوە، نوێکردنەوە لە ڕوخسارو ناوەڕۆکدا مەبەستی سەرەکی ڕوانگەییەکان بوو، لە شۆڕشی ڕزگاریخوازی گەلەکەیدا بەشدارییکردووە. تا ئێستا زیاد لە چواردە کۆمەڵە شیعری بەزمانی کوردی بڵاوکردۆتەوە، شانۆنامەو چیرۆکە شیعرو داستانی شیعری نووسیوە. لەساڵی ١٩٨٧/ ١٩٨٨ دا لەلایەن یانەی قەڵەمی سویدییەوە خەڵاتی ئەدەبی تۆ خۆلسکی پێبەخشراوە. هەڵبژاردەیەك لە شیعرەکانی بۆ گەلێ زمانی بیانی وەرگێڕاوە، وەك ئینگلیزی، ئەڵمانی، فەرەنسی، ئیتاڵی، سویدی، تورکی، عەرەبی، فارسیو هی تریش.

شێرکۆ بێکەس چۆن لە شیعردا باڵادەستە، هەروەها لە پەخشانیشدا کەم وێنەیە، لە وتەیەکداو لەکتێبی چراکانی سەر هەڵەمووتدا، دەڵێت:

لەسەرەتای دەستدانە قەڵەمو لە یەکەم چاو پشکوتنی بەهرەو، لە شیعرەکانی (تریفەی هەڵبەست)ەوە تا ئەمڕۆ، ناوی قوربانییەکانی ئازادییو خوێنی دەم بە هاوارییانو ئەمجا سیحری شوێنو جوانی

سروشتو چریکەی سروودە میللیو نەتەوەییەکانمانو سونبولەکانی خاکو مێژوو، داستانەکانی خۆبەختکردن، مەرگی یارانو ئازیزانو زنجیرە دیرۆکی تراژیدیای گەلی کوردو هەروەها مرۆڤایەتیو دونیاش، لە شیعرو پەخشانی مندا لە نیشانە هەرە دیارەکانی ئەوینو پەیامی ئەدەبیی گیانی من بوون. پێ ئەچێ خۆشەویستی خاکو مرۆڤایەتی منیان کردبێت بە شاعیر، چونکە بڕوام وایە ئەدەبو هونەری خەڵك بێ خۆشەویستی خەڵك تەنانەت ئەگەر جوانیش بن، لە گوڵدانی خاڵیو خانووی چۆڵ دەچن! خولیای هەمیشەی من ئەوە بووە ئەدەبێ بنووسم لەدڵەوە بۆ دڵ بێت تا بتوانم گوزارشت لەو خولیاو مەراقو خەیاڵانە بکەم کە لەدڵی خەڵکیدانو ئەوان ناتوانن دەریببڕن، من لە خولقاندنەوەیەکی دیکەدا بیانخەمە پێش چاو...

ئەزموونی دوورو درێژی خۆم ئەوەی فێرکردووم ئەگەر لەڕۆحی زمانەکەی خۆمدا نەژیم هەرگیز لەرۆحی هیچ زمانێکی دیکەی دنیادا ناژیم.

ئەمەش چەند نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

١. خاك

دەستم برد بۆ چڵی دارێ
لەتاو ئازار لق داچڵەکی
کە دەستم برد بۆ لقەکە
ناو قەدی دار کەوتە هاوار
کە باوەشم کرد بە قەدا
خاك لەرییەوە لەژێر پێمدا
بەرد ناڵاندی
ئەمجارەیان کە دانەویم
خۆڵم هەڵگرت
گشت کوردستان زریکانی

٢. خۆشەویستی

گوێم نا بەدڵی خاکەوە
باسی دڵداری باران‌و خۆی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی ئاوەوە
باسی خۆشەویستی خۆی‌و
سەرچاوەکانی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی دارەوە

باسی خۆشەویستی خۆی و

گەڵاکانی بۆ ئەکردم

کە گوێشم نا بەدڵی خۆشەویستی خۆیەوە، ئەوسا

باسی سەربەستی بۆ کردم!

٣. سێ زمان و چوار قامچی

لەناو ئاپوورەی مەراقی گشت دنیادا

هەر لە دوور ڕا

مەراقی خۆم ئەناسمەوە

مەراقی من!

قژی سەوزەو

ڕیش خوێناوی و

چوار خاچی وا بە کۆڵەوە

مەرگیش بە سێ زمانی جیاو

چوار قامچیی بەدوایەوەو

تەوق لە گەردن

کەچی نەچۆك دا ئەدات و

نەبێ دەنگی ئەکات مردن!

تێبینی: تەنیا دوو کۆپلە لە شیعرەکان لەبەر دەکرێن

سەرچاوە: زمان و ئەدەبی کوردی/ دانانی لێژنەیەك- سلێمانی

شێخ غەیاسەدین نەقشەبەندی

١٨٩٠- ١٩٤٤

غەیاسەدین نەقشەبەندی کورێ بەهائەدین کورێ شێخ محەمەدی کورێ مەلا حاجیێ ڕێکانییە. ئەڤ بنەماڵە ژ(ڕێکانیێ)یال ناڤ ڕێکانی یا مشەختبووینەو ل ئامێدیێ پایتەختێ میرنشینا بەهدینا ئاکنجی بوویە.

ئەڤ بنەماڵە ل دەڤەرا بەهدینا ب بنەماڵەکا ڕۆشنبیرو ئۆلدارو ژ خودێ ترس ناڤدارە.

شێخ محەمەد ژئامێدیێ چوویە گوندێ (بامەرنێ)و لێ جهوار بوویە، تەکیایەکا نەقشەبەندی ل بامەرنێ ب سەرێکڤە ئینایە، پاشی شێخ محەمەدی کورێ وی (بەهائەدین) بابێ غەیاسەدین بوویە شێخێ تەکیایێ.

شێخ غەیاسەدین ل سالا (١٨٩٠)ێ ز ل گوندێ بامەڕنێ ژ دایک بوویەو ل وێ مالا ئۆلدار ژیایەو پەروەردە بوویە، ئەو ژی وەکی هەمی خوێندکاران ل دەستپێکا خواندنا خۆ دەست ب خوێندنا پەرتووکێن ئایینی ژ (شەریعەتێو فقهێ) ل جەم زانایێن دەڤەرێ وەکی مەلا نەجمەدینی یێ ئیمامو سەیدایێ تەکیایێ، ل بامەڕنێ خوێندییە. پاشی چوویە ئامیدیێ ئیجازا عالمیێ ژ دەستێ (محەمەد شوکری) مفتیێ ئامێدیێ وەرگرتییە.

دژیێ پیرییێدا دەست ب هۆزان ڤەهاندنێ کردیە. هۆزانێن وی ڤەهاندین هەرچەندە دکێمن لێ هەمی دپڕ ڕامانن، ب شارەزایی ڤەهاندینە ژ بۆ ئامۆژگاریو ڕی نیشاندانو پەسەند کرنا ڕۆشنبیریێ.

غەیاسەدین مرۆڤەکی تێگەهشتیو زاناو دووربین بوویە، دزانی پێشکەوتنو ڤەژینا مللەتی ب خواندنو بەلاڤکرنا ڕۆشنبیریێو قڕکرنو نەهێلانا نەزانینیێو یەکبوونێ ڤەگرێدایە، دەمێ دبێژیت:

١. ئەگەر هوین موتەفق بن علمو فەنو سنعەتا بخوینن
چو شك نینە سەعادەت بۆ وە دێ هێن بێ زەحمەت

٢. کوڕێ بابێ ئەوە، دەستێ هەڤالی بگریتو ڕاکەت
هەکە کەفتە کوورا تەنگا ڤێ خشیانە سەر زیقەت

٣. کوڕێت بابا تفەنگا دانو دەستا سڤك هەلدەی
هەوە ئەفڕۆ قەلەم لازمترە داکو بهێت فەرسەت

٤. کوڕێت بابا ئەگەر هوین بوونە زاناو تفاق ژیەك
دهێت تەیارە بۆ وە پێش تڤەنگێڤە نەکەن حەسرەت

(لەسەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

ژبەر هەندێ بزاڤ و خەباتا وی یا ژ دل ئەو بوو ڤەکرنا خوێندنگەهان ل دەڤەرا بەهدینان ب تایبەتی ل ئامێدییێ‌و بامەڕنی.

هەروەها زۆر خەبات کرییە داکو مللەت‌و نەتەوەیا کورد بۆ لاوێن کورد بدەت نیاسین دەمێ دبێژیت:

١. کوڕێت بابا بزانن حەق چییە مەوتەن چییە ئەڤرۆ هەوەل سەر لازمە هوین تێبگەهن عنوانە قەومیەت

٢. چو گازاندا ژ زەمانی هوین نەکەن ئەو هەر شەڤ و ڕۆژن وەکی خۆیە بەلێ سویچا مەیە ئەم بووینە بێ قیمەت

٣. گەلی لاوا وەتەن دەینێ خۆییێ دخازیت چ دێ دەینێ هەچی تشتێ بدەین مالێ وییە بێ خێرو بێ منەت

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

غەیاسەدین ل سالا (١٩٣٠)ێ ز بوو نوێنەرێ قەزا ئامێدییێ‌و ل سالا (١٩٣٥)ێ ز ئەڤ نوێنەرییە بۆ هاتەڤە نویکرن.

ل دەمێ جەنگا دووێ یا جیهانی چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ.

سالا مرناوی هۆزانڤانێ کوردی ب ناڤ و دەنگ (ئەحمەدێ نالبەند) دهۆزانەکا زیمار پێ گوتنی دا دەست نیشان کرییە کو سالا (١٣٦٣)ێ مشەختییە بەرامبەر (١٩٤٤)ێ زایینی دەمێ دبێژیت:

دهــزارو ســێ ســەدو شێــستو ســێ یــا چــوو غیــاث
هجرەتــاوی ژ ڤــێ دنــێ وەك عــومرێ (خــتم المرسلین)
عــومرێ فــەخرێ عالّــەمێ مرنــا غیــاثی بوونــە ئێــك
ســڕەکا کــو (پــڕ) نــەزانی ئەحمــەدێ (ابــن الامــین)

غەیاسەدین د ڤەهاندنا هۆزانادا ڕێچا هۆزانڤــانێن کلاسـیزمی گرتبــوو، ئاخفتنو زاراوێن بیانی بکار ئینانە.

نموونەیەك ژ هۆزانێ، غەیاسەدینی یاکو ب خەباتا نەڤییێن بەدرخانیو بەلاڤکرنا کەلتوورو ڕۆشنبیرییا کوردی ڤەهاندییە: ب ناڤێ بەدرخانی.

١. خۆشــی ئەڤــە هــاتو هــەمیا مــل ل ســەمایە
کــەیفو کەنییــە ئــەڤرۆ چ نعمــەت خــودێ دایــە

٢. علــم ئــەدەبا گرتــی سەراســەر جهــێ کــوردا
بــەر بوونــە دوڕو ئــاخ هــەمی زێــڕی ســەفایە

٣. خۆشــی نــە ئــەوە پــاخلێ تــژی کــەی ژ دەراڤــا
دل خۆشــی نــەبیت مــالّ هــەمی دەردو بەلایــە

٤. کــا خۆشــی وەکــی فکــرە ئەســیر مــا ل دەماغــا
ما بۆچییە ژین وەقتێ کو ئەزمانێ بڕایە

٥. سەربەستییە ئینسانی دگێریت ب سـەعادەت
ئەمنیەتـە بـۆ بزنـێ دکـەت گـورگی برایـە

٦. ئەڤرۆ خەبەرێ خۆش مە گوهـ لێ بوو کو بەدرخان
سـاخبوو ڤـە دشەخـسێ نـەڤیادا ڤەگەڕایـە

٧. هندیکەجـەلادەت ب جـەلادەت وەکـی شـێرا
کـامیران ژی ب کـەمال‌و ئـەدەبا مـیرێ هەمایـە

٨. بـۆ جـەنگ‌و جـدالا وەکـی شـێران‌و پڵنگـا
وەختـێ ڤەلـەمێ دوڕ وەکـی لێمـشتێ ڕژایـە

٩. ئـەڤ مللەتـە دێ کـەنگی حـەقێ ڤـەنجیێ ڕاکـەت
یـا ژ هـەمیا سـڤکتر ب گرانـی یـاخو چـیایە

١٠. یـارەبی حفزکـەی بـۆ ئـەڤی مللـەتێ موحتـاج
ڤـان هـەردوو عـەزیزان کـو کەسـێ دی مـە نـە مایـە

١١. کـەیفێ دلێ ڤـی پـیرە مـەلایی ڕاکـرە ڕەقـسێ
مـاپیر وەکـی جـان بـوون ڤـە؟ کـەرەم کـارێ خودایـە

(لەسەرەتاوە شەش دێر بۆ لەبەرکردنە)

ژێـــدەر:

١. گۆڤارا (هاوار) هژمارا (٥٠)یێ سالا ١٩٤٢.

٢. هۆزانڤانێن کورد- سادق بەهائەدین- چاپا ئێکێ- بەغدا- ١٩٨٠.

لێکدانەوەی پەیڤەکان

مشەخت بوویە	: دەربەدەر بووە
ئاکنجی بوون	: نیشتەجێ بوون
ئۆل	: ئایین، مەزهەب
جهواربوو	: ئاکنجی بوو، نیشتەجێ بوو
ب سەرێکڤە ئینایە	: دروست کردووە
دەستپێك	: سەرەتایی
ل جەم	: لەکن
ژێ	: تەمەن
ڤەهاندن	: هۆنینەوە
لێ	: بەلاّم
قڕکرن	: لەناوبردن، نەهێلان
بۆ وە	: بۆ ئێوە
زیڤەت	: تەنگانە
خشیانە سەر	: بەسەری داهات، کەوتە سەری
بزاڤ	: خەبات

هوین : ئێوە

گازندە : گلەیی

دەین : قەرز

زیمار : لاواندنەوە

ڕێچا : ڕێچکە

بیانی : بێگانە

مل : شان

تژی کەی : پڕبکەی

دەراڤ : پارە، دراو

ساخ بوو : زیندووبوو

میری هەمایە : میری هەمووانە

شێخ محەمەدی خاڵ

١٩٠٤- ١٩٨٩ز

پوختەیەك لەژیانی:

زاناو نوسەری گەورەمان ناوی (محەمەدەو کوڕی شێخ عەلی کوڕی حاجی شێخ ئەمین کوڕی شێخ محەمەدی خاڵ)ە لەساڵی ١٩٠٤ی زایینی لەشاری (سلێمانی) لە گەڕەکی گوێژە لەدایك بووە لە ١٩٨٩/٧/١٥ هەر لەشاری (سلێمانی) کۆچی دوایی کردوەو لەگردی سەیوان تەرمی پاکی بەخاك سپێردراوە.

شێخ محەمەدی خاڵ لە بنەماڵەیەکی ئاین پەروەرو زانا هەڵکەوتووە هەر لەمنداڵییەوە خەریکی دەرس خوێندنو مزگەوت بووە، ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، بووە بە (مامۆستا) لە مزگەوتی خۆیان کە بە مزگەوتی حاجی شێخ ئەمین بەناوبانگە، لەساڵی ١٩٣٩ بووە بە (قازی) لە شارەکانی (سلێمانی، کەرکووك، موسڵ)دا قازییەتی کردووە لەساڵی-١٩٦٧ وازی لەکار هێناوە. ئەندامی کۆڕی زانیاری عیراقیو کۆڕی زانیاریی کوردی بووە لە بەغدا لەساڵەکانی (١٩٧٠- ١٩٨٩)...

بەرهەمەکانی:

شێخ محەمەدی خاڵ کە زانایەکی کارمەو دانایەکی بە توانابوو ڕێبازی ڕۆشنبیریو خزمەتکردنی زمانو ئەدەبیاتی نەتەوەی کوردی گرتە بەر لەسەر ئەم ڕێبازە نەوەستا تاوەکو دوا هەناسەکانی ژیانی،

بـاوەڕی بـە دووشـت هـەبووە یەکـەم موسـڵمانیەتییە بەگشتی دووەم نەتـەوەی کـورد بەتایبـەتی، کێڵگـەی پـیرۆزی ڕۆشـنبیری (خـاڵ)ی زانـا خـەرمانی هەمـە جـۆری کەلـەپووری کـوردی تێـدا قـووت بۆتـەوە، لـەم ڕووەوە مامۆستا خاڵ گەلێ بەرهەمی بەنرخی هەیە چ بـەزمانی کـوردی چ بەزمانی عەرەبی لەوان (شێخ معروف النـودهی) کـە بـەزمانی عەرەبییـە باس لەبەرهەمو خزمەتەکانی زانایـەکی گـەورەی کـورد دەکـات بـەزمانی عـەرەبی هـەروەها کتێبێکـی دیکـەی بـەزمانی عـەرەبی لەسـەر (المفتـی الزهاوی) هەیە.

بەزمانی کوردیش کۆمەڵێك بەرهەمی هەیـە لەوانـە (فەرهـەنگی خـاڵ) کە بەسێ بەرگ چاپی کردووە کە فەرهەنگێکی لـەکوردیو بۆ کوردییـە، بەرگی یەکەمی لەساڵی ۱۹٦۰ چاپکردووە لە سلێمانی بەرگی دووەمیشی لەساڵی ۱۹٦٤ هەر لە سلێمانی چـاپکردووە بـەرگی سێیەمیشی لەسـاڵی ۱۹۷٦ چـاپکردووە تـا ئێـستا بەیـەکێك لەفەرهەنگـە باشـەکانی زمـانی کـوردی دادەنرێـت کـە توانیویـەتی زۆرتـرین وشـەی زاراوەکـانی زمـانی کـوردی کۆبکاتـەوە لـەم فەرهەنگـەدا، بەمـەش بـووە بـە گەنجینەیـەکی دەوڵەمەنـدی زمانەکـەمانو بەسەرچـاوەیەکی گـەورە دەژمێردرێـت بـۆ فەرهەنگەکانی تر کە لەپاش ئەو چاپکراون:

بەرهەمێکی تـری مامۆسـتا خـاڵ کتێبـی (پەنـدی پێشینان)ە کـە تـا ئێستا سێ جار چاپکراوە، جاری یەکەم لەساڵی ۱۹٥۷دا بـڵاوی کـردەوە کـە (۱۳۰۸) پەنـدی تێدایـە، کـە لـەم سـامانەدا ڕەفتـاری تایبـەتیو بیرکردنەوەی گەلی کوردو باری کۆمەڵایەتیو ژیانی ڕوونو ئاشکرا دیـارە،

شاکاری گەلو نەتەوەی کوردە، ئەو ڕێکی خستوون، لەساڵی ١٩٧١دا هەمان کتێبی لە چاپ داوەتەوە ژمارەی پەندەکانی پتر کردووەو گەیاندوویەتی بە (٣٨٩٣) پەند، لەساڵی (٢٠٠٠) زایینی دیسان ئەم بەرهەمە بە چاپێکی جوانترو قەشەنگتر لەشاری سلێمانی چاپ کراوەتەوە، واتە جاری سێیەمی کە ئەم بەرهەمەش وەکو خۆی گەنجینەیەکی پڕ لە گەوهەرە تا ئێستا بە پوخت ترین کارێکی کۆکردنەوەی (پەندی پێشینان) دادەنرێت کە لە کوردستان کرابێتو زۆرترین ژمارەی پەندی کوردی تێدا کۆکرابێتەوە...

هەروەها مامۆستا (خاڵ) بەسەدان وتاری بڵاوکردۆتەوە لە گۆڤارو ڕۆژنامە کوردییەکاندا دەربارەی زمانو ئەدەبو ڕەخنەو ئایینو تەسەوف جگە لەو بەرهەمانەی کە باسمان کردن.

ئەم بەرهەمانەشی هەیە کە ئەمانە مشتێکن لە خەرمانێك

١. فەلسەفەی ئاینی ئیسلام– ١٩٣٨
٢. تەفسیری خاڵ – جزمی یەکەم– ١٩٦٩
٣. تەفسیری خاڵ – جزمی دووەم– ١٩٧٢
٤. (مەولود نامە) – ١٩٧٢
٥. ناڵەی دەروون –١٩٧٦

جگە لەم بەرهەمانەی شێخ محەمەد خاڵ دەستنووسو چاپەمەنی دەگمەنی کتێبخانەی خۆی بڵاوکردۆتەوە، هاتووە چی دەستنووسو چاپکراوی دەگمەنی بەهاداری کتێبخانەکەی هەیە چ بەزمانی کوردیو یا

عەرەبی یا فارسی یا تورکی هەموویانی بەشێوەی لیستە بڵاوکردۆتەوە کەتیایا خەتەکەی خۆشە یا ناخوێنرێتەوە کارەکە تەواوە یان نوقستانە ژمارەی لاپەڕەکانی چەندە کە ئەمەش بە بەشێك لە گرنگی دان بە کەلەپوری نەتەوایەتی دەژمێردرێت، شێخ محەمەدی خاڵ یەکێك بووە لە پەخشان نووسە بە تواناکانمان کە بەزمانێکی پوخت وسفتو ڕەوان دەینووسی وا لێرەدا پارچە نووسینێکی بڵاودەکەوینەوە کە وتارێکی ڕەخنەییە دەربارەی دیوانی شاعیری پایە بەرزمان شێخ ڕەزای تاڵەبانی نووسیویەتی کە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی بیستەم بڵاوی کردۆتەوە بەر لە مردنی لەساڵی ١٩٨٩.

((داخی گیانم ئەگەر شیعری هەموو شاعیرەکانمان کۆبکرانایەتەوە لە وەختی خۆیا، ئێستا بەسەدەها دیوانمان ئەبوو، بەڵام بەداخەوە لەهەزارا یەکێکیان شیعریان نە نووسراوە کۆنەکراوەتەوە، لەگەڵ مردنی خۆیان، شیعرەکانیشیان مردوونو نێژراون، وە بەبێ ناونیشان چونەتەوە بیابانی نەبوونی، تەنانەت ناوی شاعیرەکانیشمان پێ نەگەیشتووە ئەم دەپانزە بیست دیوانەی کە ئێستا لەناومان هەن بەچاپکراوو دەست نووسەوە هەر شاعیری ناوچەی خۆمانن لەدوو سەد ساڵ لەمەو پێشەوە، ئینجا ئەبێ شاعیرانی کوردستانی گەورە لەدەوروبەری بابا تاهیری هەمەدانییەوە، کە هەزار ساڵ لەمەو پێش بووینو چەندبووبنو چۆن بووین، ئەمە مەگەر هەر خوا بزانێ...

باشه شاعیره کۆنەکانی دەوری بابەتاهیری هەمەدانی ئەگەر فەوتابن لەبەر دووریی ڕۆژگاری، ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون؟!

زۆر دوور نەڕۆین ئەوە شێخ ڕەزای تاڵەبانی کە پێچی مێژەرێکە کۆچی دوایی کردووە، تا ئێستا دووجار دیوانەکەی لەچاپ دراوە بەڵام بەداخەوە لە دە یەکێکی کۆکراوەتەوە؟ ئەوی کۆشکراوەتەوە هەمووی پڕە لە هەڵەو ساتمەو کەمو کوڕیو کورتو کوێری، بێ گومانم شێخ ڕەزا بەقەد (کەلیم) شیعری فارسیو بەقەد نامق کەمال شیعری تورکیو بەقەد نالیو سالم شیعری کوردی وتووە، بەڵام بەداخەوە بەشی زۆریان لەناو چوونو کوا شیعرەکانی بەهەر چوار زبانەکە چییان لێ هات؟ بۆچی مەردێك لەخزمەکانی خۆی شیعرەکانی کۆنەکردۆتەوە؟ یا بۆ خۆی لەدەفتەرێك هەمووی تۆمار نەکردووە؟ دیوانم نەدیوە بەقەد دیوانی شێخ ڕەزا بەدبەختو وێران بێو هەڵەی تیابێ...!!))

لەسەرەتاوە تا (ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون) بۆ لەبەرکردنە

ڕەوشــەن بــەدرخــان

(١٩٠٩- ١٩٩٢)

(یەکگرتنا گەلێ کورد بدە من ئەزێ کوردستانەك سەربەخۆ بدەم تە)

ڕەوشەن بەدرخان

ڕەوشــەن بــەدرخان کــچا م. صــالح بــەدرخان (مــەحمود صــالح بەدرخان)ە، هەڤژینا جەلادەت عالی بەدرخانە (جەلادەت عالی بـەدرخانو م. سـالح بـەدرخان ژوان بـەدرخانیانن یـێن خزمـەتا ڕۆشـنبیرییا کـوردی کری). ڕەوشەن بەدرخان ل ١٩٠٩/٧/١١ ل باژێرێ (قەیسەری) ل تورکیـا ژ دایك بوویە، ژیێ وێ گەهشتە دوو سالا خێزانا وێ بۆ ئەستەمبۆلێ هاتـە ڤەگوهاستن، ل سالا ١٩١٣ دەمێ بنەمالا بەدرخانیان بۆ گەلـەك وەلاتـێن ڕۆژهەلاتا ناڤین هاتینـە دوور ئێخـستن بـابێ وێ نەچـاربوو مـالا خـۆ بـرە (شـام)ێ و ل سـالا ١٩١٥ بـابێ وێ ژ ئەگـەرا نەخۆشـییا تیفـۆییێ دچـیتە بـــەردلۆڤانیا خـــودێ. خوانـــدنا یـــا ســـەرەتایی ل قوتابخانـــا (شوعلەت ئەلتەرەقی) یا تورکی دەس پێکر، پشتی سـەربازێن تـورکی ژ (شـام)ێ هاتینـە ڤەکێـشانو خوانـدن ل قوتـابخـانێن سـوریێ بوویـە ب زمانێن (عەرەبیو ئینگلیزی) خواندنا خۆ، ل (دار ئەلموعـەلیمات)ب داوی ئینایە و ل سالا ١٩٢٥ ل باژێرێ (کەرەك) ل ئوردنێ بوویە فەرمانبەر.

ل سالا ١٩٢٧ جارەکا دی ڕەوشەن بەدرخان ڤەگەڕیایـە شـامێو وەك مامۆستایا زمانێ عەرەبی ل قوتابخانـا (ئـەللائق) دەسـت ب کـارێ خـوە کریەب شێوەیەکی فەرمی (ڕەسمی).

ل سالا ١٩٢٩ شووى كرديه، بەلێ دڤى شوويێ خۆدا ياسەركەفتى نەبوويەو پاش (٢٠) مەهان هاتييە بەردانو دڤى ماوەى دا كچەك هەبوو بناڤێ (ئەسيمە خانم).

ل سالا ١٩٣٤ چوويە ناڤ ڕیزێن ئێكەتيا ئافرەتێن سوريێ و ل سالا ١٩٤٤ نوونەرا ئافرەتێن سوريێ بوويە ل كۆنگرێ جيهانيێ ئافرەتان دا كو ل (قاهيرە) پايتەختێ ميسرێ هاتبوو بەستن.

ل سالا ١٩٣٥ شوو ب مير جەلادەت بەدرخان كريەو كچەك بناڤێ (سينەم خان)و كوڕەك بناڤێ (جەمشيد) ژێ هەبوون و ل سالا ١٩٥١ مير جەلادەت چوويە بەردلۆڤانيا خودێ.

ل سالا ١٩٥٦ دگەل (نورى دێرسمى- حەسەن هشيار- حەيدەر حەيدەرى- ئوسمان ئەفەندى) كۆمەلا زانستو ڕۆشنبيرى ل (حەلەب)ێ پێك ئينايە (دامەزراندييە).

هەتا سالا ١٩٦٤ێ درێژى ب كارێ خۆ وەك مامۆستا دايەو ل سالا ١٩٦٥ ێ هاتيە خانەنشينكردن. ل سالا ١٩٧٢ێ بەشدارى دكۆنگرێ سيێ يێ ئێكەتيا ئافرەتێن كوردستانێ داكريە يێ ل كوردستانا عيراقێ هاتيە بەستن.

هەتا سالا ١٩٧٢ێ ل شامێ ژيايە پاشان ژيانا خوە ل (بانياس) بريە سەر ل سالا ١٩٩٢ێ چوويە بەر دلۆڤانيا خودێ هەمان سالدا ژلاوەكێ كورد رە دبێژيت (كوڕێ من دەمێ ئەم هەين هوون هێشت پێ نەگەهشتبوون ئيرۆ هوون پێ گەهشتنە ئەم ل سەر دارێ ژيانێ نامێنن، كوڕێ من حەز ژ هەڤ بكن، دگەل هەڤ هاريكارين، يەك بگرنو ژ هەڤ جودا

نـەبن، كـورێ مـن يـەكگرتنا گـەلێ كـورد بـدە مـن ئـەزێ كوردسـتانەك سەربەخۆ بدەم تە).

خزمەتا ڕەوشەن بەدرخان دوارێ رۆشنبیری‌و دۆزا کوردیدا

دكۆڤارا هاوار (١٩٣٢)دا زۆر خزمەتا رۆشـنبيرى‌و دۆزا كـوردى كريـە. رەوشەن بەدرخان ئێكەمين ئافرەتا كوردە ل كۆڤارا هاوار گوتـارێن خـوە ب زمانێ كوردى (كرمانجى) ئەلفا بێ يا لاتينى نڤيسين‌و بەلاڤكرين.

لسالا ١٩٧١ێ وەك ئەندامەكا فەخرى بۆ كۆڕێ زانيارى كـورد هاتييـە هەڵبژارتن‌و لايێ كـۆڕێ زانيـارى كـورد ڤـە هاتييـە راسـپاردن كـو بـچيتە ئەستەمبۆڵ‌و ژپەرتوكخانێن وێ ژێدەرو بەلگەنامەو پەرتووكێن چاپكرى‌و دەست نڤيسێن پەيوەندى ب ئەدەب‌و زمان‌و مێـژوو كەلـەپوورێ كـوردى ڤە هەى كۆم بكەت‌و بۆ كۆڕێ زانيـارى ب هنێريـت، رەوشـەن بـەدرخانێ زۆر سەركەفتيانە كارێ خۆ جێ بەجێ كر.

ل سالا ١٩٥٧ێ كۆنگرێ ئێكێ يـا وەلاتـێن دەريايـا سـپى‌و ڕۆژهـەلاتا نـاڤين دژى كۆلونيـاليێ ل ئەسـپانيا (يونـان) هاتــە گرێـدان‌و ڕەوشـەن بەدرخانێ بەشدارى تێداكر كۆ ئێكەمين ئافرەتا كورد بوو بۆ جـارا ئێكـێ بەشدارييێ د كۆنگرێ جيهانى دادكەت.

ئەڤە پارچە نڤيسنەكا ڕەوشەن بەدرخانـە كـو د كۆڤـارا هـاوار ژمـارە (٢٧) يا ١٥ى نيسانا ١٩٤١ێ دا بەلاڤبووى ل ژێر ناڤێ (سـتوونا كابانيـان كابانى‌و مامۆستە):

((خوەهێن من ئێن دەلال، هەروەکی هوون ژی دزانن دەردێ
مللەتێ مە ئێ مەزن‌و غەدار نەزانییە، نەزانین نەخوەشییەك‌و
دەرمانێ وێ زانینە. نك مللەتێن خودان حکوومەت‌و تەشکیلات ڤێ
نەخوەشیێ دخستەخانەیێن خسوسی دە دەرمان دکن‌و ژوان
خەستەخانان ڕە (دبستان) دبێژن. مامۆستە پزیشکێن وێ
خەستەخانەیێ نە، مللەتێ مە نەخوە دیێ وان خەستەخانانە،
مللەتێ مەمللەتەکی بێ تەشکیلات، بێ خەوەدی‌و سەری، مللەتەکی
بەلاوەلایەو دبن حکمێ مللەتێن دوژمن دن، مللەتێن دوژمن دەیە، لێ
دوژمنێ مە ئێ مەزن، ئێ مەزنتر نەزانییە. دڤێت ئەم شەڕێ وی
دوژمنی غەدار بکن. دڤی شەڕی دە ژی ژ مە ژنێن کوردمانج ڕە دڤێت
کۆ ئاریکاری مێرێن خوە بکن زارۆیێن خوە بعەلمینن خوەندن‌و
نڤیساندنێ‌و وان ژ نەخوەشییا نەزانیێ خەلاس بکن)).

(لەسەرەتاوە تا میللەتێن
دوژمن دەیە بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان

دبستان	:	قوتابخانە.
نەخوە دیێ وانە	:	خاوەن‌و خودانی وان ینیە.
نڤیساندن	:	نووسین.
زارۆیێن خوە	:	منداڵەکانتان.
هوون ژی	:	ئێوەش، ئەنگۆش.

بەشی خوێندنەوە

١. خەج و سیامەند
٢. تووتن
٣. مەقام و ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی
٤. خەیام
٥. شیللی
٦. بەستەی هەڵۆ
٧. چوونا سەر هەیڤێ
٨. پیشەسازی لەناو کوردەواریدا.
٩. شینی گۆران بۆ پیرەمێرد
١٠. میکرۆبێن دۆست
١١. شاعیری نەتەوە
١٢. گالیلۆ
١٣. بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت.
١٤. کەرکووك
١٥. گوڵە مێخەك

خەج و سیامەند

هەموو داستانەکانی دڵداریی کوردی، لەگەڵ باسی ئازایی و کۆڵنەداندا، وێنەی وەفاداری و قسەو پەیمان بردنە گۆڕەوەن. لەهەموو داستانێکی دڵداریی کوردیدا سۆزی ئەڤین و دڵدارییەکەی ڕۆژهەلات بەدی دەکرێت، لەناو ئەمانیشدا، دیسان دیمەنی کێشەیەك هەر دیارە. کێشەی نێوان چاکەو خراپە، نێوان پاکی و ناپاکی، وەفاداری و سەر ڕاستی لەگەڵ بێ پەیمانیدا.

لێرەشدا دیسانەوە گیانی میللەت دەردەکەوێت و کێشەکە لە لایەکی ترەوە دەبەسترێتەوە بەو کێشەیەوە کە لەژیانی کۆمەلایەتیدا هەیە. بۆیە زۆرجار دەبینین قارەمانەکانی داستانی دڵداری، پیاوی ڕەنجبەرو زەحمەت کێش و لە هەموو خاسییەتێکی ئەم کەسانەدا لەڕەوشت و کردارو سەر ئەنجامیدا، وێنەی مەردایەتی و ئازایەتی و وەفاداری و خۆبەخت کردن دیارە.

چەند داستانی کوردی هەیە کە چیرۆکی حەزکردنی کوڕە جوتیارمان لە کچە ئاغا بۆ ئەگێڕێتەوە، ئایا دەتوانین باسی دڵدارییەکە کەلا بخەین و ئەمە بکەینە نموونەیەك بۆ ئاواتە هەمیشەییەکەی ئادامیزاد. ئاواتی بەژیانی باشترو خۆشتر گەیشتن؟ زۆرجاریش هەیە کە هەر ئەو کچە ئاغایە کەس و ئامۆزاو خزمی کوڕە جوتیارە، وەك لە داستانی خەج و سیامەنددا دەیبینین ئەو داستانەی کە هەر بە تەواوی داستانی کوردەو بەشێکە لە گەنجینەی نەتەوایەتی ئێمەو لەناو کورددا زۆر بڵاوە.

عوبەیدڵڵای ئەیوبیان[1]. لە پێشەکییە فارسییەکەی چاپەکەی خەج و سیامەنددا نووسیویە: ((مێژووی ژیانی خەج و سیامەند دیارنییە. ئەم بێ مێژووییە بە قسەی یەکێك لە مامۆستایان شتێکی تایبەتی خەڵکی چیایە، بەیتی خەج و سیامەند وێنەی گیان بەخشینە، داستانێکی ڕاستەقینەیە کە لەسەر گوزەشتەی سۆزمەندی سیامەندی قارەمان و ئارەزووی سادە، بەڵام گیان بەخش و لە عەشق و وەفاداری و گیان بەخشینی (خەج)ی فیداکار وەرگیراوە)).

بەپێی ئەو پێشەکییە خەج و سیامەند خەڵکی دێهاتی سەر سەوزو بەرزی (کێلە سیپان)ی ناوچەی مەهابادن. بەڵام جۆرە گێڕانەوە کرمانجییەکەی، (سیپان) دەباتە لای دەریای وان. لەم داستانەوە دەتوانین (لەبیری ڕووناك و دەروونی زیندووی میللی و هونەری خەڵکی کوردستان بگەین، ئەم داستانی عەشق و ئەڤینە کە لەوێنەی خۆی کەم هەیە، چونکە بەشێوە هونەرێکی سەرنج ڕاکێشەر نووسراوە، جۆری بیرکردنەوەی کورو کچ لە دڵداری و عەشق و خۆشەویستیدا پیشان دەدات و لەسنووری خۆیدا یەکێکە لە بەرهەمە بە دیمەنەکانی دەروون و دیمەنی مەعنەویی ناو کوردان).

لەم داستانەدا وەك هەموو داستانی دڵداریی قەدو لووتکەی چیای کوردستان، وەك چیرۆکی بن دارو دەوەن و وەردو کۆڕی دروێنەو کۆڵ

---

(١) عوبەیدوڵڵا ئەیوبییان لەساڵی ١٩٥٦دا لە تەورێز، چریکەی (خەج و سیامەند)ی بە تیپی لاتینی چاپ کردووەو کردوویەتی بە فارسی و پێشەکی بۆ نووسیوە.

کێشان، (خەجو سیامەند)[1]. دڵیان بەیەکدا دەچێتو پەیمانی دڵداریو وەفاداری دەبەستن، کەسو کاری خەج ڕازی نابن کچی خۆیان بدەن بە سیامەندی هەژار با ئامۆزای خۆیشی بێت، بۆیە خەج بڕیاری ئەوە دەدات لەگەڵ سیامەنددا سەری خۆی هەڵگرێت.

سوارەی عەشرەت دوایان دەکەون، سیامەند شەڕێکی ئازایانە دەکات، تا دوایی تیرێك جگەری دەسمێتو لەسەر لووتکەی چیای بەردینەوە گلۆر دەبێتەوەو (خەج)یش دوا بەدوای ئەو خۆی فڕێ دەداتە خوارێ لە پاڵ دڵدارەکەیدا دەمرێت.

سیامەندیش لەسەرەمەرگدا ڕوو دەکاتە خەجو دەڵێت:

((سیامەند گاز دەکا: وەی لەمن... توخوا (خەج)ێ بەسەرو ڕووی سوورەوە، بەسە، مەکە- هەی- ڕۆ ڕۆو گریانێ. میهرو جەمبەری خۆشەویستت لەدڵما تاکو مەرانی ئاورێکی بەرداومەوە لە هەناویێ، نە بەر گورەژنی شیبانی نیوە شەوێ دەکوژێتەوە، نە بە پرپژکا دەبارانێ.

بۆ چرۆکێکم لەتەنی هەڵدەستی لە گوێین هەوری ڕەش دەگەڕێتەوە کەلێنی ئاسمانێ)).

(١) خەجو سیامەند هەروەها بە دوو دیالێکتە گەورەکەی کوردی هەیە، لەزۆر ناوچەی جیاوازی کوردستاندا بە جۆری قسەکردنی ناوچەکە ئەم داستانە بڵاوە. ئەوەی تا ئێستا چاپ کراوە، ئەوەیە کە لەیەریڤان دوکتۆر حاجیی جندی لە ١٤٨لاپەڕەدا لەگەڵ ناوەڕۆکەکانی تری کتێبی (تڤیسار کاری کرمانجا سۆڤێتی- ١٩٥٧)دا بەناوی کورتەی (سیامەندو خەجی زەڕێ)وە چاپی کردووە، هەروەها ئەو چاپەی عوبەیدوڵڵای ئەیوبیانە، هەروەکو محەمەد تۆفیق وردی لەناوچەی شەقڵاوە جۆرێکی ئەم داستانەی نووسیوەتەوە.

لەم داستانەدا هەروەك نائومێدیو کارەسات پیشان دەدرێت، هەروا تا سەرەمەرگ دەست لە خۆشەویستیو وەفاداری هەڵ نەگرتنیش دیارە. سیامەند لەسەرەمەرگدا بە خەج دەڵێت:

((ئاخ... ئاخ... ئەمن چ بکەم: نەم ماوە مەودای دەس کردنەوەی، جەنگەی دەخۆر ئانانیٚ... ئاخ دەستم ناگرێتەوە شینگی گەروماری چرگەی خەنجەری دەبانیٚ. لەبۆت بگرمەوە سەرو خواری ولاتی کرمانجاتیٚو شەش دانگی دە کۆنە مەیدانیٚ)).

خەج کە ئەم دڵسۆزییەی سیامەند دەبینێت، سەرەنجامی خۆی دەبەستێت بەوەوەو لەناو جەرگەی نا ئومێدیدا بڕیاری خۆی[*]. دەداو دەبێتە وێنەی وەفاو ئازایەتی، براکانی لێی نزیك دەبنەوە، بیکوژن، سزای لەگەڵ سیامەنددا هەڵاتن، بەڵام ئەو بانگ دەکات:

((جا بەخوا: ئەوانەی دێن، چ هۆمیرو گزیرن، چ کومێلو راسپێرن. چ میٚ گەلن، چ نێرن، لێم خۆشن یا زویرن، ناتوانن سیامەندەگیان، تا پشوویەکم مابیٚ لەتۆم ببوێرن)).

سیامەند لە لووتکەی چیاوە کەوتە خواریٚ، پێش ئەوەی براکانی خەج بگەن، خەجیش خۆی فڕیٚ دەداتە خوارەوە پێش ئەوەی بمرێت شینێك بۆ سیامەند دەکات، کە لەڕادەی شینەکەی زیندایە بۆ مەمو تەواو لە پارچەیەك دەچن کە شاعیری گەورەی ڕووس (لێرمانتۆف) لە

(*) گۆرانی بێژی هونەرمەند عیسا بەرواری (خەجو سیامەند) بە مەقامی تایبەتی خۆی دەڵێت... جا دەتوانین لە ڕێگەی ئەو هونەرمەندەوە لەگێڕانەوە کرمانجییەکەی ئەم داستانە بکەین.

داستانی (دایمۆن- دیۆ)دا نووسیوییه که ڕەنگە هەر گیانی ڕۆژهەلآتو گەشتی قەفقاس ئەو ئیلهامەی دابێتیٚ.

خەج دەڵێت:

جا ژیان چییه؟ گیان بۆ چییه؟

چۆن بڵێین ئەوەتانیٚ ماوە، خەجی سیامەندییه.

بەخودای، خودای پاکی، بە یەزدانی ڕووناکی

سوێند بەجوانیو چاکی، بە (تۆ) ڕۆڵەی ئاوو خاکی

بە خۆشەویستیو جوانی، بە مەرگو بەژیانی.

بەڕۆژی ئاسمانی، بە ئاوە ڕوونەکەی کانی.

بە پیری کامەرانی، لاوۆ هەر تۆم خودانی.

بە چاکی کەسکەوانی، بە سوورە گەنمو نانی.

لە مرنی یا لەمانی، بزانی یا نەزانی.

بەڕاستیو ڕەوانی، سیامەند گیانی گیانی.

لاوۆ هەر تۆم خودانی،

لاوۆ هەر تۆم خودانی.

تا ماووم بەتەماتم... ئەزیش بەدووتدا هاتم!

ئەم کۆتاییە تراژیدییەی مەرگی خەجو سیامەند کوشتنی ئاوات نییە لەدڵدا، سەر شۆڕکردن نییە بۆ زۆرداری، وێنەی بەدی کارەسات بینین نییە لە کۆڕی ژیاندا، بەڵکو هاوارێکە بۆ هەوڵدان بەرامبەر بەو هەموو ڕێگەو شوێنە کارەسات دەهێننە کایەوە.

خەج بەر لەمردن باسێك لە مەرگی خۆی دەكاتو دەڵێت:

((ڕاسپێر بێ، منیش لە (زار گەڵی) لە تەنیشت گۆڕی سیامەندە خۆشەویستەكەم، ناكامی جوانە مەرگی بنێژن)).

ئەو چیرۆكە تاڵو شیرینە بەسەرهاتی دوو جەهێڵی ناكامە بگێڕنەوە بۆ منداڵان بۆ كوڕو كچانی دەكرمانجا تێی بنێژن. ئەو دایو بابانەی كچیان بێ دڵ دەكەن، بەزۆری بەمێردیان دەدەن، تاڵی ئەو هێنگە (ڕاو- ڕاوە) نالەبارەی بچێژن.

ئەو كچانەی ڕوو دەكەنە گۆڕی دڵدێرێ، پێگای ئەركو ئەمەگی تاڵی ئەوو هێنگە (ڕاو- ڕاوە) نالەبارەی بچێژن.

دەبلێن، خۆشتر بژێیتەوەو ڕاوەستاوبێ دابی بەرزی خوازبێنیو كچ بەمێردانی كرمانجاتێ بە دڵی كوڕو كچانا (شوێنی دایو بابانە) گەلێ- هێژاو لەمێژن.

چ لەم داستانەداو چ لەهەموو داستانو داستانەكانی تری كوردییەوە، ئەنجامێكمان دەست دەكەوێت، ئەویش ئەمەیە كە قارەمانی ئەمانیش وەك چیرۆك هەر ئادەمیزاد خۆیەتی، ئەمە لەلایەكەوە ئەوەمان پیشان دەدات كە داستان بەرهەمی پاش ئەفسانەیە لەمێژووی ئەدەبی كورداو لەلایەكی ترەوە ئەو بایەخو نرخە گەورەیە دەر دەخات كە لەناو گەلدا دەدرێت بە ئادامیزاد بەژیانی، بەهەستی دەروونی، بەهەڵسو كەوتی.

بەدەستكارییەوە لەكتێبی

(ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی)

د. عزەدین رەسوولەوە وەرگیراوە

لێکدانەوەی وشەکان

گۆڕ	:	قەبر، ترب.
پەیمان بردنە گۆڕەوە	:	تا مردن پەیمان نەشکاندن.
کێشە	:	کێش مەکێش (صراع).
ئەبەسترێتەوە	:	تێتە گرێدان.
کەلابخەین	:	دوورخەینەوە، عەزل بکەین.
دەسمێ	:	کون دەکات.
میهر	:	خۆشەویستی، دیمەن، زەردەخەنە.
بۆ چڕووك	:	بێهنا گۆشتێ سووتی.
شینگی گەرومار	:	تیری گەرو مار.
ڕۆلە	:	کوڕ، کوڕی دڵسۆز.
بنێژن	:	ڤەشارن، دفن کەن.
هێنگ	:	دەم، چاخ.

گفتوگۆ:

١. چی دەربارەی خەجو سیامەند دەزانیت؟

٢. ئەوەی خوێندتەوە، پەیوەندی بەو باسە داستانەوە چییە کەلە ساڵانی لەمەوبەردا خوێندووتە؟

٣. چی لەبەراوردی خەجو سیامەندو شیعری لێر مانتۆڤ گەیشتیت؟

٤. لەم باسەوە دەگەیتە چ ئەنجامێك؟

٥. نووسەری کتێب، باسی (خەجو سیامەند)ی بەو چەشنە لێکداوەتەوە کە خوێندتەوە، ئایا دەتوانیت چیرۆکێکی تری دڵداری بەو چەشنە لێك بدەیەوە؟

تـــووتـــن

وڵاتەکـــەمان وڵاتـــی پیـــتو فـــەڕە، بـــوومو بەرهـــەمو هـــەموو جـــۆرە کشتوکاڵێکی تێدا دەکرێتو هەموو جۆرە دارو دەوەنێکی تێدا دەڕوێت، لەوانـــەی کـــە لەوڵاتەکەمانـــدا لـــەزۆر کۆنـــەوە دەڕوێنرێـــتو پـــەروەردە دەکرێتو سوودی ئـابووریو بازرگـانی لێ وەردەگیرێـت، تووتنـه. تـووتن سامانێکی زۆر بە نرخە بـۆ وڵاتەکـەمانو بەهـەزاران جووتیـارو بازرگـانو فەرمانبەر بە کـشتوکاڵو کاروبـاری تووتنـەوە خـەریکنو ژیانیـانی پێـوە بەستراوە، بـەڵام ئەوەیـە کـە هـەتا ئێـستا بەشـێوەیەکی کۆنو دوور لـە ڕێگای زانستییەوە، ئەم بەرهەمـەیان پـێ گەیانـدووە، ئەگەرچـی بـەهۆی پێـشکەوتنی وڵاتەکەمانـەوە وردە وردە خەریکـە چـاندنو پـەروەردەی تـووتن شـێوەیەکی زانـستیو بـاش دەگرێـت، بەتایبـەتی کـە مـیری بەڕێوەبەرایەتییەکی تایبەتی هەیە کە چەند بـەشو لقـی لێ بۆتـەوە، بـۆ چـاودێریو پێشخـستنی چـاندنو بەرهـەم هێنـانی تـووتنو هـەروەها یارمەتی جووتیارو فەلاحەکان، لەوانەی کـە خـەریکی ئـەم ئیشەن لەبـەر ئەوە دەبینین کە بەڕێوەبەرایەتی (ئینحساری تووتن) هەمیـشە خـەریکی ئەوەیە کە باری کشتوکاڵی تووتنو کڕینو فرۆشتنیو بەکارهێنانی لـەناو وڵاتـداو بـەکارهێنانی لـە کارگـەی جگەرەکانـدا، هـەروەها فرۆشـتنی بـە دەرەوەی وڵات بەرەو باشـی دەبـاتو وای لێ بکـات کـە سـوودێکی بـاش بگەیەنێت بە هەمووان، لەبەر ئـەوەی کـە لەوڵاتەکەمانـدا، بەتایبـەتی لـە ناوچەی کوردستـاندا گەلێك جۆر تووتن دەچێنرێتو پەروەردە دەکرێتو

دێته بەرهەم، لەم دواییەدا دەوڵەت هەموو ئەم کارخانانەو کارگانەی جگەرەی دروست دەکردو تووتنی پێویست بوو خستییە ژێر دەستی خۆیەوە، جگە لەوانەی کە خۆی لەم دووایییەدا چەند کارخانەی دامەزراند وەکو کارخانەی جگەرەی سولەیمانی.

بۆ چاندنی تووتن گەلێك هەنگاو هەیە کە جووتیارو تووتنکار دەبێت بیکا بۆ چاندنی.

لەسەرەتای مانگی مارتدا تۆو دەچێنیّو پارێزگاری دەکات لە نەخۆشیو چۆلەکە. بە پێی دەستوورێکی تایبەتی ئاوی دەداو لەناو دێراوەکاندا دەیان ڕوێنیّ. ئینجا کە گەیشت گەڵاکانی دەکاتەوە دەیکات بەشریتەوە بۆ ئەوەی وشك ببێت، بۆماوەی (١٢) ڕۆژ، لەبەر هەتاو دای دەنێت، ئینجا لەژوورو ساباتدا هەڵدەواسرێت، تا لەناو خەرار یا گوێنیدا دادەگیرێتو ئامادە دەبێت بۆ فرۆشتن بە بەڕێوەبەرایەتی ئینحساری تووتن، تووتن لەگەلێك وڵاتی جیهاندا دەڕوێنرێت، وەکو (تورکیا، ئێران، بولغاریا، ئەمریکا، ئوستراليا...).

لێكدانەوەی وشەكان:

چاندن : ڕواندن.

كارخانە : كارگە، مەعمەل.

بەڕێگای زانستی : بەشێوەی عیلمی.

خەراز : دەفرێكە وەكو گوێنی لە (پەتی موو) دروست دەكرێت.

گفتوگۆ:

١. تووتن لە كوێی وڵاتەكەماندا دەڕوێنرێت؟

٢. ئایا تووتن سوودی بازرگانیو ئابووری هەیە؟

٣. ئەو بەڕێوەبەرایەتییەی كاروباری تووتن دەبات بەڕێوە چی پێ دەڵێنو چی دەكات؟

٤. تووتن لە چ مانگێك دەچێنرێت؟

((شیعری مەولەوی بەدەنگی خۆشو هیجرانی (عەزیز ئامینە)ەوە لەناو ئێمەدا برەوی پەیداکرد. عەزیز گۆیندەیەکی عەزیز بوو، لە مەجلیسدا هیجرانیو لەچیادا قەتار هەر لەو دەهات. ئەمە ڕاستە کە بەیانییەك لەڕاوەکەودا قەتارێکی خوێند، کەوی کۆهسارانی هێنایە جونبوشو قاسپە.

یەك دوو شیعری هەبوو، زۆربەی لەدڵ ئەسەند، یەجگار لەبەهاراندا، لەئێواراندا، لەسەر کارێزی شەریف کە دەی گوت:

وەهارەن، سەوزەن، ئاوەن، پێکاوەن، یاخوو:

گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وە فراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

یا بەیانیان کە بەقەتارەوە دەی گوت:

لە ورشەی شەونم، لە تویێ پەردەوە

نێرگس مەست مەست چەم بڵاوکردەوە،

ئەمانەو ئەو دەنگە داوودییەو نەشئەی بەهارانو دڵپاکیی ئەوسای یارانە. جا لێکی بدەنەوە چ شۆرێكو سۆزێکی ئەخستە کەللەو دەروونەوە من شۆرەم هەل لەکەللەدا بوو ئەمویست بەسەر یاراندا دابەشی کەم....)).

پیرەمێرد، بەم چەشنە ڕۆحی مەولەوی دەست پێ دەکات، بەم چەشنە هۆی وەرگێڕانی شیعری مەولەوی لە هەورامییەوە بۆ زمانی ئەدەبیی ئێستا ڕوون دەکاتەوە.

بەڵێ.. شیعری مەولەوی کە زۆرترینی لەسەر کێشی دە پەنجەیی کوردیی، بە ئاوازی (قەتار)ەوە دەوترێت، یا بڵێین (قەتار) بە شیعری مەولەوی دەوترێت... پێشتریش قەتار هەر وتراوە.

(زانای ناسراوی کورد جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی دەربارەی ناوی گۆرانیی کوردی، ڕایەکی هەیە کە دەڵێت:

((... ڕەنگە ناوی هەندێ لە گۆرانییەکانی کوردی زۆر کۆن بن، بۆ وێنە (قەتار) ڕەنگە لە وشەی (گاتا)وە گۆڕابێ، و لەکاتی خۆیدا هەر گاتای پێ وترابێ، هەروا (هۆرە)، ڕەنگە گۆرانییەکی تایبەتی بوو بێت بۆ ستایشی (ئاهور مازدا)... هەروەها (کەلهوڕی) ڕەنگە (کە لە ئاهۆڕایی) واتە لەگۆرانییە هەڵبژاردەکانی باسی ئاهوڕا بوو بێت. جگە لەوە گۆرانی (خورشیدی) تا ئێستا گەواهە کە لەکاتی هەڵاتنی خۆردا وتراوە، بەناوی نیازەوە، چونکە دەبینین بەرامبەر بەوە، گۆرانیی (خاوکەر)مان هەیە کە بۆ خەوهێنان وتراوە.

ئەم ڕا وردە، لێکۆڵینەوەو لێ دواندنێکی قووڵی دەوێ، زۆر بەجێیە کە (قەتار) لە گاتای زەردەشتەوە یا لە ئاڤێستاوە هاتبێت، بەڵام دوور نییە (قەتار) هەر لەوشەی (قەتار)ی عەرەبییەوە هاتبێت، کە بەمانای کاروان بەکاردەهێنرێت. بەڵگەش بۆ ئەمە، ئەوەیە کە زۆر جار لە مەقامی قەتاردا گۆرانی بێژ دەڵێت: (قەتارێ بێنن غەمانم بارکەن))، یا بەم مەقامەوە جۆرە هۆنراوێك دەووترێت، کە مانای ڕاستەقینە یا مەجازیی گەشتو ڕۆیشتنو کاروانی تێدا بێت. وەك ئەم دوو فەردەی مەولەوی:

ئـــازیز دیـــارەن وادەی لوامـــەن

ئـــەلوەدای ئـــاخر، ئـــەوە نامامـــەن

دەوڵەتەکـەی وەسـڵ پـا نەزەواڵـەن

جارێوەتـــەر دیـــدەن بـــاڵات محاڵـــەن

(هـۆرە) زۆر بەجێیـە کـە یـەکێك بێـت لـە گۆرانییـە تایبەتییـەکانی (ئاهورا مازدا)... یا هیچ نەبێت سەرچـاوەکەی یـەکێك بێـت لـە گۆرانییـە ئاینییـەکان. چـونکە دەبینـی ئێـستاش (هـۆرە)، هـەر تـەنیا هـۆرەی دەروێشی لەناو کورددا لەمانە هەموو بەناوبانگترە، و دوور نییـە (هـۆرەو ئاهووراو هاوار) لە ڕووی وشە یا زمانەوە، لەیەك سەرچاوەوە هاتبن، ئەم وشەو مانایە تەواو لە وشەیەکی زمانێکی تری هیندۆ ئەوروپییـەوە نزیکـە کە ئەویش وشەی (هووڕا)ی ڕووسیە کە بەمانای هاوار یا بڵێین– بانگ یـا هوتـاف– بەکاردێتو نزیکی ئەو مانا کوردییانەیە.

ڕۆژبـەیانی، مـەقامی خورشـیدی– بـە مـەقامی کـاتی خـۆر هـەڵاتن دادەنێت، بـەڵام مـەقام زانـی بـەناوبانگ عـەلی مـەردان، ئـەم مەقامـە بـە گۆریانی کاتی خۆرنشین دەزانێت، هـەر چـۆنێك بێـت هـەر بەسـتراوە بـە خۆرەوە، جا خۆر هەڵات بێت یا خۆرنشین، ئەگەر لەسەر لێکدانەوەکـەی ڕۆژبەیانی بڕۆینو گۆرانی کوردی هـەموو بەرینـەوە سـەر سەرچـاوەیەکی ئاینی، ئەوا ئەم مەقامی (خورشیدی)یەش دەبەینەوە سـەر سـەردەمێکی زۆر کۆن، دەیبەینەوە سەر ئەو کاتە کە ڕۆژ جێگەو مانایەکی تایبەتی لە باوەڕی کورددا هەبووە. بەڵام دەتوانین هـەڵهاتنو ئـاوابوونی ڕۆژیـش بـە

ئیش کردنەوە ببەستین، هەروەك دەتوانین (هۆرە)ش بكەین بە هاواری كاتی ئیش كردن. مەقامی (خاوكەر)یش دیسان دەبڕێتەوە سەر هەردوو سەرچاوەكەی گۆرانی)[1].

دیارە مەبەست لە هەردوو سەرچاوە ئەوەیە كە ئێستا لەناو زۆر لە میللەتدا شوێنی موناقەشەیە، ئایا گۆرانی لەسەرچاوەیەكی ئاینییەوە پەیدابووە، یا لە ئیشكردنەوە پەیدابووە. ئەم باسە لەو پەرتووكەدا كە ئەو چەند لاپەڕەیەی سەرەوەمان لێ وەرگرت موناقەشەكراوە. بەلاَم مەبەستی ئێمە لێرەدا ساغكردنەوەی ئەم باسە نییە، بەڵكو ئێمە ئەم چەند لاپەڕەیەمان بە بەڵگە بۆ كۆنیی گۆرانیو مۆسیقا لەلای كورد هێناوەتەوە.

دیارە گۆرانی لای كورد زۆر كۆنەو میللەتان ئاسایی لەسەرەتای مێژووی دروست بوونیەوە گۆرانیی هەیە، بەلاَم ئەو مۆسیقایەی خراوەتە قاڵبێكی زانستییەوەو ڕێو شوێنی هەیە، ئەویش هەر كۆنەو لەسەرچاوەكانی مێژوودا گەلێك بەڵگە بۆ پێوەندیی كوردو مۆسیقا دەبنینین.

بەدرەدینی هەولێری كە لەساڵی ٦٨٦ی كۆچی– ١٢٨٧ی زاینیدا لە دایكبووە، ساڵی ٧٢٩ی كۆچی ١٣٢٨ی زایینی پەرتووكی (ارجوزه الانغام)ی نووسیوە.

---

(١) ئەم وتانەی ناو ئەو نوو كەوانە گەورەیە لە كتێبی ((ئەدەبی فۆلكۆری كوردی))یەوە وەرگیراوە.

عومـەری خـدری جەعفـەر زادەی کـوردی داسـنی کـە بەجەمالـەدینی داسـنی بـەناوبانگ بـووەو سـالّی ۸۰۰ی کۆچـی ۱۳۹۷ی زایینـی کۆچـی دوایـی کـردووە، گـەلێك پـەرتووکی هەیـە یـەکێکیان پـەرتووکی (الکنز المطلوب في علم الدوائر والضرب)ە کە لەسەر مۆسیقایە.

مەسـعوودی لـە (مـروج الـذهب)دا دەلّێـت: (شـوانی کوردشـتێکیان داهێنا، کە فووی پێدا دەکرا مێگەلی بلاّوی کۆ دەکردەوە).

لە سیاحەتنامەی گەڕۆکی تورك ئەولیا چەلەبیو مێژوو نووسـی کـورد شەرەفخانی بتلیسی گـەلێك شـتیان دەربـارەی مـەقامو ئـاوازی کـوردی تۆمار کردووە، تەماشای دیوانی هـەر شـاعیرێکی کۆنی کـوردیش بکـەین دەبینین کە بەدەم وەسفـو قسەوە باسی گەلێك مـەقامو ئـاواز دەکـاتو ناوی گەلێك ئالەتی مۆسیقا دەبات کە دیارە لەناو کورددا هەبوون.

ئەحمـەدی خـانی نـاوی نزیکـەی (٥٥) مـەقامی تۆمـار کـردووەو وەك شارەزایەکی مۆسیقا مەقامو شـوعبەو ئـاوازەی لەیـەکتر جیـا کردۆتـەوە هەنـدێك ڕای دەربـارەی گونجـانی مـەقامو ئـاواز لەیەکـدا دەربڕیـوە. هـەروەکو پەیوەنـدی هەنـدێك مـەقام لەگـەلّ هەنـدێك ئالـەتی تایبەتیـدا دەردەخات، وەك ئەوەی مەقامی (گوردان یا کوردان) بەنای لیّ دەدرێتو هەروەها ئەحمەدی خانی ناوی بیست ئالەتی مۆسیقای بردووەو لە باسی مۆسیقاگەراندا چەند گۆرانی بێژو مۆسـیقا ژەن لەیـەك جیـا دەکـردەوە، وەك: رامشـگەرو خۆش نەواو موتریبو قـەوالو غـەزەل خـوانو گۆینـدە. هتد هـەروەك خـانی پەیوەنـدیی گـۆرانیو مۆسـیقای لەگـەلّ هەلّپـەڕکێی کوردیدا لەبیر نەچووە.

لەلای شاعیرانی تریش شتێك لەم باس و ناوانە دووبارە دەبێتەوە، تەنانەت مستەفا بەگی كوردی ناوی گۆرانی بێژانی دەوری خۆی و شارەزایی هەریەكەیان لە مەقامێكدا تۆمار دەكات، دیارە پیرەمێردو گەلێك شاعیری تریش هەر چاویان لەو كردووە. مەقام و ئاوازی كوردی لەگەڵ دەنگی شیعری كوردیدا تێكەڵ بووەو شاعیر هیچ كاتێك خۆی لەو ئاوازەیە جیا نەكردۆتەوە.

باسی مەقام و ئاوازو ئالەتی مۆسیقای كوردی، گەلێك لێكۆڵینەوەی زانستیی دەوێت و تا ئێستا چەند باسێك هەیە كە هەوڵی ئەو لێكۆڵینەوەیەیان تێدا درابێت، ئەمە شوێنێكی تری دەوێت بۆ باس كردن. ڕەنگە باشترین قسە بۆ سەلماندنی باسەكەو بۆ كۆتایی پێ هێنان چەند دێرێك بێت كە (گۆران) هۆنراوەی (دەروێش عەبدوڵڵا)ی كۆتایی پێ دێنێ... ڕوو دەكاتە شمشاڵ ژەنی پیری هونەرمەندو دەڵێت:

ئەوەندەم بیست لەمۆسیقا، خرۆشی ڕۆحی بێگانە
میزاجی كوردەواریم تێك چووە دەروێش عەبدوڵڵا،
دەخیلیت بم! دەسا بەو لاووك و ئای ئای و حەیرانە
شەپۆلی زەوقی میللی پڕ دەروونی مات و چۆڵم كە
لە بیتهۆفن گەلێ زیاتر، بەڕۆحم ئاشنای، وەڵڵا،
دە ئەی دەروێش، سكالایەك لەگەڵ ڕۆحی كلۆڵم كە.

لێکدانەوەی وشەکان:

برەوی پەیدا کرد	: هاتە ناسین، هاتە ڕەواج.
گۆیندە	: گۆرانی بێژ، ستران بێژ.
هەر لەو دەهات	: تەنێ ژێ دهات، هێژا وی بوو.
ڕاوکەری کەو	: نێچیرا کەوا.
کۆهسارا	: چیا، کەژ.
وەهارەن	: بەهارە.
سەوزە	: سەوزە، کەسکە.
شەونم	: خوناڤ، ئاورنگ.
چون سەیل	: وەك سەیل، مینا سیلاب.
چەم	: چاو، چاڤ
کەللە	: سەر.
دابەش کەم	: بەشی بکەم.
گۆرانی	: ستران.
گاتا	: دۆعای ناو (ئاڤێستا)ی زەردەشت.
گەواهـ	: شایەت.
لوامەن	: (لوا) ڕۆیشتن، چوون ڕۆیشتنمە، چوونێ منە.
ئەلوەدا	: الوداع.
ئەوەنامامەن	: چوونو نەچوون.
پانەزەواڵەن	: لە زەواڵە، پێی ناوەتە نەبوونی.

جارێوەتەر	:	جارێکی تر.
دیدەن	:	دیتن.
ئاهورامازدا	:	خوای چاکەی زەردەشتی.
میللەتان ئاسایی	:	وەك میللەتان.
سەلماندن	:	ئیسپات.
خرۆش	:	جۆش.

گفتوگۆ:

١. چی (مەولەوی)ی لای پیرەمێرد خۆشەویست کرد؟

٢. چی لەمە دەگەیت: کە گۆرانی لەسەرچاوەی ئیش کردنەوە هاتووە، لەسەرچاوەی ئاینییەوە نەهاتووە؟ لە مامۆستات بپرسە.

٣. لەپەرتوکخانەکەتدا بە دوای سەرچاوەیەکدا بگەڕێو ناوی چەند مەقامی کوردیو ئالەتی مۆسیقای ناو کورد تۆمار بکە.

٤. لەو کەسانە زیاتر کە ناویان لە باسەکەدا هەیە، کێی تر باسی مۆسیقای کوردیی کردووە؟

٥. شارەزایان دەڵێن:

((دەبێت مۆسیقای هەموو نەتەوەیەك بەرەو پێشەوە بڕوات، بەڵام لەسەر بناغەی کۆنو مۆسیقای کلاسیکیی نەتەوەکە)). چی لە باسە دەگەیت؟.

خەییام

لەناو میللەتانی ئەم ناوچەیەدا بە واتا ناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست گەلێك زاناو بلیمەتو شاعیرو مێژوو نووسو ریازیات ناسو ئەستێرە ناسو پزیشکی گەورەی تیادا هەلکەوتووە، کە هەتا هەتایە لەناو لاپەڕەکانی مێژووی ئادەمیزاددا ناویان ئاشکرایەو وەکو ئەستێرەی گەشی بەرە بەیان لە ئاسمانی هونەرو ئەدەبیاتو زانستدا دەدرەوشێنەوە وەك (ئەبو عەلی سیناو متنبیو حافظ و کیندیو فارابیو ابن الاثیر و سیبەوەی خوارزمیو ابو ریحان). خەیام یەکێکە لەو ئەستێرە گەشانەی ئاسمانی عیلمو ئەدەب، خەییام ناوی (ابو الفتح عمر کوڕی ئیبراهیم الخیام نیشابووری)یەو یەکێکە لە زاناو ریازیات ناسو شاعیرانی گەورەی ئێرانی سەدەی پێنجەمو سەرەتای شەشەمی کۆچی. خەییام هاوچەرخی سولتانی سەلجووقی بوو. خەییام چونکە شارەزاو پسپۆر بووە سالژمێری خورشیدیی ڕێك خستووە.

خەییام بەزمانی عەرەبیو فارسی بەرهەمی هەیە، لەبەرهەمە ناسراوکانی خەییام بە عەرەبی چەند نامەیەکە لە (تەبیعیاتو میعراج) هەروەها نامەیەکی هەیە لە (جەبرو مقابلە)دا کە لەسالی (١٨٥١)لە فەرەنسا چاپ کراوە. جگە لەمانە خەییام شاعیرێکی بە تواناو بە سەلیقە بووەو چوارینەکانی لە هەموو دونیادا دەنگی داوەتەوە، و بەهەموو زمانە زیندووەکانی جیهان نووسراوەتەوە، خەییام لە چوارینەکانیدا بیرو باوەڕی فەلسەفیو تێبینی حەکیمانەی خۆی

بەشێوەیەکی سادە، تیایدا گونجاندووە، چوارینەکانی بە عەرەبی لەلایەنی گەلێك شاعیرو زانای عەرەبەوە کراوە بە عەرەبی وەکو (ئەحمەد صافی نەجەفی، ئەحمەد رامی...).

هەروەها لەلایەن مامۆستا سلامو گۆران گەلێ زاناو شاعیری تری کوردیشەوە کراوە بە کوردی، ئەمە دوو چوارینی خەیامە کە خوا لێ خۆشبوو شێخ سەلام کردوویەتی بەکوردی:

(١)

بەر لەمنو تۆ شەوو ڕۆژێ بوو

چەرخی جەفاکار ئەهاتو ئەچوو

بۆ سەر ئەم خاکە پێ بە ئەسپایی

دانێ، چاوەکەم! چاوی یارێ بوو

(٢)

ئەوەی لەدنیا لەتێ نانی بوو

کەلاوە کۆنی ئاشیانی بوو

پیاوی کەس نەبێ کەس پیاوی نەبێ

هەر ئەو ژیاوە، ئەو ژیانی بوو.

***

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەستێرەناس : ئەستێرە شوناس، (فلکی).

پسپۆر : شارەزاو لێ هاتوو- متخصص.

چوارین : چوار خشتەکی, رباعیات.

چەرخ : فەلەك.

ئاشیان : خانوو، هێلانە (شوێنی ژیانو گوزەران).

گفتوگۆ:

١. خەییام بەچی بەناوبانگە؟

٢. لەچ سەدەیەکدا ژیاوە؟

٣. خەییام بیرو باوەڕی فەلسەفی خۆی لەکوێدا دەربڕیوە؟

٤. ناوی چەند شاعیرو نووسەرو کورد بڵێ کە چوارینەکانی خەییامییان کردووە بە کوردی.

شیللی

ئەم سەر زەمینەی کە ئێمە تیادا دەژینو باوو باپیرانمانی تێدا ژیاوەو هاتووەو چووە، گەلێك لە پیاوانی گەورەو ناودارو زاناو قارەمانی پەروەردە کردووە، کە هەتاهەتایە ناویان وەکو ئەستێرەی گەشی بەرەبەیان لە ئاسمانی عیلمو زانستو هونەرو شیعرو ئەدەبیاتدا دەدرەوشێنەوە، ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە ئەم جۆرە پیاوانە خۆشیو کامەرانیو پێشکەوتنی مرۆڤیان مەبەست بووەو بە چاوێکی یەکسان تەماشای هەموو گەلو میللەتێکیان کردووە.

شاعیری بەناوبانگ (شیللی) یەکێکە لەو پیاوانە کە هەتا هەتایە شیعرەکانی وەکو ئاوازو بانگی بولبولی بەرەبەیان لە باغچەی شیعرو ئەدەبیاتدا دەنگ دەداتەوە.

(شیللی) ناوی (پرسی بایش)ە، شاعیری هەرە بەناوبانگی ئینگلیزە، لە ساڵی ١٧٩٢دا لەدایك بووەو لەساڵی ١٨٢٢دا کۆچی دوایی کردووە، شیللی یەکێکە لە شاعیرە بەناوبانگەکانی (قوتابخانەی رۆمانسی) لە شیعردا، ئەم شاعیرە بەرزە لە (ئۆکسفۆرد) خوێندویەتیو گەیشتۆتە پلەیەکی بەرز لە زانیاریو شاعیریدا، لە ساڵی ١٨٢١دا چووە بۆ (ئیتاڵیا)، شیللی هەروەکو هەموو شاعیرو زانایانو ڕۆشن بیرانی دەوری خۆی هەستی بە ئێشو ئازاری مرۆڤ و مرۆڤایەتی کردووە، و لەهەمووان زیاتر داوای سەربەستیو ئازادیی مرۆڤی کردووە. شیڵلی خاوەن ئەندێشەیەك فراوانی وەها بووە کە دەی وت (دەرمانی خراپیو نالەباری دونیا، ئازادیو خۆشەویستییە).

لەبەرهەمە بەناوبانگەکانی شیللی قەسیدەی (ئۆدۆنیس)ە کە بەهۆی کۆچی دوایی (کیتس)ی هاوڕێیەوە وتوویەتی، هەروەها (بەستەیەك بۆ شەماڵ)و (بۆمەل). جگە لەمانە نمایشنامەی (پڕومیپوس)ی ئازادی کە بریتییە لە (دراما)یەکی گۆرانی لەچوار پەردەدا.

ئەمە نموونەی چەند هۆنراوەیەکیەتی کە بەدەستکارییەوە کراوە بە کوردی:

بلبلـــــەکان بـــــە خەبـــــەرن
بلبلـــــەکان بـــــە خەبـــــەرن
لەســـــەر لـــــق و پـــــۆپی گـــــوڵن
ســـــەرخۆش و خانـــــە بـــــەدەرن
ئەوانـــــەی ئـــــارەزووی ژیـــــان
شـــــەوق و خۆشـــــی لـــــە دژ نـــــەمان
یـــــەکی خـــــستوون بـــــە خەبـــــەرن
بـــــێ هێـــــزو تـــــین بـــــە خەبـــــەرن
لەوێـــــدا بلبلێکـــــی جـــــوان
ئـــــاوازو بەســـــتە بـــــۆ ژیـــــان
دەڵـــــێ بـــــە جـــــۆش نـــــەرم و نیـــــان
مانـــــدووی دەســـــتی خۆشـــــی و غـــــەمان
کەوتـــــە خـــــوارێ ســـــەرەو نوگـــــوون
لاوە لاوە چـــــــڕە بەرزەکـــــــە
باوەشـــــی بـــــۆ گرتۆتـــــەوە
هـــــەتا هەتایـــــە بـــــەرەو نـــــەمان!

* * *

لێكدانەوەی وشەكان:

ڕۆمانسی : ڕۆمانتیكی، ڕۆمانتیسیزم.

ئەندێشە : خەیاڵ.

دەرمان : چارە، عیلاج.

نمایشنامە : مسرحیە، شانۆگەری.

گفتوگــۆ:

١. شیللی بەچی بەناوبانگە؟
٢. لەكوێ لەدایك بووەو لە چ ساڵێكدا؟
٣. شیللی چی دادەنا بۆ چارەی خراپیو نالەباریی دونیا؟
٤. لەشاعیرانی كورد كام شاعیر (شیللی)و چەند شـاعیرێكی ئـەوروپایی كاری تێ كردووە؟

چوونا سەر هەیڤێ

هەیڤ: ئەو هەیڤە کو پێشەنگا کاروانێ جوانناسان بوو، بەلکی کتە جوانیو جوانیەك بوو، بۆ هەمی هۆزانڤانانو ئەڤینداران د سەردەمێ بەرێ دا، بۆ هندێ دا ڕوویێ جوانێ دلبەرێن خو وەك هەڤی وێ بکەن!

هەیڤ هەر ئەڤە بوو، هەر ئەو بوو، کو د شەڤا چواردێ دا ب ڕووناهیا خۆ ڤێ دونیا مە ڕوون بکەت!.

بەلێ! هەر ئەڤەبوو و ئەو ژی بوو کو دگوتن ئێکە ژ وان هەسارا یێ کو ل دۆر ڕۆژێ دزڤرینو ڕووناهیا خۆ ژێ وەردگریت... ب گەلەك سەدەیاو ب گەلەك چەرخا ئەڤە بوو بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەر هەیڤێ. لێ سەدێ بیستێ خەتیرەك بدەستێ گرتو دەست ب شانازیێ کر ژ هەمی سەدێن بوری دا، گوت: دناڤ من دا مرۆڤی هزرا فڕینێ ژ خوارێ بۆ سەرێ پەیدا کرو دگەل وی ئەم ڕێکەفتین!...

ئەڤەو ژوی لای ڤە بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەری هەیڤێ ب سەدێ بیستێ دیت یا خو درێژ کریو پەردا دەمێ بوری هەمی دا لایەکی خۆ گەهاندە هەیڤی، ژ ئەردی خو هەلاڤێتو لسەر بانێ هەیڤێ خۆ گرت!.

بەلێ! مرۆڤی سەدێ بیستێ کارەساتەکا حێبەتیێ پەیداکرو هەمی دونیا حێبەتی کر، چنکو گەهشتنە هەیڤێو دەنگی ئەردو هەیڤێ گەهاندنە ئێك!..

ئەرێ وەڵڵا ئەڤە ڕاست بوو، چنکو ل سالا (١٩٧٠)ێ ئێکەمین مرۆڤی ((ئارمسترونگ)) یێ ئەمریکی هەردوو پێت خو دانانە سەر بانێ هەیڤێو

نیشا هەیڤێ دا کو مرۆڤی لسەر ڕوییێ ئەردی دشێت پێ خۆ پاڤێتە هەر جهەکیو ژ ئاشوبێ بگەتە ڕاستییێ!!

ل سالا (١٩٧٠)ێ (ئارمسترونگ)ی ب هزاران هزار میلێن ڤێ ڤالاییی یا دنافبەرا ئەردیێو هەیڤێ بڕینو گەهشتە هەیڤێ. ژ ئەنجامێ وێ چوونا وی بۆ هەمی مرۆڤا دیار بوو کو ئەو هەیڤا هەتا وی سەردەمی مرۆڤی ب جوانەکا ڕویتو د دانا وەسا نەبوو. بەلکی هەیڤ بوو کو پەیکەرەکێ هەرە مەزنی وەکی ئەردییەو ب ڕاستو دروستی ڕوون بوو کو ئەو ژی بارستایەکە وەکی ئەردیو وەکی بارستایێن دی...

ژ ڤی ئەنجامی ئەو چەند خویا بوو کو زانستو پێزانینێن مرۆڤی گەهشتنە جهەکی کو ب وان پێزانینا بشێت بگەهتە گەلەك بارستایێن ئاسمانیو پەردا ئاشوبێ داقوتیتو خو پاڤێژیتو بچیتە دناف جیهانەکا ڕاستیو کە تواریدا. ژ ڤی ئەنجامی دیار بوو کو د سەدێ بیستێ دا بیرو باوەڕو پێزانینێن مرۆڤی گەهشتنە جهەکی کو نەبتنێ نە پەنێین قولاچو کوژیێن ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەتو بچیت نەپەنێین ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەتو بچیت نەپەنێین ڤێ ڤالایا دنافبەرا ئەردو ئاسمانی ژی ئاشکەراکەت هەر ئەڤ حەزە بوو کو نەهێلا سەدێ بیستێ بسەرڤە بچیتو بلەز خۆ کرە دیاری بۆ هەیڤێو پارچێن ڕوویێ هەیڤێ ژی ئینانە سەر ئەردی!.

چوونا سەر بانێ هەیڤێ ژ لایێ مرۆڤ ب ئەگەرێ هزرو بیرێن خۆشیا ژ دونیایەکێ بکەفتە دناف دونیایەکا دیو بەڵکی زانستێ سەر ئەردی گەهاندە ئەسمانیو هەیڤ ژی ئاسمانێ ئینایە سەر ئەردی! ب ڤێ

چوونا سەر هەیڤێ نەخشێ هەمی رابوریێ دیرۆکی گوهۆڕیو دونیایەکا پێزانینێن دی بدەست خۆڤە ئینا بۆ هندێ دا بچیتە جهێن دی یێن ڤێ دونیایا رووبەر درێژ!

شروفه کرنا پەیڤان

هۆزانڤان	:	هۆنەر.
وەك هەڤی	:	لێکچوون.
دز ڤریت	:	دەسوڕێت.
خەتیره	:	مەشخەڵ.
خوهەلاڤێت	:	بازی دا.
حێبەتێی	:	سەرسوڕمانی.
ئاشوب	:	ئەندێشە.
ڤالایی	:	بۆشایی.
خویا بوو	:	دەرکەوت، دیار بوو.
پێزانین	:	زانیاری.
داقوتیت	:	بتەکێنێت.
کەتواری	:	واقعی.
بێنێ	:	تەنیا.
نەپەنی	:	نهێنی.
قولاچو کوژی	:	کەلێن قوژبن.

پیشەسازی لەناو کوردەواریدا

پیشەسازی بەشێوەیەکی سەرەتاییو ساکار، بۆ هێنانە دی ئەو شتانەی کە پێویستی ئادەمیزاد بوون، لە کۆنەوە هەر بووە کشتوکاڵو بەدرتیژ کردن لەلایەن ئادەمیزادی کۆنەوە بۆ ڕاوو شکار، چەشنە پیشازییەك بووە بۆکاتی خۆی.

ئەمە ڕاستە، کە شۆڕشی پیشەسازی لە ئەوروپا، بزووتنەوەیەکی تازە بوو و داهێنانی ئامێرو، هێزی بزوێنەر، لە بەرهەمەکانی، ئەم شۆڕشەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پیشەسازیی نەتەوەیی هەر لەناواندا بووە. جا ئێمە لەم ماوەیەدا لە داهێنانی هێزی هەڵمو دۆزینەوەی هەندێك نەزەرییەی فیزیاو داهێنانی کیمیا، نادوێین، چونکە ئەمە پەیوەندی بە پیشەسازیی گشتییەوە هەیە، کە لەکاتی خۆیدا لە ئەوروپا کەوتە ناوانەوەو خەریکە هەموو جیهان دەگرێتەوە، مەبەستمان پیشەسازیی نەتەوایەتی کوردییە.

کورد هەر لەکۆنەوە، هەموو کەلو پەلێکی کە بە خواردەمەنی دروست کردنو کشتوکاڵ بەرهەم هێنان بەکاردەهێنرێت، خۆی دروستی کردووە، وەکو دیزەو گۆزەو مەنجەڵو قاپو کاسەو کەوچكو تەنوورو فەرشو بەڕەو ناوبرێشكو تیرۆكو گەلێك شتی تر. ئەمانە دەبێت زۆر کۆن بن، چونکە لە پێویستیەکانی ژیانن. جگە لەمە داسو گاسنو هەوجاڕو هەموو کەلو پەلێکی تری کە پێوەندیی بە کشتوکاڵەوە هەیە، وەستای کوورە خۆی دروستی کردوون.

لەناو کوردەواریدا دەست کردی هونەریی ورد گەلێك پێشکەوتوو بووە، لەمانە بەرماڵی کوردیو جاجم ناوبانگیان دەرکردبوو، تا ئێستاش بازاڕیان هەر هەیە، لەتەك ئەمەدا وەستایانی دەست ڕەنگین، هونەر لەدروستکردنی شەترەنجو نەردو قوتووی جگەرەدا دەنوێنن.

هەندێك لەناوچەکانی تری کوردستان ناوبانگیان بەدروست کردنی هەمە جۆرە چەقۆو کێردو قەڵەمبڕ دەرکردووە، بەتایبەتی ئەو قەڵەمبڕە نایابانەی کە دەسکیان لە ئێسقانو قۆچی ئاژەڵ دروست کراوە. بەڵام ئەگەر بێینە سەر باسی خەنجەری کوردی، ئەمەیان نەك هەر لەڕووی پیشەسازییەوە وردو نایابو جوانە، بەڵکو لەڕووی ڕووخساریشەوە شێوەیەکی تایبەتی هەیە، واتە خەنجەری کوردی لەو خەنجەرانە ناکات کە لەناو میللەتانی تردا باون، چاکترین خەنجەری کوردی ئەوەیە کە دەبانی پێ دەڵێن میرو گەورەکانی کورد خەنجەری وایان هەیە کە زۆر بەنرخن، بەتایبەتی ئەوەی دەسکەکەی لە قۆچی سپی دروست دەکرێتو کالانی بەزێڕو زیوو یاقووتو مرواری دەنەخشێنرێت، خەنجەر یەکێکە لە دروشمە نەتەوەییەکانی کورد لەبەر ئەوەیە بەدیاری پێشکەش دەکرێت. پوولی پۆستەی حکومەتی کوردستانی خواروو لەناوچەی سولەیمانی بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمود وێنەی خەنجەری کوردیی تێدا کێشرابوو، کورد (تیخ)یش بە خەنجەر دەڵێت، وە قسەی نەستەقی کوردیش دەڵێت:

((تیخ هاوڕێی پیاوە)).

چەخماخ سازی لەناوچە جیاوازەکانی کوردستان پێشکەوتوو بوو، بەتایبەتی وەستاکانی سولەیمانی لەدەورو بەری فەرمان ڕەوایی بابانەکاندا، لە سەدەی هەژدەهەمو نۆزدەهەم هەموو جۆرە شیرو تیرو تفەنگێکیان دروست دەکرد، بەلاّم بەناوبانگترینو گەورەترین کارخانەی چەك ئەوەبوو کە لەڕەواندز لە دەوروبەری فەرمان ڕەوایی پاشای کۆرەدا دامەزرا، ئەم کارخانەیە تەنیا چەکی سووکی دروست نەدەکرد، بەڵکو چەکی قورسی وەکو (تۆپ)یشی دروست دەکرد، ئەو تۆپانەی تا ئێستاش لە مۆزەخانەکاندا پارێزراون نیشانەی پێشکەوتنی ئەم چەشنە پیشەسازییەن لە کوردستاندا. بۆ ئەم ئامانجە حەمە پاشای کۆرە وەستا ڕەجەبی کوردی ڕەواندزی بۆ فێربوونی ئەم پیشەسازییە ناردە ئەوروپا، ماوەیەك لەوێ مایەوە ئینجا لەساڵی (١٨١٥) کارخانەی شیرو خەنجەرو تفەنگو لوولە تۆپو گوللە دارِشتنو زەرەنگەریو دارتاشی دامەزراند. ئەوەی پێویستە لێرەدا بووترێت ئەوەیە کە سکەی پارەی زێڕو زیوو پاقژی میرنشینی سۆران کە بەناوی میری مەنسوور حەمە پاشای گەورەوە بوو، هەر لەو کارخانەیدا لێ دەدرا.

لەهەموو شارەکانی کوردستان سابوون بۆ شارو دێ بەرهەمێکی ناوچەیی بوو و لە ماڵاندا دروست دەکرا، ئەو بنەماڵانەی کارخانەی سابوونیان لە ماڵەوە هەبوو بە سابوونچی ناسرابوون. لە سولەیمانی گەڕەکی سابونکەران هەیە. ئەم گەڕەکەچییە؟ هەر لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەی شاری سولەیمانیدا، پاشاکانی بابان بایەخێکی زۆریان بە دروستکردنی سابوون دەدا، ئەوەبوو سابوونچییەکان هەموویان

لەگەڕەکێك کۆبوونەوەو ناوی گەڕەکەکەیان نا (سابونکەران) ئەم ناوە تا ئێستا ماوەتەوە.

وە نەبێت بەرهەمی سابوون لەم ماڵانە هەر بەشی شاری سولەیمانیو ناوچەی سولەیمانی کرد بێت، بەڵکو بۆ گەلێك شوێنی کوردستانو دەرەوەی کوردستانیش دەچوو. بازرگانەکان بەرهەمی ئەم ماڵانەیان دەکڕیو لە خانەکاندا کۆیان دەکردەوە، ئینجا بە کاروان دەنێررا بۆ بەغداو موسڵو حەلەبو دیاربەکرو تەورێز. هەر ئەو کاروانانە لەو سەر گەڕانەوەدا کووتاڵی بازرگانیو عەترو شەکرو چایان بار دەکردو دەهاتنەوە.

مووتاوی یان (موتابچێتی) یەکێکە لە پیشە بەناوبانگەکانی کوردستان، لەزۆر کۆنەوە لەشاری سولەیمانیو کۆیەو کەرکووكو سولەیمانیو هەمەدانو سنە ئەم پیشەسازییە باو بووە. بەرهەمی موتابچێتی بریتییە لە خەراری شاش بۆ تووتنو خەراری سفت بۆ دەغڵو دان.

گەورەترین کارگەی ئەم پیشەسازییە لە سولەیمانی بووە، کە هەموو کات پازدە تا بیست کرێکار کاری تێدا کردووە، ژنانیش لە ماڵاندا بەتەشی موویان بۆ ئەم کارگانە دەڕست.

لەسەردەمی ئێستادا نە کوردو نەتەوەکانی تر ئاتاجی ئەوە نین سابوون لەسەر شێوەی کۆن دروست بکەن، بەڵام لە چەرخی ئەلیکترۆنو ئۆتۆمو چوونە سەر مانگو ئەستێرەکان، دەبێت

پیشەسازیی کۆنی نەتەوایەتی وەکو مافوورو قەڵەمبڕو جاجمو ڕانکو چۆغەو کلاَشو کەوچکی دار دروست کردن هەر بمێنێتەوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

پیشەسازی	:	سەنعەت کاری.
ناوبرێشك	:	دارێکی نووك تیژە، نیو مەتر زیاترە بۆ وەرگێڕانی نان لەسەر سێل (ساج) بەکاردێت.
کەلو پەل	:	پەرتویلك.
بەرماڵ	:	سوجادك.
قەڵەمبڕ	:	چەقۆی بچووك.
ڕوخسار	:	مەظهر.
چەخماخ ساز	:	تفەنگساز.
فەرمان ڕەوایی	:	حوکم.
موزەخانە	:	مەتحەف.
پاقر	:	جۆرە مەعدەنێکە، جۆرە کانزاییێکە.
سفت	:	عەکسی شاش، واتە ورد چنرابێت.
ئاتاج	:	پێتقی (موحتاج)

گفتوگـۆ:

١. چی تر لە پیشەسازییەکانی نـاو کـوردەواری دەزانیـت بۆمـانی بـاس بکە؟

٢. جیاوازی چییە لەنێوان پیشەسازیی گشتیو پیشەسازیی خۆماڵیدا؟

٣. ئامرازی جووت کردن لە گەلێك ئامراز پێـك هـاتووە، ئایـا دەتوانیـت ناوەکانیان بڵێیت؟

٤. چی لەبارەی وەستا ڕەجەبی ڕەواندزییەوە دەزانیت؟

لە دەرسی داهاتوودا نووسینێکمان بە دوو لاپەڕەیەك لـەو بارەیـەوە بۆ بنووسە.

٥. دوو دێڕ شیعر بڵێ کە وشەی (خەنجەر)ی تێدا بێت.

٦. بەراووردی سابوون دروست کردن بکە لە ئێستاو کۆندا.

میکرۆبێن دۆست

دیاره هەر ژ دەسپێکی دێ حێبەتی بی ژ ڤێ ئاخفتنێو دێ بێژی مەهەر میکرۆب ب دوژمن گولێ بوویه. ئەڤ میکرۆبێن دۆست چنەو ژ کیڤە پەیدا بووینە. ڕاستە ناڤێ میکرۆبی ب خرابی چوویەو هەر دگەل ناڤ ئینانا وی ئێکسەر نەخۆشی دهێنە بیرامە. بەلێ هەر چەندە جۆرەکێ میکرۆبا دخرابنو دبنە ئەگەرێ نەخۆشێن کوژەکو ترسناك. بەلێ جۆرەکێ دی یێ میکرۆبا نەخۆشی لاوازو بێچارە دکەن. ئەم دەمێ ناڤێ میکرۆبا دئینین دەمل دەست کۆلێرە، ئێشا زراڤ، تایا گران، یان نەخۆشیێن دی ژ ڤی بابەتی دهێنە بیرامە. ئێدی ئەو ناهێتە بیرامە کو میکرۆب یێ هەی هاریکاریا گڤێرینێ دەکەت. یان میکرۆب یێ هەی بارستێ خوازێ دهەلوەرینن، هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە، نە ئەو خواردن دهەلوەریانو کەسەك ژی نەدشیا بخۆت ئەڤ میکرۆبێن ژ ڤی بابەتی ب ڕەنگێ بەکتریاو پەمبلوكو هێڤێنی دایە. هەروەسا هندەك میکرۆبێن دی یێت هەین هێشتا بو زانا دیار نەبوویە کا چنەو چ نینن.

ئەرێ ل ڕێزا گیانداران یان بێ گیانانە یان نیڤ یان نیڤ ب نیڤ؟ ئەڤێ چەندێ ژی دبێژنێ (ڤایرۆس)، کو دبنە ئەگەرێ هندێ ڕووەكو زیندەوەرو مرۆڤی تووشی گەلەك نەخۆشیا بکەن. ڕووەك تووشی نێزیکی سێ سەد، زیندەوەر تووشی نێزیکی شێست، مرۆڤ ژی تووشی پتر ژ شێست نەخۆشیا دبیت، ژوان نەخۆشییێن مرۆڤی پێ تووش دبیت خۆریكو سوورکو پەرسیڤو فالیخا زارۆکانە. مرۆڤی گەلەك ل ڤان

میکرۆبا ڤەکولییە، بۆ هندێ دابگەهتە ڕهـ وریشالێن وی‌و بشێت ژناڤ ببەت‌و نەهێلیت ببنە جهێ نەخۆشییێ‌و دەردەسەرییێ.

زانست دڤێ مەیدانێدا سەرکەفت‌و سەروان ڕەنگێن میکرۆبا زالبوو ئەوێن دبنە جهێ نەخۆشییێ کارەك کر کو مرۆڤ ژێ نەترسیت‌و ڤەنەجنقیت‌و هەر دگەل سەرهەلدان‌و پەیدابوونا وان دا دەمل دەست ژ ناڤ ببەت‌و نەهێلن بەلاڤە بن. گەلەك پسپۆر د ڤێ بیاڤێ دا پەیدابوون، نەك هەر ئەو بتنێ بەلکی زانستێ بەکتریاو پەمبلوك‌و ڤایرۆس‌و ئەڤ بابەتە ژی پەیدابوون. بۆ نوکە ژی ب پشت ڕاستی ڤە دێ شێین بێژین کو زەمانێ دەردگرتن‌و پەژیك‌و قرپوونێ نەمایەو ئەو ژی نەمایە کو د دەمەکێ کێمدا ملیونەها کەس قڕ ببن‌و چ ژێ نەمینیت‌و ژناڤ بچن. نوکە مرۆڤ ب دەرزی دانانێ خۆ ژ ڤان بەلا ڕزگار دکەت. ئێدی بۆ سالەکێ بیت یان بۆ چەند سالان یان ب درێژیا ژیانێ ئەو ڕەنگێن نەخۆشیا نێزیك نابن.

نوکە بلا بێینە سەر دەسپێکا سوحبەتا خۆ و بزانین ئەرێ میکرۆبێ دۆست هەیە؟ یان ب ڕەنگەکێ ڕوونتر بێژین ئەرێ ڕاستە کو ژیان بێی میکرۆب پێك ناهێت‌و ناچتە سەری؟ یان ئەو ڕۆلێ مەزن چییە یێ کو ئەڤ میکرۆبە د خواردن‌و ڤەخوارنێ‌دا و چاندن‌و پیشەسازییێ‌دا دگێڕن‌و دبنە جهێ ژیانێ؟!.

ب ڕاستی‌و دجهێ خۆدا بوو کو زانایەك ژ ئەنجامێ ڤە کولینەکا دوورو درێژو زانستیانە ل ئەمریکا، ئەو چەند دیار کریە کۆمیکرۆبێ زیاندار بەرامبەر میکرۆبێ بێ زیان ژ سێ هزارا ئێکە. بەلێ زەلامەکێ خراب بەرامبەر زەلامەکێ باش لە جیهانێ ژ یازدە هزار ئێکە هەمی زیندەوەر

دمرن، هوين باش سەحا هەر ڕووەکەکی یا زیندەوەرەکی یان مرۆڤەکی بکەن، دێ بینن ژیانا وان ژ شانەکێ دەست پێ د کەتو پێشڤە دچیت، هەر زیندەوەرەك چەند دەمژمێرەکا یان چەند ڕۆژەکایان چەند حەفتیەکا یان چەند سالەکا دژیت. هندەك زیندەوەر ژی ییێت هەین وەکی کویسەلەی ژیێ وی خو ل دووسەد سالان ددەت. هەر وەسا هندەك دار ژی بێت هەین وەك دارا (سکۆیا) چەند هەزار سالا دژیت. هەر زیندەوەرەك دەمی دمریت ب ملیونان بەکتریا هێرشێ دبەنە سەرو لەشێن وان پرت پرت کەنو کەونە خواردن بۆ وان زیندەرێن ساڤا ئەوێن ژ نوی وەراریێ دکەنو پێ دگەهن. هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە. ل وێ ڕۆژا ژیان لسەر ئەردی پەیدا بووی‌و هەتا نوکە لەشێن مریدا د جهدا مینن. ئەڤجا دەشتو چیاو ئەرد هەمی دا پڕین ڕێ بۆ ڕێوباری نەدبوو. ئەڤە ژ لایەکی، ژ لایەکێ دیڤە ب هزاران رەنگێن زیندەوەرو ڕووەکا وەرار نەدکرو مەزن نەدبوون، نە بەلکی ژیانا وان دا کەفتە د زڤرۆكو گەڕیانێ داو دا ڕاوەستییێت، چنکو ب ڕاستی ئەو میکرۆب ڕۆلەکێ ئێجکار دگێرن بۆ هندێ کەرەستێ ئالۆز وەك پرۆتینو روینو کاربۆهیدرات بکەنە کەرەستەکێ سڤكو وەلێ بکەن کو شتلا ساڤا بشێت وان بمێژیتو وەراریێ پێ بکەت. هەر ژبەر ڤێ ژی دێ شێین بێژین ئەڤ میکرۆبە ئاخێ قەلەو دکەتو هەردەم دێ تێڤلەکێ نوێ دەنێ بۆ هندێ دا ئەو زیندەوەرێن ژ نوێ سەری هلدەن پێ بژین. بەلێ ئەڤ میکرۆبە جارەکێ بتنێ‌و میکرۆبەك بتنێ، زیندەوەرو ڕووەکا نا حەلوەرینن. بەلکی ب چەند جاراو هەر جار ژی کۆمەکا میکرۆبا ئەڤی کاری بجه دئینن، ئانکو

دیَ کەنە خویَ یا سادە یا کانزای وەك ئازۆتو کبریتاتو فۆسفاتو نشاو ئاڤیَ. پاش دووەم ئوکسیدیَ کاربوون دیَ بلند بیت. ڕووەك دیَ لسەر دووەم ئۆکسیدیَ کاربوونو ئاڤیَو لبەر تیرۆژکا هەتاڤیَ جارەکا دی کەرەستیَ ئالۆزو ڕەق دروست دکەتو ئیَدی ب ڤی ڕەنگی ژیان دیَ گەرییَت. ئەڤەژی هەر وەکی دەستورەکیَ ژیانیَ وەسایەو ڕیَژا دووەم ئوکسیدیَ کاربوون دیَ ب نەگۆڕی مینیتو دبنە نێزیکی ٠,٣ % د هەوایێ ئاساییدا. هەر وەسا پرۆتین ژی ب ئەگەریَ کۆمەکا میکرۆبێن تایبەت دیَ هەلوەرییَت، هەر دیَ هەلوەرییَت، هەتا دبیتە ئازۆت، ئەڤ ئازۆتە ژی، لنك ڕووەکی گەلەك خۆش دبیتو دیَ مێژیتو پیَ ژیت. بەلیَ هەکە برۆتین هەر وەکی خۆ ب پروتین ما، ڕووەك مفای ژیَ نابینیت، نەبتنیَ هەر ئەو بەلکی رووەکا ژی دیَ ژنافبەت. هەکە وەسابیت، ئەڤ میکرۆبە بیَ گومان دۆستنو خزمەتەکا مەزن بۆ مرۆڤی کەنو دیَ مفایەکیَ مەزن ژیَ گەهینن، ئەڤ میکرۆبێن دۆست بێدەنگو هێدی خزمەتەکا مەزن بۆمە دەکەن. زانایان بخۆ ژی ئەڤە نەدزانیو ل ڤیَ دوماهییَو پشتی ژیان ب سەدان هزار سالان بەردەوام بووی، پاش ئەڤ راستیە بۆ وان خویا بوو.

هندەك جۆرێن بەکتریا ییَت هەین د قەلەوکرنا زەڤییَدا دەورەکیَ مەزن دگێرن هێڤێنو بناڤو دەنگترین میکرۆبە کو د خواردنو ڤەخوارنا مە دا بکار دئینین، ئەریَ ئەو نانیَ د خوین ب هەڤیر ترش ناهێتە دروست کرن؟!.

دیسان هندەك خواردن ییت هەین، هەكە هێڤێن نەبایە دروست نەدبوون. هەر وەسا مەی ژی ب هێڤێنی دهێته دروست كرن، پەنیرو ماست ژی یان بۆ مەیاندنێ یان بۆ تام خۆشكرنێ هێڤێن دڤێت، هەروەسا سهك ژی پێدڤی ب هندەك مێكرۆب هەیە و ب وان میكرۆبا ترشوكا سهكێ دروست دبیت.

بۆ بابەتێ جلكا دیارە وێ دزانین كو كەتان ئەڤ ڕەنگێن تشتا ب ئەگەرێ كارتێكرنا میكرۆبێ تایبەت دهینە چێكرن، چنكو ئەو میكرۆب تایبەتییەو هندەك ژ وان كەرەستا د هەلینیت ئەوێن ڕها ب ڕووەكی دنویساند. ئەڤ میكرۆبێن دۆست هەر ب ڤان خزمەتا نەڕاوەستان، بەلكی گەلەك پیشەسازێن دی ییت هەینو ب ئەگەرێ ئەڤانە د هێنە بجهـ ئینان، بۆ نموونە بەخراپتر یا وان ترشوكا ئەوێن بۆ ڕەنگ كرنێ بكاردهێن، هەر وەسا گەرماردانا پیستیو بۆیاغكرنو ڕیشاڵێن دەستكردو گولاڤ و مەرەكەبو لاستیكێ دەستكردو گلیسرینو گەلەك ڕەنگێن دی. میكرۆبێن دۆست ل ڤان هەمی پیشەسازیاندا بۆ هندێ كو تێكەڵ بوونەكا كیمیاوی بساناهی دكەن. خزمەتەكا مەزن دگەهینە مرۆڤ . بەری دوماهیێ ب سوحبەتا خوبینین، بە فەردزانین كو پیچەكێ بەحسێ وان میكرۆبێن دۆست ژی بكەین ئەوێن گەلەك نەخۆشیو دەرد ساغ كرین وەك پەنسەلین، سترۆپتۆمیسینو كلۆرومیسینو ئۆرۆمایسین. ئەڤە ژ هندەك بەكتریاو هندەكێن دی ژ پەمبلوكی د هێنە ڤەگرتن، نوكە ئەڤە ب ڕەنگەكێ ئێجگار بەرفرەهـ بۆ تیماركرنێ دهێنە بكارئینان، مرۆڤایەتی لـژێر سیبەرا ئەڤان ژ دەست گەلەك نەخۆشیان ڕزگاربوویە. ل ڤێ

دوماهیێ زانست شیا ب ڕەنگەکێ بەرفرەهـ ئەڤان درمانا چیکەتو ب وی ڕەنگی کو هەمی کەس ل هەر قولاچو کوژیەکێ جیهانێ دابن، بساناهی بدەست بکەڤیتو ل بازاری وەك ئەسپیرین دهێنە فرۆشتن. قوتابییێن خۆشتڤی. دیارە نوکە هوین تێگەهشتن کو ئەڤ میکرۆبە دۆستو ئەم لسەر هەقییێ بووین، کو مەهۆسا ناڤ لێ نای، ژیانو ژیار ب ئەگەرێ ئەڤانەیە، ڕاستە ئەو زیندەوەرەکێ بچویکن، بەلێ خزمەتاوان گەلەك مەزنە.

شرۆڤەکرنا پەیڤان (لێکدانەوەی وشەکان)

حێبەتی : سەرسوڕمان.

دەمل دەست : دەمو دەست.

گڤێرینێ : هەرس کردن.

د هەلوەرینن : خاو دەکات.

پەمبلوك : کەڕوو.

هێڤێن : هەوێن، هێوێن.

خوریك : ئاوڵە، خوروکە.

سوورك : سوریێژە، سۆرکە.

پەرسیڤ : پەسیوو.

ڕەهەوریشاڵ : بنجو بناوان، ڕەگو ریشە.

ڤەنە جنقیت : نەسڵەمێتەوە.

ئێشا زراڤ : سیل.

پشت ڕاستی : دڵنیابوون.

پەژیك : پەتا.

دەرزی دانان : کوتان.

زیاندار : زیان بەخش.

زەلام : پیاو.

دەمژمێر : سەعات.

کویسەلە : کیسەڵ.

ساڤا : کۆرپە، ساوا.

چەریت : دەلەوەرێت.

تیرۆژك : تیشکی خۆر.

مفا : سوود.

بتنێ : بە تەنیا

خویا بوو : دەرکەوت.

هەڤیر ترش : هەوێن، هەویری ترش.

مەیاندن : مەیین.

دحەلینیت : دەتوێنێتەوە.

نویسا : دەنوساند.

بەهراپتر : زۆربە.

گەماردان : پێستە خۆشك کردن.

قولاچو کوژی : کەلو قوژبن.

سهل : سرکە.

شاعیرو نەتەوە

ئەو گولاڵە سوورەی لە بەھاراندا بەسەر پێ دەشتو ھەردەو ھەڵەتو دۆڵو دەرەو قەدپاڵەکاندا ناز دەکات، ئەوەندەی پێ ناچێت دەژاکێتو سیس دەبێتو دەبێتە پووشو پەڵاش، بەلام لە شیعری شاعیرەکاندا ھەر گولاڵەیەو ھەر نازی خۆی دەکاتو ھەر دەشنێتەوە، ئەو ساتەی شیعرەکە دەخوێنیتەوە گولاڵەکە کوتومت وەکو خۆی دێتە بەرچاووتو وا دەزانیت ھەڕەتی بەھارەو سەرنج لە خەرمەنی گولاڵە دەدەیت.

زەردەخەنەی سەر لێوی منداڵ تا بڵێیت دڵگیرەو مایەی مووچڕکی خۆش خۆشە بە لەشدا بەڵام ھەر تەنیا ھەنیسکێکی بەسە بۆ ئەوەی وەك لافاو بێتو لەگەڵ خۆیدا ڕاپێچی بکات، کەچی ئەو زەردەخەنەی سەر لێوی منداڵە لە شیعری شاعیرەکاندا ھەمیشە نەمرەو لەبەر چاوە.

شاعیر ئەم ھەستە ناسكو ئاوادارەی خۆی بەزمانی نەتەوەیی دەڕژێنێتە سەر کاغەز، ھەر ئەوەندەشی بەسە کە دەڕژێتە سەر کاغەز ئیتر کوژاندنەوەی نییەو تا دنیا دنیایە ھەر دەمێنێت. تەنانەت ئەو شیعرانەش کە ئاوازی مرۆڤایەتیو خێر خواھی قووڵ دەکەن، ئەو شیعرانەش کە ئاوازی ئاشتیو ئاسایش دەدەن بە گوێی خەڵکدا، گشتی ھەر بەزمانی نەتەوەیی دەبێژرێن، بۆیە لەم ڕووەوە دەتوانین بڵێین کە شاعیری چاكو باش دەتوانێت بە شیعرەکانی خزمەتی گەورەی نەتەوە بکات، چونکە (ئەدەبی بە پیتو بەلەزەت زمان لای کەسانی میللەت خۆشەویست دەکاتو ڕۆژبەڕۆژ ھۆگری دەبنو شانازیی پێوە دەکەن، من زۆرجار گوێم لێ بووە کە یەکێك گوێی لە شیعرێکی باشی گۆران، یا

پیرەمێرد، یان هەردی، یان هێمن موکریانی بووە، بە قوربانی ئەو زمانەش بووە کە ئەو شیعرەی پێ وتراوە، دیارە ئەم بە قوربان بوونو شانازیی ئۆتۆماتیکی دەبێتە بە قوربانو بوونو شانازی بە میللەتەکەوە، کە ئەمەش یەکێکە لەو هۆیانەی کە دەوترێت شاعیرو ئەدیب لە ڕێگەی خزمەتی زمانەوە، خزمەتی گەورەی نەتەوە دەکەن)[(١)].

شیعری نەتەوەیی کوردیش دەوری باڵای خۆی لە مێژووی نەتەوەیی کورددا دیوە، لەگەڵ ئازارو ئاواتی میللەتەکەدا بووە، خەڵکەکەی وریا کردۆتەوە، دەستی خسۆتە سەر برینەکانی میللەتو هانی هوشیار بوونەوەو ڕاپەڕینی داون. ئاگاداری کردوون کە کڕنووش نەبەن، کە مل نەدەن بۆ سەرشۆڕیو ژێر دەستی کە ئازادیخوازبنو ڕزگاری پەرست.

ڕەسەنی شاعیری نەتەوەیی لەوەدایەکە گیانێکی هونەرمەندانەی هەیە، لەگەڵ خۆیو لەگەڵ خەڵکدا ڕاستگۆیە، خۆشیی کەمەو خەمی زۆر، زۆر کات پەستەو زۆر کەمیش دڵخۆش، ئەم ڕەسەنیو ڕاستگۆییەی شاعیر بووە بە مایەی برسێتیو حەپسو تێهەڵدانو دەربەدەریو شاعیری ڕەسەنی نەتەوەیش هەر دەبێت وابێت، لە مەیدانی سیاسەتدا ڕۆڵەیەکی بە جەرگو خەبات کەرو شاعیرێکی ڕاستگۆ بێت. دوو تووێی شیعرەکانی پڕ بێت لە ئازارو ئەشکەنجەی گەلو شۆڕشی گەلو مژدەی دوا ڕۆژو بڕوای بەهێز بەنەتەوە خۆشەویستەکەی خۆی.

(لەسەر شێوەی (الشاعر والامة)ی لەناو پەرتووکی خوێندنەوەی عەرەبی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی داڕێژراوە)

---

(١) چەند سەرنجێك لە پیرەمێردی شاعیر، نووسینی فەرەیدوون عەلی ئەمین.

گالیلۆ

٣٠٩ سال لەمەوپێش، واتە لەساڵی ١٦٣٣دا، دادگای تەفتیش لە شاری ڕۆما لە ئیتالیا حوکمی دا بەسەر گالیلۆدا، چونکە باری سەرنجو تیوورەکەی (کۆپەرنیکۆس)ی پەسەند کردبوو کە وتبووی، گۆی زەوی بە دەوری تەوەرەی خۆیدا دەسووڕێتەوە.

ئەمڕۆ ئەگەر بە منداڵێکی قوتابیی قوتابخانەی سەرەتایی بڵێن: (گۆی زەوی لەجێی خۆی وەستاوەو ناجووڵێت، خۆر بە دەوریدا سووڕ دەخوات) گاڵتەو قەشمەریمان پێ دەکات، چونکە ئەمڕۆ لای هەموو کەس ئاشکرا بووە کە گۆی زەوی بە دەوری خۆیو بەدەوری خۆردا دەسووڕێتەوە. بەڵام پێشینیانو زانایانی ئەو سەردەمە وایان دەزانی کە زەوی لەجێی خۆیدا وەستاوە. ڕۆژو مانگو ئەستێرەکان بە دەوریدا دەسوڕێنەوە.

لەسەد ساڵەی پانزەهەمی میلادیدا، زانای بەناوبانگ (کۆپەرنیکۆس) دەستی کرد بە تێگەیاندنو بڵاوکردنەوە لەناو خەڵکدا: کە زۆر بە هەڵە چوون، کە دەڵێن. گۆی زەوی لەجێی خۆی وەستاوە. بە پێچەوانەی تێگەیشتی خەڵکی ئەو زەمانەوە سەلماندی کە زەویو مانگو هەندێك لە ئەستێرەکان بە دەوری خۆردا دەسوڕێنەوە، ئەم بۆچوونو تیوورەی کۆپەرنیکۆس لەناو خەڵکدا دەنگی دایەوەو بڵاوبووەوە.

ئەگەر کۆپەرنیکۆس تا زەمانی گالیلۆ بژیایە، بێ گومان موحاکەمەی ئەو دەکەوتە پێش موحاکەمەی گالیلۆوە.

گالیلۆ لەساڵی ١٥٦٤دا لەشاری (پیزا) لە ئیتالیا هاتۆتە دنیاوە. لە زانستی ڕیازییاتو فەلەكو فیزیكدا زۆر پێشكەوتبوو، هەموو جیهان قەرزاری توانای ئەم زانا خۆشەویستەیە كە (تەرمۆ مەتر)و (تەلیسكۆب)ی دۆزییەوە، ئەم دوو شتە بەری تێكۆشانی ئەم زانا گەورەیەیە كە لەهەموو تێكۆشانو تاقیكردنەوەیدا لەسەر ڕەوشتی كۆپەرنیكۆس دەڕۆیشتو بەناو خەڵكدا بڵاوی دەكردەوە. ئەم كردەوەیەی گالیلۆ لەناو پیاوانی ئایینو زانایانی ئەو سەردەمەدا وەك بۆمبایەك تەقیو لێی كەوتنە تەقو پیاوانی ئایین لە ڕۆما بەگژیدا چوون، بڕیاریاندا كە گالیلۆ كافرو زەندیقو بێ ئیمانە. بەم جۆرە (پاپا)یان لێ هاندا كە فەرمانی دا دەبێت گالیلۆ لەم بیرو باوەڕە هیچو پووچو پڕو پووچەی خۆی وازبهێنێتو نابێت لە زانستگاكانی ئیتاڵیادا دەرس بڵێتەوە. گالیلۆ ناچار بوو واز لە تێكۆشانی ئاشكراو بڵاوكردنەوەی بیرو باوەڕی خۆی بهێنێت، چونكە ڕقەبەریی پاپاو میرنشینەكانی ئیتالیای پێ نەدەكرا. جارێكی تر لە ساڵی ١٦٣٢دا بیرو باوەڕو تیووریی خۆی ئاشكرا كردو، وتی ناتوانم بەرامبەر ڕاستییەك بێ دەنگ ببم كە زۆربەی خەڵكی بە هەڵە بۆی چوونو تێی گەیشتوون، پەرتووكێكی لە چاپداو بڵاوی كردەوە، لەوەدا تیوورەكەی كۆپەرنیكۆسی پەسند كرد.

دوژمنەكانی كە زانیان پەرتووكەكەی دەستاو دەست بڵاوبۆتەوە، دەستو برد كەوتنە جووڵەو كارێكی وایان كرد نووسەرەكەی حەواڵەی (دادگای تەفتیش)، واتە (دادگای جەزای پاپا) بكرێت. چونكە ئەم كردەوەیان بە كفردایە قەڵەم. لەو زەمانەدا حوكمی كەنیسەو پاپا

بەسەر هەموو خەڵکداو تەنانەت بەسەر قەراڵو میرەکانی ئەوروپاشدا زاڵ بوو، گشت جیهانی کریستیان گەردن کەچی پاپا بوون. بەم جۆرە ئەم زانا پیرە خۆشەویستە لەتەمەنی ٧٥ ساڵیدا بۆ دادگای تەفتیش راپێچ کرا، موحاکەمەکەی ٢٠ ڕۆژی خایاند، دۆستەکانی گالیلۆ وایان چاوەڕوان دەکرد کە گالیلۆ بەرگریی تیوورەکەی خۆی بکاتو بیسەلمێنی کە ڕاستە، بەڵام وای نەکرد چونکە دەیزانی کە بەرگریو قسەکردن بەرامبەر بەو بێ مێشکانەی کە رازی نەبوون مەسەلەکە حەواڵەی دادگای جەزای مەدەنی بکرێت بێ سوودە، چونکە ئەو بێ مێشکانە دەیانزانی ئەگەر حەواڵەی ئەوێ بکرێت، گالیلۆ دەتوانێت تیورەکەی خۆی بە ئەندامانی دادگا بسەلمێنێ. هەر بەوەشەوە نەوەستان بەڵکو زۆریان لێ کرد کە بەرامبەر خەڵك ئاشکرای بکات کە بیرو باوەڕو تیوورەکەی چەوتەو لەگەڵ نەریتی کەنیسەدا ڕێك ناکەوێتو ناگونجێت، چونکە کتێبە پیرۆزەکانی (ئینجیل) کەمو زۆر باسی ئەوە ناکەن کە زەوی بە دەوری تەوەری خۆیدا یان بە دەوی خۆردا بسوورێتەوە، دەیان ووت: ئەم تیوورە نارێکیو چەوتییەك بە یاسای زانستی فەلەك دەداتو یاسای دنیاش شلۆق دەکات.

گالیلۆ تەنگەتاو کرا کە تیورەکەی خۆی بەئاشکرا بە درۆ بخاتەوە، ئینجا گالیلۆ لەسەر چۆك راگیرا بوو کە نامەی بەدرۆخستنەوەی تیوورەکەی خۆی درایە دەست بۆ ئیمزا کردن، دەمو دەست ڕاپەڕیو هەستایە سەر پێو بە هەموو هێزی خۆی پێیدا بە زەویداو قیژاندی: ((لەگەڵ ئەمەشدا هەر لە سووڕانەوەدایە)). مەبەستی گالیلۆ ئەمە بوو

کە تێیان بگەیەنێت هەر چەندە ئینکار نامەی تیورەکەی بەزۆر پێ ئیمزا دەکەن، بەڵام گۆی زەوی لە سووڕاندنەوەی خۆی نەکەوتووەو ناکەوێت.

دادگای تەفتیش بڵاوی کردەوە کە گالیلۆ لە دادگادا دانی بە تیوورە چەوتەکەی خۆیدا نا لەبەر ئەوە بڕیار درا کە لە خانووەکەی خۆیدا لە (ئەرستری) دەست بەسەر بێت، بەمەرجێك لەمەولا بیرو باوەڕو تیورەکەی خۆی بەهیچ کەس نەڵێتو تیورەکەی کۆپەرنیکۆسی بەسەر زماندا نەیەت. ئینجا دادگای تەفتیش بەهۆی جاسووسو پۆلیسو قەشەکانەوە چاودێریو سەرپەرشتیی گالیلۆی دەکرد.

ئەم پیاوە خۆشەویستە، زۆر بە کەساسیو هەژاری دوا ڕۆژی ژیانی خۆی ڕابوارد. لەساڵی ١٦٣٤دا کچە خۆشەویستەکەی مرد، جەرگی بڕا، هەستو هۆشی نەما، لەساڵی ١٦٣٦دا نەخۆش کەوتو هەردوو چاوی کوێر بوو، لەساڵی ١٦٤٢دا لەو خانووەدا کە دەست بەسەر بوو، مرد، ئەمە ساڵی سێ سەدەمینی مردنی گالیلۆیە، ناوی گالیلۆ وەك بڵیسەی یادگارێك لەناو کۆڕی زانستو کۆمەڵێ زانایاندا هەرگیز ناکوژێتەوە.

مەسەلەکەی گالیلۆ لەو مەسەلانەیە کە زۆرداریو نادانیی زۆر بە زەقی تیادا دیارە. لەو جۆرە هەڵانەی دادگایە کە زۆر جار دادگاکان پێیان تیادا هەڵدەخلیسکێت، یان لەو جۆرە ڕووداوانەیە کە زۆرجار دادپەروەری دەکەوێتە ژێر پێ لەقەی غەرەزی شەخسییەوە.

زۆرجار ڕێ دەکەوێت کە دادپەروەری لەژێر پەردەی تەماعو ناپاکیدا دەشاردرێتەوە، چرای ڕاستیو سەربەستیو ئازادی لەژێر هێزی پارەشی ناهەقیدا دەکوژێتەوە!.

لــــەگۆڤاری گەلاوێـــژی ژمـــارە ٩-١٠ ســـاڵی ٣ی ١٩٤٢وە بـــە دەستکارییەکی کەمەوە وەرگیراوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

لێی کەوتنە تەقە : گازاندەیان ژێ کر.

دەستو برد : بزاڤ.

نەریت : عادەت.

یاسا : قانون.

هەڵە : غەڵەت.

پێ لەقە : پەحین.

گفتوگـــۆ:

١. کۆپـــەرنیکۆس و گـــالیلۆ کـــێ بـــوونو دەربـــارەی تیورەکـــەیان چـــی دەزانێت؟

٢. ئایا ئەو مەحکەمەیەی کە بۆ گـالیلۆ دانـراو نـاوی دادگـای تـەفتیش بوو، لەلای تۆ خۆیو حوکمەکەی ڕەوا بوو؟ بۆچی؟

٣. ئایا دەتوانیـت نـای چـەند کەسـانێك یـا ڕووداوێـك کـەوا بـەم جۆرە حوکمی ناهەق بەسەریاندا درا بێت باس بکەیت؟

لەناوبردنی نەخوێندەواری هەنگاوێکی بوێرانە بۆ بنیاتنانی مرۆڤی نـــــوێ

بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت

وا دەگێڕنەوە کە (بەرناردشۆ)ی نووسەری بەناوبانگی ئینگلیز، جارێك لە ئاهەنگێكدا چاوی بە یەكێك لەسەرمایەدارە گەورەكانی بەریتانیا دەكەوێت، بەڕێكەوت كابرای سەرمایەدار قەڵەوو چوارشانەو ورگ زل دەبێت، وەك دەزانین بەرنارد شۆش زەردو لاواز باریكەلەو سەر ڕووتاوە بووە.

كابرای سەرمایەدار بە (شۆ)ی نووسەر دەڵێت:

- ئەوی تۆ ببێنێت وا دەزانێت، كە لە دوورگەی بەریتانیادا برسێتیو قاتیو نەبوونییە، نە نان دەست دەكەوێتو نەخواردن. بەرنادشۆی حازر بەدەست كتوپڕ دێتە وەڵامو دەڵێت:

- بەڵام ئەوەی تۆش ببینێت وا دەزانێت كە هۆی ئەو هەموو برسێتیو قاتی نەبوونییە تۆیتو هەرچی بەرهەمو نانو خۆراكی دوورگەی بەریتانیایە تۆ بردووتە بۆ خۆتو تۆ دەیخۆیتو بەشی كەسی لێ نادەیت.

دیارە ئەمە قسەی خۆشەو دەیگێڕنەوە، چونكە مەرج نییە سەرمایەدار هەر قەڵەوو زۆر خۆربێت، چونكە زۆرجار هەیە كابرا ملیۆن زێڕی هەیەو لەبەر نەخۆشی، ئەگەر بەر رژدی نەبێت، كولێرەیەكی پێ تەواو ناكرێت.

مەكسیم گۆرگیی نووسەری گەورەی سۆڤێت، جارێك دەچێتە ئەمریكاو حەز دەكات یەكێك لە خاوەن ملیۆنەكان ببینێت، گۆركی لای سەیر بوو كە كابرای ملیۆنێر زۆر لاوازو ڕیوەڵەو ڕەنگ زەردو دان زەرد

بوو، لەبەر نەخۆشی شەکرو چەند نەخۆشی تر هەرچی خۆراکی خۆش هەیە لێی قەدەغەکرابوو، گۆرکی دەڵێت: پێشتر وام دەزانی ملیۆنێر دەبێت پیاوێکی زۆر ئەستووری، چەتەووڵی بە چنگی، دان تیژ بێت. ڕۆژی چەند مریشكو عەلیشیشو چەند سینی پاقلاوە دەخوات، بەڵام ملیۆنێرم ئاوا دیت، زۆرم بەزەیی پێدا هاتەوە، هێندە ویژدانی خۆی ئازار بداتو هێندە ئازاری خەڵکی بداتو ڕەنجیان بخواتو هەندێك جار بەدەیان هەزار بەکوشت بدات، جەنگ بۆ ئەوە هەڵگیرسێنێت، کە چەك بفرۆشێتو پارەی زۆر پەیدا بکات، بەڵام نەتوانێت هێندەی بچووکترینو لاترین کرێکاری یەکێك لە کارگەکانی، سوود لە هەوڵو لەشی ساغی خۆی ببینێت. گۆرکی لەگەڵ ئێمەدا دەپرسێت، کەواتە: بۆچ کابرای ملیۆنێر ئەم کارە دەکاتو ئەم پارە زۆرەی بۆچییە؟ ڕەنگە ئەم نەخشەو تابلۆیەی مەکسیم گۆرگیش هەر زادەی خەیاڵی خۆی بێتو شتێك لە قسەی خۆشو گاڵتەو گەپی پێوە بێت. بەڵام ئەمیشو ئەو قسە خۆشەش کە لەزمانی بەرناردشۆوە گێڕامانەوە، لە جەوهەردا مانایەکی زۆر قووڵیان تێدایەو دیمەنێکی ڕژێمی سەرمایەداری، ڕژێمی چەوساندنەوەو ڕەنج دانو ڕەنج خواردن دەخەنە ڕوو.

کۆمەڵێکی زۆر لە زەحمەت کێشان، لە فەللاحو کرێکار ڕەنج دەدەن. چی خێرو بەرەکەت هەیە، بەرهەمی دێنن، جەرگی زەوی دەدڕنو دایدەپۆشنو ئاوی دەدەنو بەهێزو بازوو شەونخوونی، لەسەرمای زستانداو لەگەرمای هاویندا، لەڕۆژانی دڵ تەنگی پایزداو لە شەستە بارانی بەهاردا لەبەرهەم هێنانو پاراستنی ئەو بەرهەمە ناکەون. زەوی

پڕ دەکەن لەبەری جوانو شیرین تێرو تەسەل کەری دەستو بازوویان، ئەوان زۆرو بەرهەم زۆر، بەلاّم ئەو بەرهەمە بۆ کێیەو چۆن دابەش دەکرێت؟

دەمێکە فەیلەسووفانو شاعیران خەو بەوەوە دەبینن کە ئەم بەرهەمە زۆرە، بەسەر ئەو بەرهەم هێنەرە زۆرانەدا دابەش کرێت، هەر کەسە بەشی خۆی بەرکەوێت، ئەنجامو بەری ڕەنجی بۆ خۆی بێت، بەلاّم کەی ئەو خەوە هاتۆتە دی؟ کەی بووە خاوەنی ئەو ڕەنجو خێرو بەرەکەتە بەداخی بستێ زەویو جۆگەیەك ئاوەوە سەر نەنێتەوە، لە ئازاری ڕەنجداو بە داخی ڕەنجەڕۆییو ڕەنج خوراویی خۆیەوە ماڵ ئاوایی نەکات.

مێژوو پێش ڕژێمی ئیشتراکی، هیچ ڕژێمێکی نەدیوە، کە بەرهەمی زۆری، عادلانەو بەپێی ئیش، بەسەر بەرهەم هێنەراندا دابەش بکرێت. ئیشتراکییەت هەر ئەوەنییە کە (دەنکە گەنمی بەپیتو بەرەکەت بکات بە عەمبار)و ئەو عەمبارەش بەڕەزامەندیی هەموو خەڵك بۆ زەوی چێن بێت، بەڵکو ئیشتراکییەت پلەی بەرهەم هێنانی بەرز کردەوە، لادێ وردە وردە تەکنیکی تازە لە کشتوکاڵدا بەکاردێنێتو شاری خاپوورو دواکەوتووی جارانیش، ئاوەدانو پێشکەوتووە، نموونەی شارستانێتی تازەیە، پیشەسازی تازەترین بەرهەمی داهێنانی مێشکی مرۆڤی تازە بەکاردەهێنێت. هەموو ئەمانەش موڵکی هەموانە، بەری بۆ هەموانە. کۆشكو تەلاری تاقە کەسی سەرمایەداران دەبێتە موڵکی گشتیو لەپاڵ ئەودا خانوو بەرەو ساختمانی گەورە پەیدا دەبێتو بەسەر کارگەرو بێرو

ڕووناكو هەموو كەسدا، چۆنیەكو بەپێی خێزانو پێویستیی دابەش دەكرێت.

تا دێت نەخۆشی لە كزییەو پزیشكو دەرمانو نەخۆشخانە، چوون یەك بۆهەمووانەو بێ پارەو بێ ئەوەی زانست بكرێت بەهۆی گیرفانی پڕكردنو خەڵك ڕووتاندنەوە.

دایەنخانەو باخچەی منداڵو قوتابخانەو خوێندنی بەرزو هەزارەها پڕۆژەو كارخانەی گەورە گەورە بۆ هەمووانە، بۆ منداڵی جووتیارو كارگەرو فەرمانبەرو بیرڕووناكەو هەموو چۆن یەك پەروەردە دەكرێنو بۆ نیشتمانی بەختیار پێدەگەیەنرێن. ئەمانەش چۆن یەك پەروەردە دەكرێنو بۆ نیشتمانی بەختیار پێدەگەیەنرێن. ئەمانەش هەمووی بەرهەمن، بەرهەمی زۆرو بە پیتن، بە هەقیانەت بەش دەكرێنو بۆ هەمووانن، نموونەی ژیانی بەختیاریی خەڵكن. تا كاروانی خەباتی زەحمەت كێشانیش بەرەو پێشەوەتر بڕوات... ئەو بەختیارییە لە زیادییەو قووڵترو هەمەڕەنگ تر دەبێت. هەر ژیانەو كاروانەو سەركەوتنو شادی... ئاشتی بۆ گەلانو شادیو بەختیاری بۆ هەموو لایەك.

لێكدانەوەی وشەكان

نووسەر : نڤیسار.
بەناوبانگ : بەناڤ و دەنگ.
ورگ : سك.
بەرێكەوت : لەناكاو، ناگاە، ژنشكەكیڤە.
زل : مەزن.
ڕژدی : ڕەزیلی، پیسكەیی، بەخیلی.
ڕیوەڵە : لاواز، زەعیف.
قووڵ : هوور، هێر.
خاپوور : كامباخ.
دایەن خانە : حەزانە (حضانة)، دایەنگە.

گفتوگـۆ:

١. ئایا دەتوانیت شتێكی وا بگێڕیتەوە كە لە قسەكەی بەرنادشۆ یا گۆركی بكات؟
٢. چی دەربارەی بەرنادشۆو گۆركیّ دەزانیت؟.
٣. بۆچ لەڕژێمی دەرەبەگیو سەرمایەداریدا زۆر جار ڕێگە لە بەرهەم زۆر كردن دەگیرێت؟
٤. چۆن ئەو بەرهەمە بۆ هەمووان دەبێتو لەچ ڕژێمێكدا؟
٥. چۆن ئادەمیزان ژیانی بەختیاری بۆ خۆی بنیاد دەنێت؟
٦. بەراوردێك بكە لەنێوان ڕژێمی سەرمایەداریو ئیشتراكیدا لە هەموو رووییەكەوە.

كۆمەڵی خوێندەوار كۆمەڵێكی پێش كەوتووە

کەرکووك

کەرکووك یەکێکە لە پێنج شارە گەورەکەی باکووری عێراقو چوار شارە مەزنەکەی کوردستانی عێراق، شارێکی گەلێ کۆنو دێرینو بەناوبانگە، یادگاری ڕۆژهەلاتی کۆنەو لەدێر زەمانەوە ماوەتەوە تاکو ئێستاکە. شاری کەرکووك بە (١٢٦٠) هەزارو دوو سەدو شەست پێ لەڕووی زەریا بەرزە، وە بە (٢٨٥) دوو سەدو هەشتاو پێنج کیلۆمەتر لە بەغداوە دوورە. پانایی ناوچەی کەرکووك (٢٠٨٠٠) بیست هەزارو هەشت سەد کیلۆمەتری چوار گۆشەییە. ژمارەی دانیشتوانی نزیکەی (٤٦٠٠٠٠) چوار سەدو شەست هەزار کەسە. موحافەزەی کەرکووك لە (٦) شەش قەزا پێکهاتووە:

١. قەزای کەرکووك: بریتییە لە (٥) پێنج ناحیە: قەرە حەسەن، پردێ شوان، تازە، دووبز.

٢. قەزای کفری: بریتییە لە (٤) چوار ناحیە: پێباز، قەرەتەپە، سەر قەلا، جەبارە.

٣. قــەزای تــووز خورمــاتوو: بریتییــە لــە (٤) چــوار ناحیــە: قــادر کەرەم، داقووق، ئامەرلی، سلێمان بەگ.

٤. قــەزای چەمــچەماڵ: بریتییــە لــە (٢) دوو ناحیــە: ئاغجەلــەرو سەنگاو.

٥. قەزای حەویجە: بریتییە لە (٢) ناحیە: ریاز، حەویجە.

٦. قەزای کەلار.

بەشی زۆری دانیشتوانی ناوچەی کــەرکووک خــەریکی کــشتوکاڵن، زۆری دەغــڵو دانو بــرنجو نیــسكو نــۆكو مــاشو کــونجیو لۆکــە دەچێنن. بەشێکیش خەریکی شــوانینو هەنــدێکی تــریش بــە کــڕینو فرۆشــتنو بازرگانییــەوە خــەریکن. لەبــەر نــەبوونی سەرچــاوەی مێژوویی تەواو، دیاریکردنی سەردەمی دروستکردنی شاری کــەرکووك کارێکی گەلێك قورسە. لەدوو کتێبی کۆنی کلدانیدا باسی ئــەم شــارە کراوە. لەساڵی ١٨٦٩دا مەتران ئەدی شێر، کتێبێکیانی گۆڕییە سەر زمــانی تــورکیو دانــەیێك لــەم کتێبــە ئێــستاکە لــە دێــری کلــدانیانی کەرکووکدایە لە قەڵا. بەڵام کتێبی دووەمیان کە ناوی (دەنگو باسی شــەهیدو قدیــسان)ە ســاڵی ١٨٩١ قەشــە پــۆلس بێجــانی لــە شــاری لایبزیك بە چاپی گەیانــدووە. وەکــو لــە نــاوەڕۆکی ئــەم دوو کتێبــەدا

دەردەکەوێت پاشای ئاشوری سەردناپاڵ فەرمانی ئاوەدانکردنـەوەی شـاری کـەرکووکی داوەو هـەزار کەسـی ئاشـووری لەشـاری تـازەدا نیـشتەجێکردووە. لـەو کاتـەی کـە ئەسـکەندەری مەکـدۆنی وڵاتـی میزۆپۆتامیـای داگیرکـرد، ناوچـەی کـەرکووك بـوو بـە پارچـەیەك لـە خاکی ئیمپراتۆریەتە مەزنەکەی. لەپاش کۆچـی دوایـی ئەسـکەندەر، وڵاتەکەی لەنێوان سێ فەرماندەی لەشکرەکەیەوە دابەشـکرا، شـاری کـەرکووك کەوتــە بــەر ســلۆکس، ئــەم فەرمانــدەرە شــاری کـۆنی رووخانــدو ســەر لــەنوێ دروســتیکردەوە، شــوورەیەکی گــەورەی لەدەوری شار تەنیو شەستو پێنج قولەو دوو دەرگـای گـەورەی بـۆ کرد، دەرگای سەرو ناوی (دەرگای تووتی) بـوو، وە دەرگـای دووەم نـاوی (دەرگـای پاشـا)بـوو. وا دەردەکـەوێت کـە تـووتی دەبێـت یاریدەدەری سلۆکس بووبێو لەپاشانا بووبێ بـە سـەرۆکی شـار، لـە سەردەمی ئەمەدا شـاری کـەرکووك گـەلێ پێـشکەوتو نـاوی بـوو بـە (کـەرخ– سـلۆك). لەسـاڵی ٢٤٧ی پـێش زایـین فەراییـەکان شـاری کـەرکووکیان داگیرکـرد، ئەمـە زۆری نەخایانـدو سـاڵی ٢٢٦ی پـێش زایین ئەردەشێر تـوانی کـەرکووك لـە فەراییـەکان وەرگرێتـەوە، بـەم جۆرە ئەم ناوچـەیە کەوتـە ژێـر دەسـتی ئێرانییـەکان تـا سـەردەمی

پەیدابوونی عەرەب لە هەرێمانەدا لە سەردەمی (تەهماسب) قولی خان کە بەناوی (نادرشا) ناسراوە، فەلەیەکی کەرکووکی لەهەندێ لەنووسینەکانیدا ئەم زانیارییانەی دەرختسووە: (لە شەوی ١٦ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٧٣٢ تەهماسب شاری کەرکووکی داگیرکرد، لەپێش هەموو شتێکدا قڕانی بە جوولەکەی شار هێنا، وە گەلێکیشی بەدیل گرتن. بەڵام خەڵکی شار پێکەوە بەرهەڵستی ئەم هێرشەیان کردو بۆ ماوەیەکی سێ سەعات بێ وچان لەخەبات نەکەوتن. هەردوولا تووشی زیانێکی بێ سنوور بوونو کەسێکی زۆریش کوژران، تەهماسب ناچار بوو شار بەجێبهێڵێتو ڕووبکاتە گوندی (قۆریە)کە سەعاتێك لەشار دووربوو. لەپاش ڕوودانی ئەم کارەساتە، خەڵکی شار جارێکی دیکە دەستیان کردەوە بە ئاوەدانکردنی شارو دروستکردنی خانووبەرەیان. ڕۆژ بەڕۆژ شار زیاتر پێشکەوتوو گەورەتر دەبوو. شاری کەرکووکی ئێستا لەدوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەمی بڵندایییە کە قەڵای پێدەڵێنو بەشی دووەمیشی پانایییە قۆریەی پێدەڵێن. قەڵای کەرکووك ناوچەیەکی ستراتیجیو سەختی ئەم هەرێمەیە، لەبەر ئەوە بوو هەمیشە خۆی لەهێرشی دوژمنو بێگانە پاراستووە. لەکۆنەوە فەلەکانی کلدانی لە قەڵا

جێنشین بوونو گەلێ خانووبەرەی جوانیان تێدا دروستکردووە. لە بەهاراندا شاری کەرکووك دیمەنێکی ڕەنگاو ڕەنگی قەشەنگ دەنوێنێت، بەتایبەتی دیمەنی دەشتایی خوارەوەو سەرسنگی قەڵاکە گوڵو سەوزایی بەهاری لێدەڕوێت. لە قەڵای کەرکووکدا دوو مزگەوتی هەرە کۆن تا ئێستا هەر ماونەتەوە، یەکەمیان ناوی مزگەوتی (ئولۆو) وە مەریەمانەشی پێدەڵێن، دووەمیان ناوی مزگەوتی (دانیال پێغەمبەر)ە. فەلەکان دەڵێن: لە بنجدا ئەم دوو مزگەوتە دێری دیانان بوون، وە گۆڕی حەنانیو عەزاریو میشائیل لەناو مزگەوتی دووەمدان، بەڵام جوولەکە دەڵێن: دانیال پێغەمبەر لەو مزگەوتەدا نێژراوە. ئەگەر تەماشای بیروڕای مێژوونووسەکان بکەین دەبینین بە پێچەوانەی ئەم باوەڕەیە، مێژوونووسەکان دەڵێن: دانیال پێغەمبەر لە خۆزستان کۆچی دواییکردووەو لەشاری شووشتەر نێژراوە. تا ئێستا ئەوە نەزانراوە کە لەچ سەردەمێکدا بەشی خوارووی کەرکووك ئاوەدانکراوە، لە دەمی هەندێ لە پیرەکان بیستراوە کە گوایە لەساڵی (١٧٢٩)دا خەڵکی خانووبەرەی لە خوارووی قەڵا دروستکردووە, بەستی (خاسە) شاری کەرکووك دەکات بەدوو کەرتەوە، قەڵاو هەندێ لە گەڕەکەکانی دیکە

کەوتوونەتە لای دەستی چەپی بەستی خاسە کەدیوی ڕێگای سلێمانی پێدەڵێن، بەڵام لای دەستی ڕاستی، کە ئێستاکە لەو دیوە گەورەترە، دیوی قۆریە، یاخود ڕێگای هەولێرو بەغدای پێدەڵێن.

گەڕەکەکانی دیوی قەڵا ئەمانەن:

(میران، حەمام موسلیم، حەمام مەسیح، ئاغالق، ئیمام قاسم، زیندان). بەڵام گەڕەکەکانی دیوی دووهەم، هەر بەناوبانگیان ئەمانەن: (قۆریە، شاترلو، ساری کەهیە). لە کەرکووکدا گەلێك خانووبەرەی جوانو کۆگاو یانەو گازینۆو قوتابخانەی کورپو کچو بارەگای میریو ئاوو کارەباو نەخۆشخانەو باخو پاركو دامو دەزگای منالاًنو فرۆکەخانەو ئێستگەی شەمەندەفەرو تەلەفزیۆن دەبینرێن. هەروەها شەقامی ڕاستو فراوانو ڕووناك بە تیشکی کارەباو ڕازاوە بە دارو درەخت دیمەنی شاری کەرکوك بە شارێکی تازە بابەت دەنوێنێت. لەشاری کەرکووکدا نزیکەی (١٠٠) سەد شوێنی ئایینی لە مزگەوتو خانەقاو تەکیەو دێرو کلیسە هەیە، شوێنە هەرە بەناوبانگەکانی موسڵمانی تەکیەی نەجیب جەباریو تەکیەی تاڵەبانیو خانەقای سەید ئەحمەدو مزگەوتی (خادم السجادە)ن.

خانووە کۆنەکانی کەرکووك لەسەر ئەندازیاری کۆنی ڕۆژهەڵاتیی دروستکراون، حەوشەکانیان گەورەن‌و لە دوو نهۆم پێکهاتوون‌و بە بەردو گەچ دروستکراون، بەڵام خانووە تازەکانی بەتایبەتی لە گەڕەکی شاترلوو لەسەر ئەندازیاری تازەی ئەورووپایی دروستکراون، لەباتی حەوشەی کۆن باغچەیان تێدایە. دانیشتووی کەرکووك لەنەتەوەکانی کوردو تورکمان‌و عەرەب پێکهاتوون لەگەڵ هەندێ کەمایەتی دیکە وەکو ئەرمەنی، زۆربەی دانیشتوانی کەرکووك‌و دەوروبەری لەم هۆزە کوردانەن:

شوان، تاڵەبانی، داوودە، ساڵەیی، زەنگەنە، زەند، ڕۆژبەیانی، پالانی، کێچ، لەك، وەندی، بەرزنجی، عەرەبەکانیش لەم تیرانە پێکهاتوون:

عوبێد، جبور، حجێش، ئەلبوو حەمدان، نەعیم، کوڕوی، حەرەب، عەززە، سعێدات، سایح، بەنوو زەید، تورکمانەکانیش لە تیرەکانی تاتران‌و بەیات پێکهاتوون. کەرکووك شارێکە مەلەوانی لەناو زەریای نەوتدا دەکات، لەبەر ئەوەیە شاری (زێڕی ڕەش)یشی پێدەڵێن. مەڵبەندی بنچینەیی نەوتی کەرکووك دەکەوێتە بابا گوڕ گوڕ کە کەوتۆتە باکووری ڕۆژئاوای شاری کەرکووك. ڕۆژی (١٤)ی مارتی

١٩٢٥ پەیمانێك لەنێوان عێراق‌و کۆمپانیایەکی ئینگلیزی لەبابەت بەدەستخستنی نەوتەوە مۆرکرا. بەپێی بەندەکانی ئەم پەیمانە، کۆمپانیای ئینگلیزی بۆی هەیە تا ماوەی حەفتاو پێنج ساڵ سوود لە بەرهەمی ناوچەی نەوت وەربگرێت، بە مەرجێك هەموو دام‌و دەزگاو کەرەستەی کە بۆ ئەم پرۆژەیە خەرجکراوە لەپاش تەواوبوونی ماوەکە بە خۆڕایی ببێتە موڵکی عێراق، بەشی عێراقیش لەهەر تۆنە نەوتێك چوار شلینی زێر بێت. ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە لە مێژووی دەرهێنانی نەوت هەندێ کارەساتیش ڕوویداوە. لەڕۆژی ١٤ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧ بیرێك لە بیرەکانی نەوت تەقی‌و لە ئەنجامدا چەند کەسێك کوژران‌و لافاوی نەوت بە هەموو لایەکدا بڵاوبووەوە. کۆمپانیا وای بەباش زانی نەوتی نەپاڵێوراو بنێرێتە دەرەوە، بۆ ئەمە ساڵی ١٩٣٢ دوو بۆری نەوت لە کەرکووکەوە کێشرایە حەدیسە لە قەراغ ڕووباری فورات، وە لەوێوە کرا بە دوو خەت، یەکێکیان بۆ شاری تەرابلوسی شام کە درێژایی (٦١٠) شەش سەدو دە کیلۆمەترە، دوومیان بۆ شاری حەیفا کە درێژاییەکەی (٧٤٨) حەوت سەدو چل‌و هەشت کیلۆمەترە. ساڵی ١٩٤٨ بۆرییەکی حەیفا بڕدرا، لەباتی ئەوە لە ساڵی ١٩٥٢ بۆرییەکی

تـر کێـشرایه شـاری بانیـاس لـه سـوریا. دیمـهنی شـاری کـهرکووك

لهشهودا گهلێك جوانو نایابه، ڕووناکی له شاپلێته گهورهکانی بۆڕی

نـهوت دێتــه دهرهوهی، ئــهم ئــاگره نــهمرو ههمیـشهییه مێـژووی

بهسـهرهاتو کارهسـاتی بـابو باپیرانمـان دهگێڕێتـهوه، شـار وهکـو

بـووکێکی ڕازاوهو خـهملێو بـهناو ڕووناکیـدا بـهنازهوه چـاو شـارکێ

دهکـات. ئهگـهر سـهر لووتکـهی شـاخو گونـدو شـارهکانی دیکـهی

کوردسـتان لـه شـهوی نـهورۆزدا بـبن بـه چـراخان، هـهموو شـهوێکی

شاری کهرکووك ههر نهورۆزه.

گوڵە مێخەك

ناوی مێخـەك بـە زاراوە لاتینیەكـەی (داننـەس كاریۆپلیـسیا)یـەو (كاریۆپلیسیا) بە تەنیا واتە: سەر بـە خێزانـی (داننـەس)یـش واتـە: مێخـەك، كـە هـەمووی دەبێتـە: سـەر خێزانـی مێخـەك یـان خێزانـی مێخەك.

ئـەم ڕووەكـە شـوێنەواری بنـەڕەتی چـیاكانی نورمانـدیو مێـرەو لـەوێوە بـە جیهانـدا بـڵاو بۆتـەوە، گوڵـە مێخـەك لـە باخـچەو باخـچەوانییدا گـرنگترین گوڵـە. گوڵـەكانی جـوانو ڕێـكو پێـكو بـە دیمـەنو بـۆنێكی خـۆشو دڵگـیری هەیـەو دەتوانرێـت بـە دەسـك پێـشكەش بكرێـت، یـا لـە گوڵدانـدا دابنرێـت، وە ماوەیـەكی زۆر بەگەشیو جوانی دەمێنێتـەوە، مێخـەك ڕووەكێكـە ئەگـەر بمانـەوێت لەڕووی ڕووەكێتیەوە بیناسینو لەڕووەكی دیكەی جیا بكەینەوە بەم جۆرەی دەكەین:

١. مێخـەك لەقـەدو بـاڵادا لاوازو باریكـەو بەرگـەی شـكاندنەوەو نوشتاندنەوە ناگرێت.

٢. لەبەهاردا گوڵدەکاتو لەسەرەتای مانگی تشرینی دووەمەوە تا مایس دەمێنێت.

٣. گوڵەکانی تاك تاکەو هەر گوڵێکی پێنج پەڕی ڕەنگینی هەیە. جۆرێکی دیکەشی هەیە گوڵەکانی تاك تاك نییە، پڕو قەتپەڕو پەڕەکانی لە پێنج زیاترنو کەمو زۆر پەڕەکانی بەگوێرەی جۆرەی گوڵەکەیە.

٤. گەڵاکانی ئەستوورو درێژکۆڵەیەو ڕەنگی سەوزێکی مۆم باوە.

مێخەك لەچ زەوییەکدا دەچێندرێتو چۆن پەییندەکرێت؟

مێخەك لەهەموو جۆرە گلێکدا دەڕوێت، جا گڵەکە چ لیتەیی، ڕەقەنو توند بێت، یا لمو نەرمان بێت، بە مەرجێ پەیینبکرێتو زەوییەکە بەهێزو شێداربێت لێیدەڕوێت. بەڵام تا لمی زۆربێتو پەیینبکرێت مێخەك چاکتر دەڕوێتو گورجتر پەڕە دەسێنێتو هەڵدەدات. (ژەندەل)ی ڕووەکناسی بەناوبانگ، لەساڵی (١٩٣٨)دا تاقیکردنەوەیەکی لەبارەی هۆی شەقبردنی کاسەی گوڵە مێخەکەوە سازاند، دەرکەوت ئەم شەقبردنە سەبارەت بەوەیە کە زۆر پەییندەکرێتو فۆسفۆر زۆر هەڵدەمژێت. هەر لەم ڕووەوە (کە نەرس

بلیهـــــارت)ی ڕووەکناســـــی نـــــاوداریش لەســـــاڵی (١٩٣٢)دا تاقیکردنەوەیەکی دیکەی لەم بارەیەوە سازکردو ساغیکردەوە کە هۆی ئەم شەقبردنە زیاد هەڵمژینی نایترۆژینە. هەروەها ئەوەشی ساغکردەوە کە ئەوەندەی کەوچکێکی چا لە پەینی خوێنی وشکەوەکراو بەشی ئینجانەیەك گوڵە مێخەك دەکاتو گوڵی درشتو گەورەی پێدەگرێت. بەڵام چاکترین پەیین، پەینی تەویلەو پەیینی کیمیاییەو بەتایبەتی پەیینی نیترۆفوسکا کە هەرسێ سروشتەکانی نایترۆژینو فۆسفۆرو پۆتاسیۆمی تێدایەو زۆر بەکارە.

هەر ئینجانەیەك گوڵە مێخەك (١٥– ٢٠) گم پەیینی دەوێت، باشترین کاتی پەیینکردنیشی پایزێکی درەنگە، لەکاتێکدا کە ڕووەکەکە گۆپکەو خونچە دەکات.

مێخەك چۆن ئاو دەدرێت؟

نابێ بهێڵین ڕووەکەکە نە تینووی بێتو نە زۆریش پاراوبێت، نەبادا زیانی پێبگاتو لە هەڵدان بڕەوێتەوە، چونکە ئاوی زۆر باشییەکانی خاکەکەی پڕ دەکاتەوەو کونو کەلێنیو درزەکانی دەگرێتو ئەو هەوایەی تێیدایە دەریدێنێتو کە هەواکەیشی تێدا

نەما ئەوە رەگو ریشەی رووەکە لەبەر بێ ئۆکسژینی بۆ خۆیان دەخنکێنو لەکاردەکەونو ئیتر هیچیان بۆ هەڵنامژرێتو ڕووەکەکە بەرە بەرە لاواز دەبێتو دەمرێت. جا لەبەر ئەمە ئاودان پەیوەندی بەمانەی خوارەوە هەیە:

١. **جۆری خۆڵ:** خۆڵی لماویی ئاوی لەخۆڵی قەسپە گڵ زۆرتر کورتنو دەبێت زوو زوو ئاوبدرێت، چونکە ڕووەك لەم وەرزەدا هەر ئاوێکی وەریدەگرێت زوو بەهەڵمی دەیداتەوە.

٢. **جۆری هەڵدان:** کاتێ رووەك گوڵدەکات نابێت ئاوبدرێت، نەوەك گوڵەکانی هەڵوەرن، جا بۆ ئەوەی بزانین ڕووەکەکە تینوویەتی یان نا، پێویستە بە پەنجە یان بە چیلکەیەك کەمێ لە خۆڵەکەی دەوروبەری ڕووەکەکە بە ئەندازەی (١- ١,٥) گرێ هەڵکۆڵین، ئەگەر هاتوو لماویو شێداربوو ئەوە رووەکەکە ئاودانی ناوێت، نەخێر ئەگەر هاتوو وشك بوو ئەوە ئاودانی دەوێتو تینوویەتی.

گوڵە مێخەك چۆن زۆر دەكرێت:

گوڵە مێخەك بەدوو جۆر زۆر دەكرێت:

١. **بە تۆكردن:** چاكترین كاتی تۆكردنیش مانگی مارتە؟

٢. **بە قەڵەم چاندن:** باشترین كاتیش بۆ ئەم جۆرە چاندن مانگی شوباتە.

جۆرە چاندنی یەكەم زۆر باو نییە، مەگەر بیانەوێت جۆرە گوڵێكی تازە بابەتی لێبێنینەوە گۆڕێ، یا ئەگەر هاتوو بە تۆوكردن بەرهەمی باشتری وەكو جۆی ماگریتی دەدا، چونكە بە تۆوكردن بەرهەمی زۆرتردەدات‌و گوڵی گەورەو چاك دەگرێت. جا بۆ ئەمەیش دەبێ تۆوەكە زۆر سفت بچێندرێت‌و ئەو زەوییەی بۆی ئامادە دەكرێت، وا چاكە جۆرە گڵەكەی تێكەڵ بە لم‌و خۆڵ‌و پەیین بكرێت‌و دوایی چاندنی تۆوەكان نابێ لە (٣-٤) ملیمەتر زیاتربێت. هەروەها دەبێت باش ئاو پرژێن بكرێت‌و وازی لێنەهێندرێت تا تۆوەكان دەڕوێن، هەر كە (٤-٦) گەڵای سەوزی دەركرد، ئەوسا دەبێت، بگوێزرێتەوە ناو ئینجانەو جێگای دیكە. بەڵام پێویستە ئینجانەكەی یا ئەو شوێنەی بۆی دەگوێزرێتەوە هەتاو بیگرێت‌و كپ بێ‌و بەرەو باو نسرم‌و سێبەر نەبێت. لەگەڵ ئەمەشدا، بەپێی ئەو ئەزموونەی كە

(هوللی) زانای بەناوبانگ کردوویە، هەندێ جۆری هەیە ئەگەر لەبەر سێبەریش بڕوێنرێت لە کلۆرۆفیل دروستکرندا بەهێزتر دەبێت.

مێخەك سەبارەت بەوەی کە لاسکەکەی لاوازەو ڕاست ڕاناوەستێتو دەچەمێتەوە، دەبێ چەپەری بۆ هەڵببەسترێتو بۆ ئەوەی لە چەمینەوەو شکانەوە بپارێزرێت کەڵك لەم ڕێبازانەی خوارەوە وەردەگرێت:

هەر بڕکێك (٣-٤) تلّیشی قامیش یا تەرکە، یا چڵی (٥٠) سانتیمەتری بەدەوروپشتدا دەچەقێندرێتو بەدواوە دەزوو لێکدەتەندرێتو بڕکەکان لە شکانەوەو چەمینەوە دەپارێزن.

٢. یا سێ چڵی (٥٠) سانتیمەتری بەدەور بڕکێکدا دادەکوترێنو لەجیاتی دەزوو بازنە تێلیان پێدادەکرێت بە مەرجێ یەکێکیان لەناو قەد چڵەکان بەرەو خوارترو دووەمیان لەناویان بەرەو خوارترو دوومیان لەناوقەد بەرەو ژوورتر بێتو بڕکەکە بکەوێتە نێو ئەم پەرژینەوەو (٣-٤) گەڵای سەرووی نەبێت ئیتر نابێ هیچی پێوە بمێنێت. کاتێ کە قەڵەمەکانیش دەبڕدرێن دەبێ لەژێر گرێکانەوە ببڕدرێتو پۆپەکانیان بقرتێندرێن ئەگینا هەڵم باش دەرنادەن ئەمجا

دوای ئـەوەی قەڵەمـەکان دەبـڕین بـەم جـۆرە شـێوانەی خـوارێ دەیانچێنین:

١. پێویستە گڵەکەی لمی زۆربێت.

٢. دەبێ گڵەکەی بە ئەندازەی (٢)سم بۆ قووڵبکرێت.

٣. پێویستە قەڵەمەکان هەر یەکە (٣)سم لەیەکەوە دووربن و بەڕیز بڕوێندرێت.

٤. دەبێ ڕیزکانیش هەر یەکە (٣) سم لەیەکەوە دووربن.

٥. دوای ڕواندنی قەڵەمـەکان پێویـستە ئاوبـدرێت و نەهێڵـدرێت و بەهیچ جۆرێك تینوویان بێت و ئیتر بەم جۆرە پاش (٦- ٧) هەفتـە قەڵەمـەکان گەشـە دەکـەن و دەسـت بـە ڕەگ داکوتاندەکـەن و ئەمـەیش بـەوەدا دەرکـەوێت کـە لەسـەرەوە گۆپکـە دەکـەن. ئـەمجا لەپاشـان بـۆ جێگـای پێویـست دەگوێزێتەوەو هەر یەکە (٣٠-٤٠) سم لێك دوور دەڕوێندرێت.

پێرست